
МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПОВІТРЯНИХ СИЛ
імені ІВАНА КОЖЕДУБА

СУЧАСНА ВІЙНА: ГУМАНІТАРНИЙ АСПЕКТ

**Збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції
Харківського національного університету
Повітряних Сил імені Івана Кожедуба**

25 – 26 травня 2021 року

Харків
2021

УДК 355.02
С89

Затверджено до друку вченою радою
Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба,
протокол від 19 травня 2021 року № 6.

V Міжнародна наукова конференція Харківського національного
С89 університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба «Сучасна війна:
гуманітарний аспект»: збірник матеріалів, 25 – 26 травня 2021 року. –
Х.: Факт, 2021. – 217 с.
ISBN 978-966-637-989-7

Наведені публікації за теоретичними та практичними результатами наукових досліджень і розробок, які виконані науково-педагогічними працівниками, науковими співробітниками, докторантами, ад'юнктами, аспірантами та іншими фахівцями органів військового управління, закладів, установ і підприємств.

Для наукових, науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, фахівців в галузі розвитку Збройних Сил, морально-психологічного забезпечення.

УДК 355.02

За достовірність викладених фактів, цитат та інших відомостей відповідальність несе автор.

ЗМІСТ

**ПРИВІТАННЯ КОМАНДУВАЧА ПОВІТРЯНИХ СИЛ
ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ.....** 7

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Кудренко О., Кротюк В. РЕФЛЕКСИВНЕ УПРАВЛІННЯ В
ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ..... 9

Лук'яненко В., Квіткін П., Дятлова І. ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА
ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ВІЙНИ..... 13

Данильян О., Дзьобань О. ОНТОЛОГІЯ СУЧАСНОЇ ВІЙНИ:
НАСИЛЬСТВО ЯК МОДИФІКАЦІЯ АНТИТОЛЕРАНТНОСТІ..... 18

Полищук І. ПОЛІТИКО-КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ ГІБРИДНОЇ
ВІЙНИ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ..... 23

Зубар Н., Рущенко І. ІДЕОЛОГІЯ «РУССКОГО МИРА»: ЯК ЇЇ
ПОЗБУТИСЯ УКРАЇНЦЯМ..... 27

Кривошеїн В. РИЗИКОВИЙ ЛАНДШАФТ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ
ЗА УМОВ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ: ПОЛІТИКО-КОМУНІКАТИВНА
СКЛАДОВА..... 30

Колесніченко О., Ларіонов С. ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ Й
ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ ПОТЕНЦІЙНОГО
КОРУПЦІОНЕРА НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ..... 36

Висоцький О. КОНЦЕПТУАЛЬНА СПЕЦИФІКА ЛЕГІТИМНОСТІ
ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА НА ПРИКЛАДІ
РОЗВ'ЯЗАННЯ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В КОСОВО..... 43

**СЕКЦІЯ 1. СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ЗМІСТ
СУЧАСНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ВІЙНУ ТА МИР**

Требін М., Панфілов О. ДИФУЗІЯ СИЛИ В СУЧАСНІЙ ГІБРИДНІЙ
ВІЙНІ..... 53

Висоцька О. ПРОПАГАНДИСТСЬКІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК
ІНСТРУМЕНТИ ЗДІЙСНЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІЙН У
КОНТЕКСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ..... 56

Ніла R. THE HISTORICAL MEMORY POLICY IN WAR MODERN.... 62

Семенов С., Громико О. ВІЙНА ЯК ЕТИЧНА
ПРОБЛЕМА..... 63

Будур І., Михайловський Р. ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО
ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА: СОЦІАЛЬНО-
ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ..... 65

Чалапко В. НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ЧИННИК
ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ..... 70

Литвинова А. ВІЙНА ЯК ЗАСІБ АКТИВІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ
СУСПІЛЬСТВА..... 75

**СЕКЦІЯ 2. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ
СУЧАСНИХ ВІЙН**

<i>Чорний В., Юркова О.</i> ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ.....	79
<i>Афанасенко В., Пасічник В.</i> ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ ПРИ ПРОВЕДЕННІ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ ТА ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ НА СХОДІ УКРАЇНИ.....	81
<i>Кравченко О., Кислий В., Приходько Д.</i> ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ.....	85
<i>Дикун В.</i> МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКТОР ВОЄННОЇ МОГУТНОСТІ ДЕРЖАВИ.....	91
<i>Соболева С.</i> ГОЛОВНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	99
<i>А. Горецька, А. Рибалко</i> ПСИХОЛОГО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ.....	102
<i>А. Голота</i> ОКРЕМІ ПИТАННЯ ДИСКУРСУ ЩОДО ТЕНДЕНЦІЙ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬК.....	106
<i>А. Кириченко</i> СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ КРАЇН НАТО ЗА ДОСВІДОМ АРМІЇ БУНДЕСВЕРУ.....	118
<i>Л. Тютюнник</i> ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ПІД ВПЛИВОМ БОЙОВОГО СТРЕСУ.....	121
<i>В. Монастирський, А. Худавердова</i> ОСОБЛИВОСТІ КОНФЛІКТІВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА МЕТОДИ ЇХ УСПІШНОГО ЗАПОБІГАННЯ І ВРЕГУЛЮВАННЯ.....	123

**СЕКЦІЯ 3. ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ
ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ**

<i>Г. Воржесвітінна, А. Бабиц</i> ГУМАНІТАРНИЙ АСПЕКТ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ.....	125
<i>V. Tokarev</i> CURRENT PROBLEMS OF MODERN INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW.....	128
<i>Ю. Легецька</i> ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО І ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ.....	133

СЕКЦІЯ 4
ІНФОРМАЦІЙНІ ВІЙНИ: ІСТОРІЯ, СУЧАСНИЙ СТАН
ТА ПЕРСПЕКТИВИ

<i>Ю. Калиновський</i> СУСПІЛЬНА СВІДОМІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ МАНІПУЛЯТИВНИХ ВПЛИВІВ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ.....	136
<i>Є. Староконь</i> ПРИРОДА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЛЮДИНИ.....	139
<i>І. Ковальська-Павелко</i> ПОЛІТИКА ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ЯК НАПРЯМ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ.....	142
<i>Т. Чернишова</i> КОНТРПРОПАГАНДА В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	149
<i>S. Rakytianskyi, R. Zorkin</i> DIRECTIONS OF STATE CONSOLIDATION IN THE IMPLEMENTATION OF MEASURES TO RESIST INFORMATION THREATS.....	153
<i>А.-М. Марченко</i> ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: ПЕРЕДУМОВИ ТА НАСЛІДКИ.....	157

СЕКЦІЯ 5. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ
ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ ТА ОСВІТИ

<i>С. Фалько</i> РОЛЬ ВОЄННО-ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ФОРМУВАННІ ОФІЦЕРСЬКИХ КАДРІВ ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ УКРАЇНИ.....	161
<i>С. Ларіонов, О. Колесніченко</i> ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В ПЕРІОД КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ.....	164
<i>І. Трубавіна, С. Бойко</i> ЯК ОРГАНІЗУВАТИ ПРИСКОРЕНЕ НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	167
<i>К. Яндола, К. Гаймур</i> РОЗВИТОК SOFT-SKILLS НА ОСНОВІ МОДЕЛІ 4К.....	168
<i>Є. Каун</i> ПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОПІЗНАННЯ ОСОБИСТОСТІ.....	171

**СЕКЦІЯ 6. ФОРМИ ТА МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ
ДОПОМОГИ УЧАСНИКАМ БОЙОВИХ ДІЙ, ЧЛЕНАМ ЇХ
РОДИН ТА ПЕРЕСЕЛЕНЦЯМ**

<i>В. Стасюк, І. Андрущук</i> ПРОВЕДЕННЯ ЗАХОДІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДЕКОМПРЕСІЇ ОСОБОВОГО СКЛАДУ В ПРОЦЕСІ ВІДНОВЛЕННЯ БОЄЗДАТНОСТІ З'ЄДНАНЬ, ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ.....	175
<i>В. Ушкальов</i> СИТУАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ВИБОРУ ЗАСОБІВ СТРЕС-МЕНЕДЖМЕНТУ.....	180
<i>А. Злотніков, Ю. Білоцерківська, Н. Кучеренко</i> АВТОРСЬКА КОМП'ЮТЕРНА ПРОГРАМА «АМЕТІС» ДЛЯ ВІЙСЬКОВИХ ПСИХОЛОГІВ.....	184
<i>А. Щенсний</i> АНАЛІЗ УМОВ ТА ФАКТОРІВ, ЦО ОБУМОВЛЮЮТЬ НЕОБХІДНІСТЬ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ОСОБОВОМУ СКЛАДУ ОКРЕМОЇ МЕХАНІЗОВАНОЇ БРИГАДИ У БОЙОВИХ УМОВАХ З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ ТА ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ.....	185
<i>С. Павлушенко</i> ФРУСТРАЦІЙНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ СИЛ СПЕЦІАЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ.....	193
<i>В. Мовчан</i> ДОСВІД РОБОТИ CALL-ЦЕНТР ОКП ООС ПІД ЧАС КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ, ВИКЛИКАНИХ КАРАНТИННИМИ ОБМЕЖЕННЯМИ.....	197

СЕКЦІЯ 7. ПОЛІТОЛОГІЧНІ, ІСТОРИЧНІ,

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ВІЙНИ

<i>О. Савчук, А. Скиданова</i> ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	200
<i>Т. Чаркіна</i> ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ МЕДІАОСВІТИ ТА МЕДІАГРАМОТНОСТІ	205
<i>А. Мироненко, Л. Трусей</i> МОВНА СКЛАДОВА В УМОВАХ ЗМІН ТА ТРАНСФОРМАЦІЙ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ.....	209
<i>Н. Лазуріна, К. Якімова</i> ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ТЕРМІНІВ У ВІЙСЬКОВО-ПРОФЕСІЙНОМУ ЕТИКЕТІ В УКРАЇНІ.....	211
<i>М. Будур, Д. Михайловський</i> БПЛА ЯК ЗАСІБ ПОШИРЕННЯ ДРУКОВАНИХ МАТЕРІАЛІВ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ.....	214

ПРИВІТАННЯ
командувача Повітряних Сил Збройних Сил України
учасникам V Міжнародної наукової конференції Харківського
національного університету Повітряних Сил імені Івана
Кожедуба
«Сучасна війна: гуманітарний аспект»

Шановні учасники Міжнародної наукової конференції!

Гібридна війна, яку розв'язала проти України Російська Федерація, триває. Вістря цієї війни спрямоване насамперед в інформаційний простір нашої країни з метою дестабілізації суспільства та держави. Ворог продовжує нарощувати потенціал, щоб протистояти в цьому просторі шляхом завдання шкоди інформаційним системам, процесам та ресурсам. Масштабний «інформаційний фронт» охопив і населення України, і громадян країни-агресора, й міжнародне співтовариство.

Безумовно, воєнні події останніх семи років позначилися й позитивними уроками, й ефективними наслідками для України, а саме призвели до її рішучого геополітичного відриву від Росії. Значно впала підтримка проросійських сил, досягнувши менших рівнів, аніж до війни; зменшилася здатність Росії економічно домінувати над нашою країною; Росія відступила також в духовній і соціальній сферах. Проте анексованим залишається Крим, окупованою – велика територія на східноукраїнському прикордонному Донбасі. Вести мову про перемогу в цій гібридній війни поки що зарано, тому пріоритетним завданням національної безпеки України залишається боротьба з неконвенційними загрозами, які передбачають використання суспільства та його свідомості у процесі досягнення поставлених агресором цілей.

Традиція проведення конференції, присвяченої обговоренню гуманітарних аспектів сучасної інформаційної війни, є надзвичайно корисною та плідною в умовах протистояння нашої країни гібридній агресії північного сусіда.

Інтелектуальні зусилля фахівців різних галузей знань з питань протидії інформаційній агресії є надзвичайно важливими як для захисту національної безпеки України, так і для перемоги в цьому глобальному протистоянні. Необхідною є акумуляція інноваційних знань у галузі стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки; інформаційно-пропагандистської роботи; психологічних операцій та інформаційної боротьби тощо. Нове бачення гуманітарної складової гібридної війни сприятиме створенню нових тактик, а також і розробці дієвих механізмів ефективної протидії російській агресії.

Бажаю учасникам конференції найплідніших дискусій та конструктивної співпраці!

Командувач Повітряних Сил
Збройних Сил України
генерал-полковник

 СЕРГІЙ ДРОЗДОВ

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

РЕФЛЕКСИВНЕ УПРАВЛІННЯ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ

*полковник Кудренко О.В., начальник управління морально-психологічного забезпечення Командування Повітряних Сил Збройних Сил України
полковник Кротюк В.А., начальник кафедри психології та педагогіки
Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба*

Україна восьмий рік протистоїть гібридній військовій агресії Росії. Це протиборство триває не лише на передовій, але й на інформаційному фронті, де головними цілями РФ є політичне та військове керівництво держави, особовий склад Збройних Сил України, засоби масової інформації, представники громадянського суспільства – усі ті, хто формує позиції й є лідерами думок.

На цьому фронті ворог діє у чіткій відповідності до канонів роботи спецслужб в умовах військової агресії. Всі антиукраїнські наративи сплановані, створюються й керуються Кремлем; широко використовується пропаганда, відверті фейки та брехня; для донесення дезінформації застосовуються всі можливі технології, засоби комунікації, будь-які знаряддя. Цей інформаційний тероризм, інформаційна «пандемія» переслідує єдину мету – вплинути на нашу здатність протистояти російській агресії, створити паралельну інформаційну реальність. Сприяють цьому і «п'ята колона», і «корисні ідіоти» всередині нашої держави [2].

Поряд із класичними методами масового розповсюдження дезінформації в сучасних війнах дедалі частіше застосовуються відносно новаторські маніпулятивні технології та інструменти, зокрема теорія рефлексивного управління діями противника, яка залишається ще мало дослідженою вітчизняними науковцями та практиками.

Теорія рефлексивного управління з'явилася у військовій літературі в 60-х роках ХХ століття. Засновником теорії рефлексивних ігор, радянським (а згодом американським) психологом, математиком Володимиром Лефевром рефлексивне управління визначено як «процес, у якому супротивникові нав'язується не саме рішення, а підстави, з яких він виводить визначене іншим супротивником рішення» [4].

Отже, рефлексивне управління – це вплив на суб'єктів, що схиляє їх прийняти рішення, заздалегідь підготовлені керуючою стороною. У психології виділяють чотири типи рефлексивного управління:

- маніпулювання за допомогою впливу (прямий вплив);
- маніпулювання шляхом зміни відносин (між індивідами в групі);
- маніпулювання порядком значущості;
- вплив на неусвідомлену сферу суб'єктів.

До психологічних теорій рефлексивного управління можна віднести, перше, теорію ігор Еріка Берна; по-друге, колективну рефлексологію (закони

соціальної поведінки) Володимира Бехтерева; по-третє, теорію поля Курта Левіна. Дуже важливий дослідницький напрямок у психології, що вивчає закони сприйняття, пов'язаний із гештальтпсихологією.

З військової точки зору рефлексивне управління – це спосіб передачі противнику спеціально підготовленої інформації, щоб схилити його «добровільно» прийняти визначене рішення, бажане для ініціатора дій.

Засобами рефлексивного управління противником є: військова хитрість і маскуванню; демонстрація сили; підвищення ступеня готовності військ або їх перекидання в «кризові» райони; передача дезінформації; поширення панічних чуток і настроїв; імітація неприйнятних, антисоціальних дій військовослужбовців, поліції, сил безпеки.

Рефлексивне управління або вплив на механізми прийняття рішень здійснюється такими способами: приховування та спотворення об'єктивної суспільно-політичної обстановки, формування мети противника, демонстрація противнику хибних намірів, формування доктрини противника, нав'язування противнику своєї точки зору на суспільно-політичну обстановку, створення у противника помилкових уявлень про свій стан. Схемами реалізації рефлексивного управління є: маскуванню, дезінформація, провокація, інформаційна диверсія, навчання, інформаційна блокада.

Російський професор Федір Чаусов виокремлює такі види рефлексивного управління:

- інформаційно-психологічний вплив;
- формування та передача неправдивої інформації про обстановку;
- формування та передача інформації для вироблення противником нової мети та способу дій;
- вірусні атаки на єдине інформаційне поле (ЄІП) мережі;
- спеціальний програмно-математичний вплив;
- радіоелектронне придушення елементів інфраструктури мережі.

Американський вчений Тімоті Томас, досліджуючи тему використання арсеналу рефлексивного управління у воєнних цілях, виділяє напрацювання російського теоретика Сергія Комова, за якими «рефлексивне управління – це інтелектуальні методи інформаційної війни». Основними елементами рефлексивного управління визначені:

- відволікання уваги (створюючи реальну або уявну загрозу одній із життєво важливих дислокацій противника (фланги, тил тощо);
- перевантаження (за рахунок значних обсягів суперечливої інформації, яка спрямована на противника);
- параліч (створюючи сприйняття спеціальних загроз життєвим інтересам або ураження найбільш слабких місць);

- виснаження (змушуючи супротивника виконувати непотрібні дії та виснажуючи в такий спосіб ресурси збройних сил);
- обман (провокуючи противника передислокувати збройні сили до загрозливого регіону під час підготовчих стадій воєнних дій);
- розкол (переконаючи противника, що він повинен діяти всупереч інтересам коаліції);
- заспокоєння (змушуючи супротивника думати, що здійснюється навчання за заздалегідь спланованими операціями, а не приготування до наступальних дій – і таким чином знижуючи його пильність);
- залякування (створюючи сприйняття непереможної переваги);
- провокація (нав'язуючи противнику вчинення дій, вигідних вам);
- пропозиція (пропонуючи інформацію, яка стосується противника юридично, морально, ідеологічно або в інших аспектах);
- тиск (пропонуючи інформацію, яка дискредитує уряд в очах населення) [1].

«Рефлексивне управління завжди пов'язане з роботою несвідомого», – зауважує Ірина Сігнова, автор статті у російському виданні «Военная мысль». Далі вона продовжує: «Засобами рефлексивного управління є хитрість і маскуваність, демонстрація сили, підвищення ступеня готовності військ або перекидання їх в «кризові» райони, передача дезінформації, поширення панічних чуток і настроїв, імітація неприйнятних дій військовослужбовців, поліції, сил безпеки, що засуджуються суспільством» [5].

Західний еквівалент підходу «рефлексії» – відома теорія менеджменту сприйняттям (perception management). У документах Міністерства оборони США «perception management» визначається як дії, спрямовані проти «іноземних аудиторій». У цьому суттєва відмінність з баченням російських військових теоретиків. Російська влада активно використовує техніки рефлексивного управління як геополітично, так і внутрішньо – впливаючи на власне населення. Крім того, американська позиція передбачає, що інша сторона також є суб'єктом, у той час як російські військові говорять лише про її об'єктність.

«Perception management» часто застосовується поряд із такими поняттями, як «стратегічні комунікації» та «публічна дипломатія». Тобто американський підхід більше передбачає використання елементів м'якої сили (soft power) і менше – агресивної підривної діяльності. ФБР вже традиційно відносить «менеджмент сприйняттям» до однієї з восьми «ключових загроз» національній безпеці, поряд з тероризмом, нападами на важливу інфраструктуру США та шпionажем. Американський генерал Маттео Мартемуччі пише: «На тактичному рівні управління сприйняттям можна розуміти просто: це солдат, який достатньо розуміє культурні звичаї та політичний клімат, щоб зняти сонцезахисні окуляри під час взаємодії з місцевим цивільним населенням, тим

самим спростовуючи думку, що американські солдати – бездушні роботи, яких потрібно тримати на відстані».

Британський дослідник Філіп Тейлор ототожнює «perception management» із пропагандою. Проте для більшості демократичних суспільств термін «пропаганда» має категорично негативне забарвлення, тому його намагаються уникати. Тейлор переконує, що «пропаганда є ціннісно нейтральним терміном і таким, що визначає процес переконання, призначений на користь ініціатора». Такої ж точки зору дотримуються у Міноборони США, підтримуючи твердження про нейтральність і визначаючи пропаганду як «будь-яку форму спілкування на підтримку національних цілей, покликану впливати на думки, емоції, ставлення чи поведінку з метою вигоди ініціатору».

Можливості для рефлексивного управління зросли з розвитком технологій, зокрема соціальних мереж. Прикладом може бути ситуація, коли політичне керівництво приймало рішення, базуючись на дезінформації, поширеній у групах месенджера «Телеграм». Особливо це актуально в перед- та післявиборчій період. Однак найактуальнішими та найнебезпечнішими елементами рефлексивного контролю, спрямованими проти цивільного населення, залишається виснаження та деморалізація. У цьому контексті у вищезгаданій статті І. Сігнувої йдеться про важливість психологічних ігор, визначених як «форма взаємодії суб'єктів і об'єктів управління в умовах встановлених і підтримуваних усіма правил». Особливий інтерес серед наведених психологічних ігор для нашого дослідження становлять гра «безлад» і гра «абсурд». Обидві спрямовані на створення хаосу через постійне відчуття несправедливості й фактично є посібником для вищого військового керівництва Росії.

Прикладів подібного впливу в сучасній українській історії можна знайти чимало. Взяти хоча б «кейси» Іловайськ (2014) і Нові Санжари (2020) [6]. Подібні приклади масово транслюють російські медіаактори, підсилюючи російський наратив про Україну як слабку, нерозвинуту, інституційно неспроможну до порядку державу. В обох випадках агресія та відчуття тотальної несправедливості були спрямовані не на ворога, а на політичне та військове керівництво країни. Саме про це завдання подібних операцій так багато пишуть росіяни. В обох випадках українське суспільство було переконане, що джерело проблеми – власні політики та генерали. Хоча, насправді, вони стали такою самою жертвою рефлексивного управління, як і решта суспільства. Хаос досягається постійним інформаційним тиском, засиллям негативних новин та політизацією всіх сфер життя. Це підриває довіру до інституцій та провокує конфлікти в соціальних групах. І що більше фрагментована ця боротьба, то краще для ворога. Це особливо легко досягається в сучасних українських

умовах, коли є як зовнішня російська агресія, так і внутрішнє протистояння проросійських та проукраїнських сил.

Отже, рефлексивне управління у війнах нового покоління є різновидом інформаційно-психологічного протидорства, де кожна із протидорчих сторін прагне забезпечити собі перемогу за рахунок інтелектуальної переваги та оперативної майстерності.

В умовах сьогодення військові фахівці мають не тільки добре знати цю особливу форму боротьби з противником, а й володіти механізмами її ведення, постійно удосконалювати наявний практичний досвід. Важливо вивчати як історичний, так і сучасний досвід зазначеної боротьби з метою творчого використання отриманих знань у повсякденній професійній діяльності.

Список використаних джерел

1. Томас Т.Л. Рефлексивное управление в России: теория и военные приложения. *Рефлексивные процессы и управление*. 2002. Т. 2. № 1. С. 71 – 89.
2. Попова Т. Про корисних ідіотів. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/popova/5afcff8ed132a/> (дата звернення: 19.05.2021).
3. Рущенко І.П. Соціологія на війні. *Український соціологічний журнал*, 17 (1-2). С. 43 – 52. URL: <https://periodicals.karazin.ua/usocjour/article/view/11518> (дата звернення: 19.05.2021).
4. Сідак В.С. Механізм рефлексивного управління в інформаційно-психологічних операціях спецслужб (історичний аспект). *Збірник наукових праць Національної академії СБУ*. 2017. №62. С. 260 – 269.
5. Ситнова И. Рефлексивное управление противником в условиях морского боя: психологический взгляд на проблему. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/refleksivnoe-upravlenie-protivnikom-v-usloviyah-morskogo-boya-psihologicheskii-vzglyad-na-problemu> (дата звернення: 19.05.2021).
6. Цибульська Л. Рефлексивний контроль. Аналіз наступальної тактики дій РФ в інформаційному просторі. URL: <https://informnapalm.org/ua/reflexive-control/> (дата звернення: 19.05.2021).

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ВІЙНИ

полковник Лук'яненко В.В., заступник начальника університету з морально-психологічного забезпечення – начальник відділу

П. Квіткін, кандидат філософських наук, професор

І. Дятлова, кандидат філософських наук

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Однією із фундаментальних проблем буття людства була і залишається постала проблема інформаційної безпеки. Особливої актуальності проблема інформаційної безпеки набуває в умовах трансформації системи міжнародних відносин, зростання ролі засобів збройного насильства у реалізації

геополітичних стратегій і забезпеченні національних інтересів держав, загострення глобальних і виникнення новітніх загроз існуванню цивілізації, у процесі цивілізаційної ідентифікації народів.

Найбільш гостро проблема інформаційної безпеки як особистості, так і соціуму постає під час війни. Полководці і державні діячі, починаючи із давніх часів зверталися до ролі духовного фактору у війні, значення морально-психологічного стану військ для досягнення перемоги над противником. Традиційними для забезпечення високого морального духу війська були: формування патріотизму, відданості правителю, ненависті до ворога, віри у справедливість війни і досягнення перемоги над противником.

Пропаганда досягла зрілості ще у древніх греків. Однак, як наголошує Е. Тоффлер, вона знову досягла зрілості, коли промислова революція породила засоби масової інформації. Війни Другої хвилі супроводжувалися односторонніми новинами, ретушованими фотографіями і тим, що росіяни називають «maskirovka» і «dezinformatsia» у всіх ЗМІ. Завтра, з розвитком воєн Третьої хвилі, пропаганда і ЗМІ, які будуть її вести, революціонізує разом [9, с. 248].

Об'єктом інформаційних, інформаційно-психологічних впливів є психіка і свідомість людини. Для досягнення мети регулятори в погонах використовували і використовують, на думку Е. Тоффлера, «одні й ті ж шість інструментів – це як гайкові ключі, призначені для викручування мізків». До таких «гайкових ключів» він відносить: звинувачення у звірствах; гіперболізація, роздування ставок, що стоять на кону в битві або в війні (солдатам і цивільним кажуть, що під загрозою все, що їм дороге); демонізація і (або) дегуманізація противника; поляризація («хто не з нами, той проти нас»); заява про божественну місію; метапропаганда, тобто пропаганда, спрямована на дискредитацію пропаганди противника [9, с. 248-252].

Аналізуючи особливості пропаганди сучасної війни («війни третьої хвилі»), Е. Тоффлер виділяє три рівні пропаганди: стратегічний рівень (майстерня пропаганди може створювати або руйнувати союзи, забезпечувати ізоляцію противника); оперативний рівень або рівень театру війни; тактичний рівень (військові психологи США скинули 29 мільйонів листівок, що містять тридцять три різних повідомлення, над іракськими військами в Кувейті. Солдатам пояснювали, як здаватися в полон, обіцяли гуманне поводження, закликали кидати техніку і попереджали про прийдешні атаки) [9, с. 247-249].

Запропонований Е. Тоффлером підхід до виділення рівнів і завдань пропаганди розкриває лише певні особливості сучасної війни. Поза увагою залишилася трансформація мети сучасної війни. Так, дослідники звертаються до думки Євгена Месснера – колишнього полковника Генерального штабу Російської царської армії, висловленої у працях «Заколот – ім'я третьої всесвітньої» (1960), «Всесвітня заколотовійна» (1971). Він, зокрема, писав: *«В прежних войнах важным почиталось завоевание территории. Впредь важнейшим будет почитаться завоевание душ во враждующем государстве. Воевать будут не на двухмерной поверхности, как встарь, не в трехмерном пространстве, как было во времена зарождения военной авиации, а в*

четырёхмерном, где психика воюющих народов является четвертым измерением...» [7].

Відомий американський політолог С. Хантінгтон, стверджує, що в світі, який народжується, основним джерелом конфліктів буде не економіка, політика, ідеологія, а культура, зіткнення цивілізацій. «Нація-держава залишається головною дійовою особою в міжнародних справах, але значущі конфлікти глобальної політики розгортатимуться між націями і групами, що належать до різних цивілізацій. Зіткнення цивілізацій стане домінуючим чинником світової політики. Лінії розлому між цивілізаціями – це і є лінії майбутніх фронтів» [11, с.33]. Російський дослідник Олександр Володимирів у праці «Основи загальної теорії війни» наголошує, що вища форма війни – війна цивілізацій, це є війна смислів, в якій перемагає не та сторона, яка виграє простір або навіть приходить до управління, а та, яка захоплює майбутнє [2].

Таким чином, трансформація засобів, способів і мети війни зумовила органічне поєднання у сучасній війні: інформаційної війни, інформаційної боротьби та інформаційного протистояння, що реалізуються у формі інформаційно-пропагандистських та інформаційно-психологічних впливів. Така трансформація сучасної війни зумовлює необхідність переосмислення сутності і змісту інформаційної безпеки особистості.

Інформаційна безпека як наукова проблема досліджується різними способами. Мають місце як доктринальні, енциклопедичні, так і нормативно-правові визначення. При цьому, методологічні підходи, логічні способи їх утворення і закріплення, сфери існування і прикладного використання суттєво відрізняються, що зумовлено неоднозначністю категорії безпеки та її визначенням залежно від наукової галузі, у якій вона досліджується. Разом з тим, проблема інформаційної безпеки особистості ще не стала предметом окремих наукових досліджень, а розглядається у контексті загальних проблем інформаційної безпеки. Відповідно, інформаційна безпека визначається як стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави в інформаційній сфері від зовнішніх і внутрішніх викликів і загроз, що забезпечує їхній сталий розвиток [3, с. 150] або як стан захищеності потреб в інформації особи, суспільства й держави, при якому забезпечується їхнє існування та прогресивний розвиток незалежно від наявності внутрішніх і зовнішніх інформаційних загроз [4].

Визначення сутності інформаційної безпеки особистості, насамперед вимагає з'ясування об'єкту інформаційної безпеки особистості і загроз інформаційній безпеці особистості. Дослідники цілком справедливо до об'єктів інформаційної безпеки особистості відносять психіку і свідомість людини [1, с. 41; 4; 6, с. 124]. Такий підхід, дозволяє визначити систему факторів, що впливають на інформаційну безпеку особистості і постають як загрози або стабілізуючі фактори її функціонування.

У системі факторів, що впливають на стан інформаційної безпеки особистості, як цілком справедливо визначають дослідники [8], провідне місце посідають інформаційні та інформаційно-психологічні впливи, що безпосередньо спрямовані на впровадження деструктивної інформації у

свідомість і (або) у підсвідомість людини, що призводить до неадекватного сприйняття нею дійсності.

Другою групою факторів, виходячи із розуміння свідомості особистості як суб'єкта суспільної свідомості, є розуміння суспільної свідомості як духовної реальності, що відображає буття у всьому різноманітті його рівнів і форм прояву і визначає ставлення до світу, зміст і спрямованість життя та діяльності людей [10, с. 439]. За таким розумінням суспільної свідомості, її детермінантами виявляються соціокультурні фактори: економічні, соціальні, політичні та духовні процеси буття людства в цілому, світового співтовариства; економічні, соціальні, політичні та духовні процеси життєдіяльності суспільства.

Відображення у свідомості і сприйняття особистістю зазначених процесів може як відповідати, так і не відповідати ідеалам, цінностям, переконанням і поглядам особистості. Невідповідність впливає на психічний стан особистості, набуває певної емоційної забарвленості й через екзистенційні виміри буття особистості, у разі нерозуміння причин, реального стану, сутності і змісту процесів суспільної життєдіяльності, впливає або сприяє трансформації світоглядних позицій, життєвих позицій і стратегій особистості.

Третю групу факторів, що впливають на інформаційну безпеку особистості в умовах війни складають фактори, що впливають на психіку особистості у бойових умовах (зовнішні та внутрішні фактори). Особливе місце серед цих факторів посідають такі фактори: ставлення народу до війни, згуртованість та єдність народу, результати бойових дій, кількість фізичних і психологічних втрат, тривалість та інтенсивність бойових дій, порушення ритмів життєдіяльності.

Усвідомлення ролі впливу процесів війни на інформаційну безпеку особистості в умовах війни зумовлює необхідність переосмислення її сутності. Домінуюче у науковому співтоваристві розуміння інформаційної безпеки як захищеності психіки і свідомості людини від негативних інформаційно-психологічних впливів визначає не сутність інформаційної безпеки особистості, а лише один із напрямків діяльності щодо її забезпечення. Інформаційна безпека особистості в умовах війни – це готовність і здатність інформаційної сфери особистості ефективно функціонувати в умовах активного впливу бойових і соціальних факторів, інформаційної війни та інформаційно-психологічних впливів на свідомість і психіку особистості, цивілізаційної ідентифікації соціуму та особистості, соціокультурних трансформацій суспільства.

За таким розумінням сутності інформаційної безпеки особистості у структурі інформаційної безпеки особистості доцільно виділяти: світоглядну складову (знання, переконання, цінності і ціннісні орієнтації, життєві позиції та ідеали); когнітивну складову (уміння аналізувати та оцінювати інформацію, процеси суспільної життєдіяльності); технологічну складову (знання технологій інформаційно-психологічних впливів і маніпуляцій, культура використання сучасних технічних засобів інформації та комунікації).

Для визначення шляхів забезпечення інформаційної безпеки особистості в умовах війни особливого значення набуває розуміння багатогранності прояву інформаційної безпеки:

1. За джерелами формування (ступенем науковості) – інформаційна

безпека науково-теоретичного рівня та інформаційна безпека суспільно-психологічного рівня;

2. За рівнем сформованості – інформаційна безпека низького рівня, середнього рівня, достатнього рівня і високого рівня;

3. За характером прояву інформаційної безпеки – відторгнення (неприйняття інформації, що суперечить сформованим ідеалам, переконанням, стереотипам і цінностям), скептицизм (сумнів в істинності інформаційних матеріалів та повідомлень), критичне ставлення (аналіз науково-теоретичних і методологічних основ і соціально-політичної спрямованості інформаційних матеріалів та повідомлень);

4. За рівнем функціонування – репродуктивний рівень і конструктивно-творчий рівень інформаційної безпеки [5].

До суб'єктів інформаційної безпеки особистості військового професіонала належать: держава, що здійснює свої функції через відповідні органи; органи військово-політичного і військового управління, наукові та освітні установи і заклади збройних сил, командно-керівний склад військових частин і підрозділів, суспільні або інші організації і об'єднання, що володіють повноваженнями щодо забезпечення інформаційної безпеки відповідно до законодавства, і самі військовослужбовці.

Запропоноване розуміння сутності і змісту інформаційної безпеки особистості в умовах війни зумовлює основні напрямки діяльності щодо її забезпечення та формування:

5. Запобігання і нейтралізація інформаційно-психологічних впливів на свідомість і психіку військовослужбовців (перекриття каналів інформаційно-психологічних впливів, моніторинг інформаційних матеріалів, оперативне і ґрунтовне спростування змісту інформаційних матеріалів, що використовуються з метою надання інформаційно-психологічних впливів на свідомість і психіку особистості);

6. Цілеспрямована діяльність щодо формування у військовослужбовців загальної культури, національної самосвідомості, патріотичних якостей, схильності до загальнолюдських цінностей і відданості національно-історичним і військово-професійним цінностям, високих морально-психологічних якостей і розуміння процесів суспільної життєдіяльності;

7. Забезпечення всебічної фундаментальної підготовки у галузі гуманітарного та соціально-економічного знання, технологій інформаційно-психологічних впливів і маніпуляцій, культури використання сучасних технічних засобів інформації та комунікації;

8. Формування здатності здійснювати аналіз процесів і явищ суспільної життєдіяльності, стану і тенденцій воєнно-політичної обстановки у світі та регіоні, систем міжнародної безпеки, аналізувати науково-теоретичні основи і соціально-політичну спрямованість соціально-філософських та історичних концепцій, соціально-політичних і воєнно-політичних доктрин, соціально-політичних і воєнно-політичних матеріалів та інформаційних повідомлень

засобів масової інформації і комунікації.

Список використаних джерел

1. Богуш В.М., Юдін О.К. Інформаційна безпека держави. – К.: «МК-Прес», 2005. – 432 с.
2. Владимиров А.И. Основы общей теории войны: монография. В 2 ч. – М.: Московский финансово-промышленный университет «Синергия», 2013. – 976 с.
3. Дзьобань О.П., Пилипчук В.Г. Інформаційне насильство та безпека: світоглядно-правові аспекти: Моногр. Х.: Майдан, 2011. – 244 с.
4. Жарков Я.М., Дзьоба М.Т., Замаруєва І.В. та ін. Інформаційна безпека особистості, суспільства, держави: Підручник. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 274 с.
5. Квіткін П.В., Лі-Фей. Інформаційна безпека особистості військового професіонала // IV Міжнародна наукова конференція Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба «Сучасна війна: гуманітарний аспект»: збірник матеріалів, 21 – 22 травня 2020 року. – Х.: ХНУПС ім. І. Кожедуба, 2020. – С. 25 - 29.
6. Петрик В. Сутність інформаційної безпеки держави, суспільства та особи / В. Петрик // Юридичний журнал. – 2009. – № 5. – С. 122-134.
7. Романчук О.К. «May Day» для України // Універсум. – 2020. – 7-8 (321-322).
8. Рублик Ю.О., Маніна Л.І., Єльніков А.С. Інформаційно-психологічна безпека особистості [Електронний ресурс] / Ю.О.Рублик, Л.І. Маніна, А.С. Єльніков – Режим доступу: <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/node/2795/15stattyarublykyuo.pdf>.
9. Тоффлер Э. Война и антивоина: Что такое война и как с ней бороться. Как выжить на рассвете ХХІвека / Э. Тоффлер, Х. Тоффлер. – М.: АСТ: Транзиткнига, 2005. – 412 с.
10. Філософія історії: Підруч. для вищ. шк. – Х. : Прапор, 2006. – 656 с.
11. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? / С. Хантингтон // Полис. – 1994. – №1. – С. 33-48.

ОНТОЛОГІЯ СУЧАСНОЇ ВІЙНИ:

НАСИЛЬСТВО ЯК МОДИФІКАЦІЯ АНТИТОЛЕРАНТНОСТІ

О.Г. Данильян, доктор філософських наук, професор

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого О.П.

Дзьобань, доктор філософських наук, професор

*Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»*

Насильство – це соціокультурний феномен, вельми складний, багатогранний за своєю структурою та включеністю у соціальні мережі. У наші дні проблематика насильства настільки розрослася й настільки розширилася у своїх практиках, що потребує серйозного переосмислення, особливо для України, яка страждає від насильницьких дій з боку найближчих сусідів.

З огляду на події останніх років, коли хвилі насильства прокочуються багатьма країнами світу, є сенс вести мову про насильство як серйозне

соціокультурне явище, що вимагає детального пояснення різних його форм. Зокрема підкреслимо, що коли воно набуває масового характеру, тоді мова вже йде про війну як суспільно-політичний феномен, соціальне і моральне зло, яка є складовою сучасного життя, хоча й спроектована на його знищення.

Насильство, що на словах відкидається багатьма, одночасно несе в собі риси архетипічного тяжіння, могутньої привабливості. Потреба у насильстві виходить з надр людської сутності, є антропологічною константою і феноменом культури.

У масовій свідомості насильство найчастіше зводиться до стереотипу, що це суто фізична наруга над особою. Однак це вузький, односторонній підхід. Насправді воно скрізь і завжди, у будь-якому суспільстві за будь-якого державного ладу – категорія соціальна, передусім за своїми спонукальними мотивами й наслідками. Насильство існує у відкритих і закамурфльованих формах у всіх сферах суспільного життя і має універсальний характер.

Мотиви й цілі насильства відіграють настільки велику роль, що у певних випадках насильницькими можуть виступати навіть дії, спрямовані на підтримку життя. Насильство є узурпацією людської свободи в її наявному бутті, зовнішньому виразі. Власне кажучи, механізм, технологія насильства полягають у тому, що люди примушуються до певних вчинків або частіше всього утримуються від певних вчинків за допомогою прямої або непрямої дії.

Насильство подолати насильством неможливо: щоб подолати одне насильство, потрібно проти нього застосувати інше насильство, котре щонайменше, має бути більшим за перше. Тим самим, у сукупності, насильства стає все більше й більше. Саме ця логіка сприяла вдосконаленню засобів знищення людей, довівши їх сьогодні майже до абсолютних величин. Що стосується якісної характеристики насильницьких конфліктів, то їх аналіз за критерієм добра і зла, ускладнений навіть в умовах застійного й ізольованого існування різних культур і цивілізацій, виявляється абсолютно неможливим в сучасному, надзвичайно динамічному й глобалізованому світі.

Насильство схоже на природну агресивність, відрізняючись від неї тим, що шукає законні підстави, апелює до моралі й розуму, понять блага, справедливості. Насильство є спробою з'єднати непеєднане – природно-агресивні й розумно-аргументовані способи поведінки. За насильством завжди стоїть людський конфлікт такої глибини, коли люди розходяться між собою у питанні про те, що є добро і справедливість до крайнього ступеня, коли добро і справедливість для одних є злом і несправедливістю для інших. З цього випливає, що на насильство неможливо одержати згоду тих, проти кого воно спрямоване, оскільки за наявності такої згоди не було би потреби в самому насильстві, і воно, отже, не може бути санкційованим як розумно-етичне діяння. Разом з тим, низка форм впливу на людину, навіть при отриманні від неї згоди, залишатиметься насильством.

Свідомість тотального насильства характеризується його механізацією, коли всі одночасно є насильниками і жертвами, хоча й здається, що це не так; віртуалізацією насильства за допомогою мистецтва, форм поведінки, мови, естетичних і комунікативних норм, інакше кажучи, культури в цілому. Система ніколи не може бути знищена прямою революцією її економічного або політичного базису, вона живе насильством символічним (Ж. Бодрійяр).

Ідея насильства – це багато в чому ідея особливих технологій антитолерантної діяльності. У цьому напрямі можна зробити подальші кроки, зафіксувавши, що ідея насильства сполучається з певним способом самого розуміння такої діяльності.

Історично кожне розузгодження культур призводить до розширення насильства. Розпад традиційної культури, початий великим переломом 30-х років, був продовжений тривалою епохою радянського соціалізму і форсованим впровадженням дикого капіталізму дев'яностих. Відомо, що ці шоківі процеси прокували у суспільстві не лише перегляд основних цінностей, але й утворення ціннісного вакууму. Колишня патріархальна культура стиснулася до рівня архаїчних острівців, а громадянська культура не склалася. Ліберали, які мріяли про крах тоталітарної імперії та її опори – патріархально-патерналістського типу суспільних відносин – замість громадянського суспільства зіткнулися із звільненою енергією сучасних гуннів.

На думку більшості, насильство – це безумовне зло, але ми мусимо з цим не погодитися. Історично людські стосунки є більше чи менше вираженою боротьбою за владу, а отже – супроводжуються насильством. Насильство – очевидне вимірювання нашого буття, яке характеризується тим, що людина знаходить вихід невикористаної енергії.

У теперішній час насильство набуло нового вигляду – наші ЗМІ зробили його загальнодоступним. Інформація про насильницькі акти миттєво з'являється на перших сторінках газет, у телевізійних новинах, не кажучи вже про фільми, де насильство пропагується в численних видах, і це набагато цікавіше, аніж якась культурна подія. Люди стали настільки чужі одне одному, що насильство стає звичасм, який хоча б на мить повертає їх до ближніх. У своїй основі насильство – це, швидше, відсутність події (Бодрійяр). Насильство насаджує байдужість, політичну порожнечу (а не злість тієї або іншої групи людей), мовчання історії (а не психологічне придушення індивідів).

Соціальне насильство в Україні стало неминучим і закономірним результатом надмірно тривалого перехідного періоду, що супроводжується розвалом економічних зв'язків, надзвичайно глибоким соціально-економічним розшаруванням населення, регіональними конфліктами, різким падінням рівня життя, кризою моральності.

Проблему соціального насильства можна розглядати у двох «проекціях» – вертикальній і горизонтальній. Дослідження насильства як засобу досягнення або захисту інтересів соціальних груп – завдання насамперед

філософів, політологів, а також соціальних психологів. «Горизонтальне» дослідження цього феномену – вивчення різних форм і видів прояву насильства між людьми в їх повсякденному житті – виступає об'єктом наукового пошуку практичних психологів, педагогів, психіатрів, сексопатологів.

Політичне насильство, не обов'язково пряме і фізичне, стає не просто одним із способів досягнення політичної мети, яка сама по собі з насильством не має нічого спільного, й перетворюється на найголовніший механізм легітимного існування влади як такої. Пряме політичне насильство стає в такій ситуації – з точки зору раціонально-прагматичного аналізу співвідношення цілей і механізмів їх досягнення – абсолютно невиправданим, проте влада без нього не може обійтися, не перетавши бути владою. Насильство часто переводиться у штучно-символічні форми.

Не політична влада, не закони і не владні відносини виявляються джерелом насильства, але структурована (хоча часто й не експліцитно) суспільною мораллю, що склалася, легітимізація насильства. Подібні форми насильства, навпаки, роблять моральну легітимізацію насильства сумнівною. Моральна легітимізація насильства потребує високого ступеня абстрагування від реальності, інакше кажучи, культурних, штучних форм підтвердження й інституціоналізації. Саме інституціалізовані сфери культури – освіта, наука, візуальна й аудіоестетика, музика – незалежно від волі й моральності окремих своїх представників стають найважливішим інструментом легітимізації насильства.

Згідно з концепцією жертвовного ритуалу свавілля й насильство є фундаментальною межею людської природи, причому вони розуміються метафізично, тобто як властиві самій природі (фактично тут охоплена тенденція хаосу у Всесвіті). Тобто свавілля й насильство закодовані в самій природі людського буття. Іншою фундаментальною межею людської природи виступає здібність до наслідування (мімезис), саме ця здатність використовується для освоєння індивідом актів свавілля й насильства, що руйнують світ. Оскільки мімезис людини є основною культурною силою, то із звернення лівової частки мімезису на відтворення актів свавілля й насильства впливає, що витокami будь-якої культури є ці деструктивні сили. Але культура, народжена свавіллям і насильством, сама перетворюється на свавілля й насильство, врешті решт знищує себе. Утім історія людства свідчить, що відбувається інакше, отже, існує якась альтернатива подібному розвитку культури.

Руйнівний бік людської природи, деструктивна діяльність людини особливо яскраво виявляється у ХХІ столітті: масові вбивства, революції, війни, численні терористичні акти. Із засобів масової інформації ми щодня дізнаємося про насильницькі злочини, що здійснюються навіть в найблагополучніших країнах. Ніякі моральні, релігійні, правові норми не в змозі запобігти деструкції. Враховуючи сучасний рівень розвитку техніки й технологій, деструктивна діяльність є реальною загрозою не лише для окремих соціальних груп, але й для

всього людства. Тобто, ми можемо вести мову про суб'єкт насильства й деструкції не тільки в індивідуальному, але й у цілком колективному, соціальному сенсі.

Незаконне експериментування над людьми, тероризм, захоплення заручників, геноцид, апартеїд, работоргівля, тортури, насильство у всіх його формах і проявах – ось далеко не весь перелік незаконних діянь, які уряди, адміністративні й військові органи, міжнародні корпорації, медики, батьки застосовували й застосовують до інших людей – бідних, жінок, дітей, членів етнічних, культурних і релігійних меншин, дисидентів, бездомних, безробітних, людей похилого віку. Висловлені міркування зумовлюють особливу увагу, яка приділяється міжнародною спільнотою захисту прав людини від соціального насильства і зловживань владою.

Насильство, його ідеологія, його прояви, незалежно від конкретних спонукальних мотивів, є проявом культурної або соціальної патології, і їх не виключати ніякими гомеопатичними засобами. Тільки принципи і підходи, що виключають насильство як засіб вирішення будь-яких проблем, можуть створити в суспільстві умови, що показують насильство в його справжньому світлі – як збочення й відхилення від норми людських взаємин. Світ не стане кращим, якщо його намагатися змінити за допомогою насильства, це можуть зробити тільки методи і підходи, що виключають насильство. Лише усунувши із суспільного життя причини нинішньої ендемічної схильності до насильства за рахунок встановлення в суспільстві розумних, справедливих основ, можна примусити всіх громадян, всі групи, що діють на соціальній сцені, поважати закон і порядок, перетворити це на природну норму людських взаємин. Взаємозв'язок між мораллю й насильством як соціальною дією має досить складний характер, позначений прямою і непрямою взаємозалежністю. Він зумовлюється цілою низкою додаткових чинників історичного, соціально-економічного, правового, культурологічного, психологічного характеру.

Вивчення історичного досвіду застосування насильства дозволяє глибше зрозуміти причини, потреби й умови його використання, а також виробити системи заходів, які б сприяли запобіганню поширенню насильства в сучасному суспільстві.

Важливе етичне питання полягає в тому, чи визнаємо ми принцип ненасильства основоположним і безумовним або, хоч і важливим, але зумовленим, скажімо, принципом протистояння злу. З цим пов'язане й інше, вже морально-філософське питання про природу насильства і ненасильства. Залежно від його вирішення визначається і наступне: чи розрізняти застосування сили і насильство. Для розв'язання цих питань потрібна величезна теоретична і нормативно-етична робота.

Таким чином, насильство – це вплив (зокрема, силовий) на людину або групу людей, що суперечить закономірному перебігу подій: фізичним і біологічним закономірностям, юридичним нормам, моральним принципам. Як

правило, всі існуючі визначення насильства носять антропоморфний характер, скрізь ідеться про суб'єкт і об'єкт насильства. За традиційного підходу об'єкт насильства – людина, але навіть у цьому разі існує насильство над природою, тваринами. Тобто, об'єкт виходить за рамки соціуму, тому при розширеному тлумаченні насильство може розумітися як таке, що має стосунок до живої й неживої природи. Проблема визначення насильства полягає в тому, чи можливий аксіологічний підхід у живій і неживій природі, чи лише в суспільстві. Проте, незважаючи на деякі природні антропологічні передумови насильства, воно за своєю суттю є феноменом культури, інституційним атрибутом соціальних процесів і відносин, модифікацією антитолерантності.

ПОЛІТИКО-КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

*І.О. Поліщук, доктор політичних наук, професор
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Понад сім років триває збройна агресія Росії проти України на Донбасі. Ця ще донедавна фантастична кампанія базується на реваншистській шовіністичній ідеології. Неоімперська доктрина «русского мира», яка оголошує усі території поза Росії, де є російськомовне населення, «великою Росією» – сферою життєвих інтересів РФ, є ідеологічним обґрунтуванням експансіоністської політики мілітарно-авторитарного режиму Володимира Путіна. Агресія на Донбасі є фрагментом зовнішньої політики РФ часів Путіна, продовженням подібних кампаній у Придністров'ї, Абхазії та ін. У країнах пострадянського простору обирається певний проблемний регіон з великою частиною російськомовного населення і там влаштовується чергова «Народна республіка» – прямий сателіт РФ. Через ці «народні республіки» здійснюється вплив на ту чи іншу пострадянську країну з метою утримати її у полі Росії. Загалом РФ пішла шляхом «гібридної війни», тобто повноцінної війни – «гібридної» по формі та «асиметричної» за змістом. Її відмінність характеризується як веденням агресивних військових дій під прикриттям незаконних (неформальних) збройних формувань, так і одночасним використанням широкого спектра економічних, політичних, енергетичних, торговельних, інформаційно-пропагандистських заходів. Деякі провідні вчені Заходу цілком виправдано називають таку війну «війною нової генерації» або «війною нового покоління».

Ще на початку розвалу Радянського Союзу, Російська Федерація, в порушення діючих норм і правил міжнародного права, зухвало продовжила практику його «гібридної політики» по відношенню до міжнародних організацій та країн-сателітів, зокрема пострадянських республік.

Правова база цієї політики була започаткована у грудні 2015 року, коли Державна дума Російської Федерації скасувала примат міжнародного права (основних принципів міжнародного права, які є імперативними нормами) у національному законодавстві своєї країни. Від того часу Росія «легітимно» для себе може не дотримуватися (у відповідності до міжнародних договорів та угод),

підписаних і ратифікованих нею зобов'язань, а також імplementованих у своє внутрішнє (національне) законодавство норм та стандартів, «...які будуть суперечити її національним інтересам». Наведена норма повністю підтверджується низкою геополітичних кроків уряду РФ протягом «гібридної війни» Росії проти України останніми 7 роками, з 2014 до 2021 року.

За таких умов політико-комунікативний аспект гібридної війни набуває вирішального значення. Політика, як будь-яка сфера людської діяльності, споконвічно містить в собі комунікаційний початок, який проявляється в конкретно-історичних формах взаємодії, «спілкуванні» різних суб'єктів політики – індивідів, соціальних груп і виражає їхні інтереси з приводу встановлення, функціонування та зміни політичної влади в суспільстві.

Уперше політичну систему як інформаційно-комунікативну систему представив американський політолог К.Дойч. На його думку, «процес правління є процесом влади, підставою якого виступає комунікація». К.Дойч запропонував розглядати політичну систему як мережу комунікацій та інформаційних потоків. Модель політичної системи К.Дойча складається з чотирьох блоків, кожен з яких пов'язаний з різними фазами проходження інформаційно-комунікативних потоків: 1) отримання і відбір інформації, 2) обробка та оцінка інформації, 3) прийняття рішень; 4) здійснення рішень з урахуванням зворотного зв'язку [1, р.143]. Політична система приймає інформацію через так звані рецептори (зовнішньополітичні – інформаційні служби та ін., внутрішньополітичні – центри вивчення громадської думки), де відбуваються селекція, систематизація та первинний аналіз отриманих даних.

На наступній фазі нова інформація обробляється в рамках блоку «пам'яті і цінностей», де порівнюється з уже наявною інформацією та оцінюється з позицій цінностей, норм і стереотипів. Після цього уряд («центр ухвалення рішень»), вже маючи остаточне уявлення про те, наскільки нова політична ситуація, що склалася під впливом інформації, відповідає інтересам і цілям суспільного розвитку, приймає рішення з регулювання поточного стану системи. Нарешті, «ефектори» (органи виконавчої влади та ін.) на останній фазі реалізують рішення, результати яких у вигляді нової інформації по каналам «зворотного зв'язку» надходять до «рецепторів». Таким чином, політична система вступає в новий цикл функціонування. Це дає підстави розглядати політичну владу та її здійснення як комунікаційний процес, що передбачає інформаційну взаємодію «керівників» і «керованих», точніше, інформаційний обмін, зворотний зв'язок між ними. Політика здійснюється насамперед в інформаційному просторі. Відома теза «хто володіє інформацією, той володіє світом» сьогодні набуває найважливішого значення – інформація стає не тільки технологічною основою комунікації, а й субстратом суспільних відносин, у тому числі і в політиці.

Відзначаючи новітні тенденції у розвитку політичної комунікації, слід звернути увагу на наступні тренди. По-перше, у XXI столітті намітилося формування прямої залежності ступеня розвитку громадянського суспільства від цільності та відкритості соціальної комунікації: її щільність породжує можливість колективної дії, і чим щільніше інформаційне спілкування між його учасниками, тим їх дії ефективніше, тим ефективніше громадське управління

політичними процесами. По-друге, політичній комунікації стала належати специфічна роль у забезпеченні поширення, передачі політичної інформації як між елементами політичної системи, так і між політичною системою і навколишнім середовищем. Комунікативну функцію здійснюють партії, групи інтересів, засоби масової інформації. Нерозвиненість політичної комунікації є однією з причин низького ступеня адаптації політичної системи, веде до втрати підтримки і нестабільності.

По-третє, в Україні, навіть порівняно з попереднім десятиліттям, відбулися радикальні зміни у сфері політичної комунікації. Це знайшло вияв не тільки у змісті та інтенсивності комунікації, а й у її засобах. Найважливішу роль у системі політичних комунікацій почали відігравати інноваційні медіа-технології. Останні істотно змінюють спосіб життя людей, характер організації трудових процесів і процедур, а також взаємодії різних сфер суспільства. З'являються нові критерії оцінки рівня розвитку суспільства: кількість доступних джерел інформації для кожної людини, темпи інтернетизації, кількість фахівців у галузі комп'ютеризації й Інтернету.

По-четверте, історична тенденція розвитку масової комунікації полягає у постійному збільшенні каналів поширення інформації. При чому поява кожного нового засобу масової інформації не веде до зникнення попередніх засобів комунікації. Нові ЗМІ займають свою нішу та змінюють характер і структуру інформаційно-комунікаційного простору. Політична комунікація в умовах становлення інформаційно-мережевого суспільства виступає комунікацією між образами, трансльованими за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Політична комунікація набуває властивості віртуальності, симуляції, міфологізації й медіатизації.

У ситуації, коли незалежна Україна зазнала агресії з боку держави, що взяла на себе зобов'язання гарантувати її державний суверенітет та територіальну цілісність в рамках Будапештського меморандуму 1994 року пропонуємо наступні рекомендації щодо захисту національних інтересів України. Необхідно перейти до про-активної позиції у інформаційній політиці держави, зокрема і у питаннях протидії інформаційній агресії. За умов гібридної війни український уряд має першочергову увагу приділити розвитку наступних напрямів політичної комунікації, що дозволить ефективно протистояти агресії з боку авторитарно-популістського режиму російського президента В. Путіна:

- розробка асиметричних та непередбачуваних дій, які ставлять ворога у незручне становище (на кшталт дій українських волонтерів);
- запровадження військової цензури на інформацію військового характеру (наприклад, дислокація, укріплення військ, втрати тощо); визначити, хто буде виконувати функцію цензури;
- зв'язки з громадськістю (активізація патріотичного «третього сектору» в зоні конфлікту та її інформаційний супровід в українських ЗМІ з трансляцією на окуповані ОРДЛО);
- публічна дипломатія та військові заходи в підтримку публічної дипломатії (широке висвітлення миротворчих ініціатив офіційного Києва);

- зв'язки зі ЗМІ (формування та підтримка пула лояльних до Президента та уряду України ЗМІ);
- деолігархізація українського інформаційного простору;
- інформаційні заходи міжнародного військового співробітництва (всєбічне висвітлення найбільш масштабних проектів співробітництва з розвинутими країнами світу у галузі співпраці у військовій сфері в інформаційному полі України та країн, що надають допомогу);
- цивільно-військове співробітництво (активне висвітлення волонтерського руху та руху спротиву агресії на окупованих територіях);
- дії в кіберпросторі, включаючи соціальні мережі (відсіч інформаційним атакам агресора та формування й пропагування нових україноцентричних міфів, відтворення основ національної історичної пам'яті як підйоми національної ідентичності);
- залучення ключових лідерів до проведення інформаційних заходів (висвітлення миротворчих ініціатив Президента України, Прем'єр-Міністра України та всіх українських державних діячів, причетних до розв'язання комплексу проблем, пов'язаних з агресією РФ проти України);
- внутрішня комунікація (систематична робота з особовим складом ВСУ з роз'яснення поточної державної політики України з приводу);
- інформаційні операції та кампанії (розробка та запуск в національному інформаційному просторі з трансляцією на окуповані райони ОРДЛО спеціальних кампаній – антитез інформаційних атак агресора) [2];
- розвиток спеціалізованої військової журналістики;
- перепрофілізація та відкриття нових «мозкових центрів» (think-tanks) з питань протидії гібридній агресії РФ;
- започаткування концептуальних війн: протиставлення у концепції інформаційної війни «народним республікам» українських національних наративів;
- оновлення законодавчої бази у сфері інформаційної політики.

Список використаних джерел

1. Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика: монографія / за ред. С. Д.Максименка, В. Л. Зливкова, С. Б. Кузікової. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2015. 430 с.
2. Юрчинська Г. К., Прухницька М. С. Особливості системи цінностей користувачів соціальних мереж (на прикладі Facebook і Instagram). Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2019. № 2. С. 331-345.

ІДЕОЛОГІЯ «РУССКОГО МИРА»: ЯК ЇЇ ПОЗБУТИСЯ УКРАЇНЦЯМ

Н. М. Зубар, І. П. Руценко, д.с.н., проф.

Інформаційний центр «Майдан Моніторинг»

Кремль втратив свою потужну ідеологічну зброю разом із крахом ідеї комунізму та занепадом марксизму-ленінізму. Образно кажучи ікла, що лякали світ впродовж кількох десятиліть цивілізований світ, зламалися. Кремлівська еліта відчувала дошкульну порожнечу, і до такого стану вона не звикла. Останні 30 років в РФ іде пошук так званої «національної ідеї Росії», яка мала б згуртувати населення, бути офіційною ідеологією й посісти місце комуністичної доктрини. На вищому державному рівні вперше, як завдання пріоритетного значення, про це сказав Б. Єльцин ще у 1996 р. Потім було призначено кілька конкурсів, на які можна було усім громадянам й організаціям подавати свої пропозиції щодо змісту російської доктрини [«Российская газета» об'являє конкурс на національну ідею. - <http://www.yeltsinmedia.com/events/july-30-1996/>]. Колектив штатних теоретиків на чолі з С. Сулакшиним видав шеститомну працю «Национальная идея России» (2012 р., автори Якунин В.И., Сулакшин С.С., Багдасарян Э.В., Кара-Мурза С.Г., Лексин В.Н., Вилисов В. М., Леонова О.Г., 4439 с.). На початку національна ідея мала пасувати «новій Росії», але згодом про оновлення якось забулося й на порядку денному з'явилися консервативні ідеологеми. У Росії, що б не робилося, а де-факто перемагає імперська ідея. Отже, її роль перебрала на себе концепція «русского мира».

На початку концепт «русского мира» було розроблено як інструмент «м'якої сили», аби просувати російську культуру, світогляд, політичні проекти, точку зору Кремля скрізь, де живуть так звані «соотечественники», тобто існує російська діаспора. Усе почалося із заснування у 2006 р. однойменного фонду на чолі з В. Ніконовим. Держава щедро фінансувала новий проект: на початок 2013 р. у 41 країні було відкрито 90 центрів «русского мира», з яких 10 – в Україні. Доволі швидко концепт трансформувався у ідеологічне підґрунтя інформаційної війни і був активно використаний на початку 2014 р. в антиукраїнській пропаганді й організації військово-цивільних операцій на Сході та Півдні України. Під прапором «русского мира» здійснювалася спроба розчленувати України, зокрема, створити т. зв. «Новоросію». Він продовжує активно використовуватися в ОРДЛО, де ігнорується етнічний склад території і у свідомість людей закладається гасло: «Мы тут все русские».

Концепт «русского мира» фактично відіграє роль функціонала в межах когнітивної (консцієнтальної) війни. Інформаційну війну можна уявити як піраміду, де є кілька рівнів, принаймні, можемо виділити три виміри. Основа умовної піраміди – боротьба світоглядів, цінностей, ідеологій, тобто когнітивний рівень, який росіяни заповнили концептом «русского мира». С. Сулакшин запевняв російське військово-політичне керівництво, що методами когнітивної війни можна отримати перемогу до першого пострілу, якщо змінити базові фрейми свідомості спочатку еліти, експертного співтовариства, а потім й більш широких народних мас [1]. Цікавість вищих військових кіл РФ до розробок, які, зокрема, надає їм С. Сулакшин, не випадкова. Латвійський аналітик, директор Центру безпеки й стратегічних досліджень Національної

військової академії Латвії Яніс Берзінс вважає: російський погляд на сучасну війну полягає в тому, що актуальним полем битви є розум. Основна мета агресора – «зменшити необхідність розгортання жорсткої військової сили до необхідного мінімуму, змусивши військо та цивільне населення супротивника підтримувати нападника на шкоду власному уряду та країні» [2].

Другий рівень інформаційної війни – це довгограючі тези, пропагандистські стереотипи й ярлики, які зі стратегічних й тактичних міркувань залишаються незмінними тривалий час. Наприклад, теза про громадянську війну в Україні, яку російська пропаганда поширює вже восьмий рік поспіль; або ярлики – «фашисти», «нацисти», «хунта», «каратели». Це є зручними для РФ позиціями, бо вони дозволяють російському керівництву приховувати факт вторгнення на Донбасі, удавати з себе незалежну сторону, таких собі миротворців у душі «нас там немає». Нарешті верхівка піраміди – це поточні пропагандистські меседжі, фейк-н'юз, «розіп'яті хлопчики» й подібний пропагандистський бруд, який л'ється кожного дня по інформаційним каналам. Усі рівні узгоджуються між собою, аби доповнювати й посилювати контенти один одним.

Ідеологію «руського мира» українцям потрібно сприймати як ворожу і таку, що має воєнну складову. Вона, зокрема, заперечує існування українського народу й невід'ємні права українців на власну державу, православну церкву, суверенітет, що поширюється на територію з міжнародно визнаними кордонами. Ідеологія «руського мира» – це як полкова музика, що налаштовує на військовий похід, бо містить тези про історичні права Росії на ті або інші території, що на сьогодні є складовими національних держав. З цього приводу дослідниця з Університету Джорджа Вашингтона Марлен Ларуеллі зазначає: «Концепція російського світу ... була використана для виправдання анексії Криму... Таким чином, м'яка сила Росії в країнах ближнього зарубіжжя може стати жорсткою» [3].

Інформаційна інтервенція з контентом «руського мира» має свої інструменти й канали впливу як всередині Росії, так і на зовні, що і складає її головне завдання. До них належать: російська пропаганда й пропагандистські мас-медіа; діяльність РПЦ, якій і було доручено просувати основні тези «руського мира»; російська масова культура й замовні псевдоісторичні художні фільми, літературні видання, телесеріали; нарешті, саме існування п'ятої колони за кордонами Росії. Власне ідеологія «руського мира» спрямована на «соотечественников» таким чином, аби вони не інтегрувалися у політичну націю за місцем постійного проживання й бажано – гуртувалися у п'яту колону. Остання була помітною на початку російсько-української війни і не приховувала своїх планів зустріти путінських зелених чоловічків хлібом й сіллю. На сьогодні вона припинила, налаштувала телевізійні антени на російські супутникові канали та потихеньку розганяє російську пропаганду на рівні чуток та коментарів у соцмережах.

Треба виходити з того, що кожна держава має міжнародно визнане право на захист свого фізичного простору, а також захист інформаційного, медійного, віртуального просторів. Звідси маємо завдання – розробити методологію і практичні заходи з дезавування «руського мира».

Датський політик Флемінг Хансен в якості заходів для боротьби з ворожою пропагандою вважає актуальними наступні напрями:

- нове законодавство;
- технічні рішення (програмне забезпечення);
- фінансування суспільного мовлення;
- якісна журналістика;
- когнітивна протидія (готовність самостійно розрізнати пропаганду від звичайної інформації).

Тут ми бачимо спробу системного підходу. Але до запропонованих напрямів можна додати ті, що торкаються війни смислів, тобто базового рівня. У царині боротьби ідей не обійтися без ґрунтовної праці українських істориків, соціологів, психологів, культурологів, аби мати незаперечні контраргументи й знищити теоретичні основи ідеології «руського мира». Актуальним для України є розвиток національного законодавства, аби у суспільства були правові механізми придушення ворожої пропаганди на території власної країни. І в цьому напрямку робляться практичні кроки. Так, народні депутати О. Дунда і О. Олексійчук підготували законопроект, що дорівнює ідеологію «руського мира» до комуністичної й нацистської ідеологій. Вони пропонують зробити відповідні зміни у ст. 436-1 КК України, що забороняє поширення символіки і пропаганду цих ідеологій в Україні [4].

Технічне блокування каналів мас-медіа, що транслюють антиукраїнський контент, почалося ще з 2014 р., коли було припинене транслювання в українському ефірі низки російських телеканалів. В 2017 р. був зроблений абсолютно мотивований крок до блокування російських сайтів та соцмереж, де поширювалася антиукраїнська пропаганда. Заходи з розвитку національної журналістики, власних медіа, спеціалізованих інституцій, які мають ціль дезавування брехні й дезінформацію, є також на часі. Можна вітати створення двох центрів з протидії російській пропаганді – відповідно при РНБО та міністерстві культури та інформаційної політики, які були анонсовані на весні 2021 р. Нарешті, потрібно ставити питання про широку й фундаментальну програму медіа-освіти, яка б передбачала щеплення українцям інфо-імунітету. На нашу думку, навички інформаційної гігієни й базові настанови несприйняття ворожих до України ідей мусять остаточно розв'язати питання інформаційних загроз зі сходу. Якщо населення перестане звертати увагу на меседжі кремлівської пропаганди та потуги «руського мира» – Україна вийде остаточною переможцем з інформаційної війни за незалежність.

Список використаних джерел

1. Доклад Степана Сулакшина на Общем собрании Академии военных наук, январь 2014. Доступно: <http://rusrand.ru/docconf/natsionalnye-ugrozy-rossii-kognitivnoe-oruzhie>
2. Bērziņš J. Not «Hybrid» but New Generation Warfare // Russia's military strategy and doctrine. Glen E. Howard and Matthew Czekaj, Editors. Foreword by Former NATO SACEUR General Philip M. Breedlove. Washington, DC. February 2019. The Jamestown Foundation. Доступно: <https://jamestown.org/wp-content/uploads/2019/02/Russias-Military-Strategy-and-Docctrine-web.pdf?x30898&x87069>

3. Laruelle M. «The 'Russian World'. Russia's Soft Power and Geopolitical Imagination». - Center for Global Interests Papers, May, 2015. - https://www.researchgate.net/publication/344222398_The_%27Russian_World%27_Russia%27s_Soft_Power_and_Geopolitical_Imagination_Center_for_Global_Interests_Papers_May

4. Дунда Олег Андрійович, ІХ скликання. Законопроекти, подані суб'єктом права законодавчої ініціативи. Доступно: - <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/LawmakingActivity/deputies/21042/10>

РИЗИКОВИЙ ЛАНДШАФТ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ ЗА УМОВ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ: ПОЛІТИКО-КОМУНІКАТИВНА СКЛАДОВА

В.В. Кривошеїн, доктор політичних наук, професор

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Останнім часом найактуальнішою темою в соціально-гуманітарному дискурсі є різноманітні проблеми, пов'язані з гібридною війною, яка відбувається проти України з боку її північно-східного сусіда. Гібридну війну визначають як сукупність заздалегідь підготовлених та оперативних реалізованих державою дій військового, дипломатичного та інформаційного характеру, спрямованих на досягнення стратегічних цілей. З'явившись на Заході орієнтовно з середини 2000-х років, термін «гібридна війна» (а до цього близькі за змістом поняття «неконвенційна війна» (unconventional warfare), «нерегулярна війна» (irregular warfare), «змішана війна») вказує «на «розмивання» обрисів військового конфлікту та залучення до нього невійськових засобів, які в звичному стані не мають прямого відношення до класичного військового протистояння» [10, с. 6]. У міжнародно-правовому аспекті гібридна війна – це «сучасний вид зовнішньої агресії, у процесі якої держава-агресор застосовує широкий спектр заборонених міжнародним правом воєнних і невоєнних дій, що поєднує мілітарні, квазімілітарні, дипломатичні, інформаційні, економічні та інші засоби впливу з метою руйнування військово-політичної системи держави-супротивника та досягнення власних стратегічних політичних цілей» [4, с. 119]. При цьому гібридна війна включає реалізацію комплексу гібридних загроз різного виду, тобто гібридна війна, як і будь-яке явище з невизначеним характером, неминуче провокує низку ризиків, які при настанні можуть спровокувати досить негативні наслідки для суспільства та держави в цілому, створюючи тим самим специфічний ризиковий ландшафт.

Тут гібридність, як уточнює Михайло Цюрупа, означатиме ««зрощення» стану «озброєного миру», політики «ні війни, ні миру», використання м'яких та жорстких засобів у міжнародних справах, поєднання стратегій силового тиску та «непрямих дій», особливо через засоби «інформаційної війни», «зомбування» населення через одержавлені ЗМІ тощо» [13, с. 63]. Відповідно, гібридна війна розглядається як війна нового покоління, де основна активність припадає на

роботу в інформаційному й віртуальному просторах. Навіть було вираховано, що в гібридній війні переважають невійськові форми боротьби – «співвідношення 4:1 на користь невійськових методів інвазії» [8, с. 89].

Отже, провідну (визначальну) роль у гібридній війні відіграє її інформаційна складова, метою якої є «управління процесом зміни свідомості людей, їх світогляду, ставлення до суспільства і держави» [11, с. 69]. Олександр Курбан наголошує на важливості інформаційної складової на всіх етапах гібридної війни – на етапах (1) інноваційної агресії, (2) застосування нерегулярних збройних формувань або прихованих армій, (3) офіційних військових дій або демонстрації сили. На його думку, «на першому етапі вона створює умови для виникнення конфліктної ситуації, на другому – забезпечує привід для опосередкованого втручання держави-агресора у внутрішні справи атакваної країни, на третьому – створює відповідний медійний фон для легітимізації дій агресора» [6, с. 197].

У контексті гібридної війни проти України, яка триває в своїй відкритій фазі з лютого 2014 р. (а у латентній фазі – з 2005 р.), доцільно виділити окрему групу ризиків – ризиків політико-інформаційної етіології. Ці ризики відіграють ключову роль у розумінні перебігу і наслідків гібридної війни, тому варто цей аспект розглянути більш детально.

Усі ризики політико-інформаційної етіології доречно поділити на два кластери – внутрішні (які властиві Україні) та зовнішні (які навмисно створені країною-агресором).

До внутрішніх ризиків політико-інформаційної етіології варто віднести:

- існування кланово-олігархічної моделі політичних відносин, яка провокує перманентне змагання політичних еліт, що призводить до посилення політичної корупції та дисфункції інституту держави;

- деформація парламентсько-президентської форми правління модель, за якої український парламент все ще залишається фрагментованим за корпоративним принципом і значною мірою залежний від політичного впливу президентського офісу;

- домінування у політикумі популістських гасел, брак дієвого стратегічного планування та здорового технократизму (професіоналізму) в урядових структурах;

- нерозвиненість демократичних механізмів рекрутування правлячого класу, все ще зберігається практика призначення на політичні і адміністративні посади осіб за принципами політичної чи особистої лояльності, що підживлює існування патрон-клієнтської системи в державному управлінні;

- слабкий рівень стратегічних комунікацій і координації дій органів влади як на горизонтальному, так і на вертикальному рівнях управління, що, як зазначає з цього приводу Ірина Антипенко, особливо яскраво проявляється в інформаційній сфері державної політики, «де має місце брак належних механізмів запобігання діяльності тих засобів масової інформації, працюючих в

Україні, що ретранслюють проросійські або антиукраїнські наративи» [1, с. 19];

До зовнішніх ризиків політико-інформаційної етіології (які сформувалися здебільшого на латентній фазі гібридної війни і підготували її відкриту фазу) варто віднести:

– зниження рівня інформаційного забезпечення органів влади та управління (в т.ч. і за допомогою використання технологічної відсталості сектору публічного управління, обумовленої тим, що у більшості українських державних організацій наявне неліцензійне програмне забезпечення, антивірусне забезпечення або програмні продукти російського походження, що знижує їхню захищеність від кібератак, а також низький рівень безпеки внутрішніх інформаційно-комунікаційних мереж особливо на підприємствах та в організаціях, що належать до об'єктів критичної інфраструктури [3, с. 45]), інспірація помилкових управлінських рішень, уведення українського населення в оману щодо роботи державних органів влади, підрив їх авторитету, дискредитація їх дій;

– систематичний і цілеспрямований інформаційно-психологічний вплив на українське населення через поширення антиукраїнських і проросійських наративів (зокрема, Роман Шутов [14] наводить такі приклади: звеличення керівництва Росії в очах пересічних громадян України, популяризація русофільського контенту в інформаційному просторі України, пропагування діяльності Російської Православної Церкви в Україні, підтримка діяльності проросійських громадських об'єднань різного спрямування в Україні, заохочення українських громадян із російською національною та державною ідентифікацією, присутність відверто українофобських наративів у продукції російських та проросійських засобів масової інформації в Україні, активне імпортування російської кіно-, книго- і музичної продукції тощо) – цьому сприяє відносна відкритість інформаційного простору України, де не контролюється виникнення нових електронних ресурсів, вільне і досить активне проникнення в супутникові ЗМІ, соціальні мережі та електронну пошту пропагандистських матеріалів [12, р. 21];

– за допомогою комплексу непрямої реклами через своїх сателітів держава-агресор прагне створити атмосферу бездуховності, негативного ставлення до культури та історичної спадщини в українському суспільстві, дискредитувати факти історичної, національної самобутності українського народу; змінити систему цінностей, які визначають спосіб життя і світогляд українців;

– здійснення маніпулятивного впливу на громадську думку і політичні орієнтації українського населення з метою створення (і підтримання) політичного напруження та стану, близького до хаосу, а також підриву морального духу населення і, як наслідок, зниження обороноздатності та бойового потенціалу;

– фінансування та інша ресурсна підтримка проросійські налаштованих груп впливу як у владному дивізіоні, так і на маргінезі українського суспільства (що відіграло вирішальну роль при анексії Криму і спроби реалізації проекту

«Новоросія»), створення та / або посилення існуючих опозиційних угруповань чи рухів, діяльність яких спрямована на здійснення деструктивних дій щодо влади, ініціювання страйків, масових заворушень, інших акцій протесту та непокори;

– з метою розпалення конфліктів, стимулювання недовіри, підозри, загострення ворожнечі намагання дестабілізувати політичні відносини шляхом провокування соціальних, політичних, національно-етнічних і релігійних зіткнень, застосування репресивних дій з боку влади щодо опозиції;

– підтримання високого рівня фактичної економічної й, передусім, енергетичної залежності України від Росії, збереження контролю над частиною енергорозподільчих компаній, установ банківсько-фінансової сфери, кінцевими бенефіціарами яких є російські або проросійські налаштовані особи та групи;

– формування передумов до економічної, духовної чи військової поразки, втрати волі до боротьби та перемоги. У цьому контексті продуктивною є думка Галини Яворської, яка звертає увагу на такий аспект: зв'язок концептів перемоги і поразки у фреймі гібридної війни залишається неясним. За правилами «звичайної» війни перемога має бути проголошена спеціальною вербальною дією (подібною до дії оголошення війни). Сторона, що перемогла, декларує закінчення війни, а протилежна сторона визнає себе переможеною. Але цей сценарій в умовах гібридної війни є майже неймовірним. Агресор, який не визнає свою роль як учасника конфлікту і репрезентує себе як миротворця, не передбачає для себе, відповідно, будь-якого визнання поразки. Ще складніше говорити про зміст перемоги й поразки в умовах, коли час і форми завершення гібридного конфлікту залишаються невизначеними [15, с. 45]. Відповідно, в умовах гібридної війни, коли вирішальна військова перемога втрачає абсолютний характер, на перший план виходить проблема реалізації власних національних цілей та перешкодження реалізації політичних цілей ворога. «Головною політичною метою України, – справедливо вважає Г. Яворська, – є продовження свого існування як суверенної незалежної держави. Натомість гібридна агресія РФ проти України здійснена з політичною метою її упокорення, знищення суверенітету України і повернення її до сфери геополітичного впливу РФ. Цю мету передбачено досягти за допомогою трьох політичних вимог, сформульованих ще до початку гібридної війни, їх виконання (разом чи окремо) мого б засвідчити поразку України. Це федералізація нашої держави, офіційний статус російської мови як другої державної, і зміна зовнішньополітичного курсу, тобто юридично зафіксована відмова України від європейської та євроатлантичної інтеграції [15, с. 47];

– конструювання зовнішньо-політичних обставин, які ставили під сумнів можливості України системно відповідати на загрози національній безпеці (зокрема, до цих чинників Ірина Антипенко відносить: посилення геополітичних розбіжностей Росії і країн Заходу за умов послаблення дієвості механізмів міжнародної безпеки, зростаюча агресивність зовнішньої політики Росії, широке використання у зовнішній політиці методів та інструментів спецслужб, які не тільки займаються збором розвідувальної інформації, але і застосовують підкуп, шантаж, беруть участь у корупційних схемах із метою розбудови і підтримки

мереж агентів впливу серед місцевого істеблішменту, громадського сектору, журналістів, розгортання масштабної пропагандистської кампанії через підконтрольні Росії засоби масової інформації і соціальні мережі із метою створення негативного іміджу України у західних країнах, широке застосування у зовнішніх конфліктах приватних військових компаній, що «дозволяє Росії заперечувати причетність російських військових формувань в Україні і вимагати від міжнародного співтовариства визнати Росію не як учасника конфлікту, а лише як зацікавлену у вирішенні українського питання сторону» [1, с. 20].

Останній чинник є дуже важливим напрямом інформаційної війни проти України, яка спрямована не лише на розхитування ситуації всередині держави, а і на створення негативного іміджу України в світі. За спостереженням Євгена Магди цей процес стартував ще 2005 року під час першої газової війни. Тоді Україну успішно представляли в якості нечесного, а щонайменше сумнівного транзитера газу, незважаючи на те, що протягом десятиліть Україна ніколи не допускала зриву поставок природного газу до Європи через свою територію. Показово, що одночасно з цими звинуваченнями Росія наголошувала на необхідності будівництва газопроводів, альтернативних українській системі (Північноєвропейський газопровід у Балтійському морі, друга нитка «Блакитного потоку» в Чорному морі та розширення газотранспортної системи в Білорусі, що тепер належить Газпрому). До того ж звинувачення у крадіжках газу не підкріплювалися конкретними фактами [7, с. 141]. Дехто початок цього процесу відносить до ще ранішого часу. Так, Ганна Сасін навіть вважає, що вперше Україну перемогли в інформаційній війні, коли поширювали та спотворювали інформацію про те, що Україна не здатна утримувати й обслуговувати ядерну зброю, внаслідок чого Україна добровільно позбулася ядерного статусу, втративши свій вплив на міжнародній арені. А далі були «касетний скандал», газові війни України з Росією, звинувачення у продажу зброї в російсько-грузинській війні [9, с. 20].

Тобто, спираючись на потужну багаторічну інформаційно-психологічну обробку своїх громадян і громадян України, активну кампанію в соціальних мережах, часткове скуповування українських ЗМІ (зокрема загальнонаціональних), використання стратегічного контенту (книги, телесеріали, фільми, псевдонаукові та наукові дослідження тощо), Росії на перших етапах агресії вдалося істотно дезорієнтувати населення України, грати на багаторічних деструктивних тематиках, зменшити підтримку громадянами дій керівництва держави в умовах гібридної війни [2, с. 17-18].

Політичне керівництво України, розуміючи актуальний ризиковий ландшафт, намагається з різним ступенем успішності вживати комплекс заходів протидії інформаційній експансії – принаймні у таких напрямках (див.: [5]):

- 1) реалізація упереджувальної стратегії та тактики (превентивні заходи);
- 2) здійснення реуговальної стратегії (оперативне реагування на інформаційні атаки супротивника та активний наступ);
- 3) захист національного інформаційного простору. Головна ціль – забезпечення домінування та медійної переваги в інформаційному просторі. Крім того, пріоритетними завданнями інформаційних структур владних органів

мають бути: контроль за інформаційними потоками; надання об'єктивної, вичерпної інформації, представлення фахових коментарів та пояснень щодо подій; систематичне висвітлення офіційної позиції посадових осіб та політичних лідерів.

Таким чином, політико-комунікативна складова ризикового ландшафту сучасної України за умов гібридної війни є ключовою – у цьому напрямку доцільно враховувати внутрішні і зовнішні чинники, які мають багатовекторний характер – інформаційна експансія відбувається не лише з боку Росії та її союзників, але і з боку так званих «наших західних партнерів» (запобігання «зовнішньому управлінню, відстоювання власних національних інтересів).

Список використаних джерел

1. Антипенко І.В. Гібридна війна в Україні як ризикоутворюючий чинник глобалізації. *Ефективність державного управління*. 2020. Вип. 4 (1). С. 13-26.
2. Гібридна війна і журналістика. Проблеми інформаційної безпеки: навчальний посібник / за заг. ред. В.О. Жадька. К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. 356 с.
3. Гібридні загрози Україні і суспільна безпека. Досвід ЄС і східного партнерства. Аналітичний документ. К.: Центр глобалістики «Стратегія ХХІ», 2018. 106 с.
4. Загорулько А.П. Теоретико-правовий аналіз визначення поняття «гібридна війна». *Вісник НАДУ. Серія «Державне управління»*. 2019. № 3. С. 115-122.
5. Ільницька У. Інформаційна безпека України: сучасні виклики, загрози та механізми протидії негативним інформаційно-психологічним впливам. *Політичні науки*. 2016. № 1 (2). С. 27-32.
6. Курбан О.В. Сучасні інформаційні війни в мережевому он-лайн просторі: навчальний посібник. К.: ВІКНУ, 2016. 286 с.
7. Магда Є. Виклики гібридної війни: інформаційний вимір. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 5. С. 138-142.
8. Рушенко І.П., Рушенко Ю.І. Гібридна агресія та громадянський спротив у Харкові 2014 р.: уроки першої фази російсько-української війни. *Український соціум*. 2016. № 3 (58). С. 88-99.
9. Сасин Г.В. Інформаційна війна: сутність, засоби реалізації, результати та можливості протидії (на прикладі російської експансії в український простір). *Грані*. 2015. № 3 (119). С. 18-23.
10. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна. К.: НІСД, 2017. 496 с.
11. Феськов І.В. Основні методи ведення гібридної війни в сучасному інформаційному суспільстві. *Актуальні проблеми політики*. 2016. Вип. 58. С. 66-76.
12. Хорошко В., Хохлячова Ю. Інформаційна війна. Захист від деструктивних інформаційно-психологічних впливів. Частина 2. *Ukrainian Scientific Journal of Information Security*. 2019. Vol. 25 (1). P. 18-23.
13. Цюрупа М. Питання визначення сутності «гібридної війни»: на прикладі збройної боротьби на Сході України (середина 2014 – кінець 2015 рр.). *Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України*. 2015. Вип. 5-6 (79-80). С. 56-65.
14. Шутов Р.В. Агенти зовнішніх інформаційно-психологічних впливів в Україні: спроби загального аналізу. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22* :

Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2011. Вип. 5. С. 98-104.

15. Яворська Г.М. Гібридна війна як дискурсивний конструкт. *Стратегічні пріоритети. Сер.: Політика. 2016. № 4 (41). С. 41-48.*

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ Й ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ ПОТЕНЦІЙНОГО КОРУПЦІОНЕРА НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

*О.С. Колесніченко, доктор психологічних наук, старший науковий співробітник
С.О. Ларіонов, кандидат психологічних наук, доцент
Національна академія Національної гвардії України*

Нині проблема корупції як в Україні, так і за кордоном набула статусу актуальною і стала характерною рисою суспільних відносин у всьому світі. У нашій країні ця проблема є особливо гострою, зокрема, згідно зі звітом міжнародної неурядової організації «Transparency International» за 2020 рік, у світовому рейтингу корупції Україна займає 117 позицію зі 180 можливих, поділяє позиції в цій області з країнами, як Єгипет, Африканська Есватіні (Свазіленд), Непал, Сьєрра-Леоне, Замбія й іншими. У зв'язку з цим, дослідження феномену корупції, а також методів протидії є особливо актуальним.

Службово-бойова діяльність військовослужбовців Національної гвардії України, з огляду на покладених на них повноважень, відноситься до корупційно небезпечних видів діяльності. Кількість злочинів корупційної спрямованості, скоєних як рядовими військовослужбовцями Національної гвардії України, так і начальниками (командирами) різних підрозділів, незважаючи на реформування Національної гвардії України та проведення комплексу організаційних, правових заходів антикорупційної роботи як і раніше залишається значним. Певні надії командування у зв'язку з цим покладаються на створений в НГУ відділ з питань запобігання та виявлення корупції Головного управління Національної гвардії України, а також на відділ психологічного забезпечення Головного управління НГУ. Силами останньої відповідно до чинних нормативно-правових актів проводяться спеціальні психофізіологічні дослідження із застосуванням поліграфа, що спрямовані на виявлення у громадян, що бажають проходити службу, і військовослужбовців Національної гвардії України, при призначенні на вищі посади, девіантної (суспільно небезпечної) поведінки, а також на запобігання проникнення в Національній гвардії України представників злочинних співтовариств і осіб, які переслідують особисті корисливі інтереси. Однак, як показує досвід, масові поліграфічні обстеження кандидатів на службу і військовослужбовців в силу їх високої трудомісткості, витратності, залежно у великій мірі від кваліфікації й досвіду експертів-поліграфологів при обмежених психодіагностичних можливостей не вирішують в належній мірі проблему психологічної діагностики осіб, схильних до корупційної поведінки в силу певних їх індивідуально-психологічних

особливостей. Відштовхуючись від того, що корупція – тільки в її наслідках проблема правова та економічна, а початково – суто психологічна і загальнолюдська, і без психологічно обґрунтованих підходів тут навряд чи щось можна зробити. Саме це і зумовлює наш інтерес до дослідження психологічних детермінантів та особливостей особистості потенційного корупціонера Національної гвардії України.

У багатьох доступних дослідженнях вивчалися багато факторів, що впливають на ставлення до корупції, такі як особистість, шахрайські наміри, потреба в досягненні і боязнь злочину (Adejumo, 2009), стать і організаційні чинники (Fagbohunge, Akinbode, Ayodeji, 2012), ситуативні і особистісні предиктори (Alarape, (2004). Проте, на сьогоднішній день індивідуальні та психологічні чинники, пов'язані з корупцією, вивчені недостатньо. Примітно, що в дослідженнях індивідуальних і психологічних характеристик більше уваги приділяється індивідуальним детермінантам корупційної поведінки, таких як отримання хабара (Berninghaus, 2013; Bendahan, 2015). Ці аспекти, безумовно, важливі, але також важливо аналізувати психологічні характеристики людей, які займаються корупцією. Наприклад, люди, готові давати хабарі, підтримують культуру корупції і допомагають підтримувати середовище, яке сприяє корупції. Якщо суспільство терпимо до корупції і приймає її, корупція буде тривати.

На думку дослідників Nwonyi Oginyi, Emma-echiegu, Ofoke, Elom, & Chigbo (2019), цінності самовираження можуть зменшити стимул до корупційної поведінки, оскільки турбота про суспільні інтереси важливіші ніж особиста вигода. Однак такий підхід не враховує індивідуальні та психологічні особливості людини. Цінності розглядаються з культурної точки зору, вони не існують окремо від людей, тому що цінності визначають поведінку людей на індивідуальному рівні (Dulleck & Torgler, 2012; Dong & Torgler, 2009; Guerrero, Rodríguez, Oreggia, 2008; Mocan, 2008; Torgler & Valev, 2010).

У проведених дослідженнях Gbadamosi G (2009) показав, що існує ймовірний взаємозв'язок між особистістю (екстравертні риси), наміром, шахрайством і ставленням до корупції. Довів, що страх перед злочинністю має зворотний взаємозв'язок по відношенню до корупції. На його думку особистість є найбільш потужним предиктором.

Вивченням впливу особистісних особливостей на відношення до корупції серед нігерійської поліції займався Afolabi (2010). Використана вибірка складалася зі ста двадцяти двох поліцейських-жінок в рангах від констебля до помічника суперінтенданта поліції в окрузі Ірруа, штат Едо, Нігерія. Він виявив, що перший тип особистості більш схильний позитивно ставитися до корупції, тому що вони завжди поспішають, схильні до ризику, жорсткі і не виявляють гнучкість в поведінці. У той час як люди другого типу негативно ставляться до корупції, тому що вони підтримують інших, відкриті для критики і намагаються змусити інших відчувати себе прийнятими. Досліджувані цього типу виявляють етичну поведінку.

У своїх дослідженнях Alalehto (2003), Eysenck and Eysenck (1971), Furnham and Thompson (1991), Miller and Lynam (2001) довели, що люди з низьким рівнем невротизму менш схильні до корупції. Отримані результати дослідників, підтверджується теорією особистісної злочинності (Eysenck, 1996),

згідно з якою люди успадковують схильність до певної поведінки в певних умовах навколишнього середовища. Згідно Eysenck Н. І. (1996), невротизм пов'язаний з функціонуванням вегетативної нервової системи, включаючи в першу чергу гіпоталамус і лімбічну систему, і що люди з високим невротизмом володіють підвищеними емоційними потягами. Протягом усієї своєї кар'єри Eysenck (1996) припустив, що у злочинців відносно високий рівень невротизму, це свідчить про те, що центральна нервова система, погано працює, і вегетативна нервова система дуже гостро реагує і підсилює невдачі в утриманні від корупції (Eysenck, 1996). Він заявив, що причина того, що невротизм виступає в якості предиктора, ймовірно, пов'язана з його потягами, які множать існуючі тенденції до дії».

В іншому дослідженні Addad і Leslau (1989) вивчали взаємозв'язок між екстраверсією, невротизмом, аморальним судженням та злочинною поведінкою. Взаємозв'язки перевірялись ретроспективними вимірами властивостей особистості та злочинної поведінки у трьох групах: правопорушники, контрольна та порівняльна. Згідно з отриманими результатами, злочинці мають вищі за контрольну групу показники невротизму та аморальні судження, але нижчі показники за шкалою екстраверсія. Подібні результати були виявлені між злочинцями та порівняльною групою. Тому ці дослідники підтвердили, що невротизм суттєво визначає злочинну поведінку. Досліджуючи особистісні характеристики Vranka та Bahník (2018) показали, що ймовірність отримання хабара безпосередньо пов'язано з чесністю і покірною. Люди, що схильні до корупційної поведінки ігнорують відповідальність.

Bai, Liu та Kou (2016) провели дослідження, щоб продемонструвати, що віра в справедливий світ сприяє зменшенню сприйняття корупції, це веде до зменшення наміри здійснювати корупційні дії. Kirkcaldy А. (2002) у своєму дослідженні дійшов висновку, що зовнішній локус контролю пов'язаний з більш сильним сприйнятим ставленням до корупції, а внутрішній локус контролю з негативним ставленням до корупції. Almlund, Duckworth, Heckman, Kautz (2000) в своїй роботі вказали, що сумнівність і дружелюбність є важливими захисними чинниками проти злочинної (корупційної) діяльності. Heckman та Schennach (2014) виявили, що особисті якості відкритість досвіду є важливим для прогнозування шахрайства серед працівників. Gbadamosi та Bello (2009) вивчивши 150 працівників компанії, виділили особистісні фактори, які визначають схильність до корупції: висока потреба в досягненнях, схильність до пошуку труднощів.

Hechanova, Melgar, Falguera P. та Villaverde (2014) прийшли до висновку, що роль лідера в організації має вирішальне значення для інституціоналізації (відносин із встановленими правилами) корупції. Якщо корупційні дії з боку лідера будуть прощені, санкціоновані, дозволені або винагороджені, більш імовірно, що члени організації будуть продовжувати в цьому напрямку. У зв'язку з цим було показано, що більш високий рівень корупції очікується в організаціях, які сприймаються як більш ієрархічні (Fath & Kay, 2018).

Liang et al. (2016) довели, що високий рівень самооцінки пов'язаний з більш низьким рівнем матеріалістичних цінностей, що, в свою чергу, сприяє зниженню схильності до корупційної поведінки. Більш того, деякі дослідження

показали, що хабар в китайській культурі на організаційному рівні сприймається як більш нетерпиму поведінку, ніж хабар на індивідуальному рівні, тоді як в культурі Сполучених Штатів навпаки (Liu et al., 2017).

Wu та Zhu (2016) виявили, що досвід участі в корупції знижує рівень задоволеності життям тільки тоді, коли навколишнє середовище сприймається з низьким рівнем корупції. Gbadamosi (2009) в результаті проведених досліджень показав, що немає ніякого зв'язку між ставленням до корупції й релігійними переконаннями особистості.

У дослідженні Aremu, Pakes and Johnston (2001), дійшли до висновку, що покращання емоційного інтелекту групи поліцейських в Нігерії пов'язано зі зниженням рівня корупції.

На думку Aidt (2009), в основі прояву корупції лежать внутрішні чинники: традиція, свобода, відхилення від норм і правил, любов до ризику, влада, безпека власного «Я» та гедонізм. Rusch (2016) вказує на той факт, що на прийняття рішень впливає надмірна залежність людей від помилкової інтуїції і розумових здібностей, а також соціального тиску. Це не означає, що люди не приймають рішення на основі раціонального розрахунку витрат і вигод, але визначення витрат і вигод, можливо, меншою мірою засноване на логіці і більше на емоціях.

Johnston (2014) визначив, що особи, які схильні до злочинів характеризуються низькою поступливістю та добросовісністю. Nwonyi, Oginyi, Emma-Echiegu, Ofoke, Elom, & Chigbo (2020) довели, що існує зв'язок між особистістю (тобто екстраверсією, приємністю, добросовісністю, невротизмом та відкритістю до досвіду) та схильністю до корупції.

Alatas (1990) виділив сім типів корупції: аутогенна (володіння і продаж інформації), захисна (полягає в самообороні), здирицька, інвестиційна, кумівська, підтримуюча і трансактивна.

Корупція в цілях захисту (самооборони) включає ситуації, коли особа, яка потребує важливу послугу, змушена давати хабара, щоб запобігти неприємним наслідкам для його інтересів. Здирицька корупція – це поведінка людини, що вимагає особистої компенсації в обмін на послуги. Інвестиційна корупція тягне за собою пропозицію товарів або послуг без прямого зв'язку з будь-якою особою в даний час, але в очікуванні майбутніх ситуацій, коли така послуга може знадобитися. Кумівська корупція - необґрунтоване призначення друзів або родичів на державні посади в порушення прийнятих керівних принципів. Підтримуюча корупція, зазвичай не передбачає грошей або негайного прибутку, але включає дії, що вживаються для захисту або посилення існуючої корупції. Трансактивна корупція відноситься до ситуацій, коли дві сторони є взаємними й добровільними учасниками корупційної практики в інтересах обох сторін. Наприклад, корумпована ділова людина може добровільно підкупити корумпованого чиновника, щоб виграти тендер на певний контракт.

Слід зазначити, що в сучасних дослідженнях увагу найбільше приділяють здирицькій, кумівській і трансактивній корупції, тому, що інші типи є відгалуженням цих основних типів. Більш того, підтримуюча корупція, виникають як захисний щит для прикриття або захисту існуючої корупції.

Adam Graycar (2015) та Li S. (2019) пропонують наступні типи особистості корупціонера:

1) корисливий – послідовно, цілеспрямовано і постійно прагне до задоволення своїх, перш за все, матеріальних потреб, збільшення та збереження особистого добробуту, використовуючи для цього всі наявні у нього можливості: посадове становище, владні повноваження, зв'язку і т.п.;

2) престижний – для цієї категорії корупціонерів характерні не стільки прагнення забезпечити себе матеріально, скільки за допомогою незаконно отриманих грошей створювати і постійно підтримувати свій особистісний статус. Він повинен відчувати загальну повагу, займати високе, гідне становище в суспільстві, входити в відомі елітарні соціальні групи (відвідувати дорогі престижні розважальні клуби, бути в, так званому, «вищому світі» і т.п.). Для цього він легко, не економлячи, використовує фінансові та інші резерви, здобуті в результаті злочинної, корупційної діяльності;

3) ігровий – для цього типу важливі, перш за все, не влада, не гроші, а сам процес реалізації влади. Відчуття реального та віртуального адреналіну при балансуванні на межі правопорушення та злочинної, дозволеної й забороненої поведінки. Дана поведінка доставляє йому гостро необхідне психологічне і фізичне задоволення. Для цього він прагне до створення максимальних комфортних умов і можливостей, слідуючи придуманому принципу – «рулити при владі».

Agbo та Iwundu (2016) вказали, що екстраверсія безпосередньо пов'язана зі схильністю до участі в корупційній діяльності, тоді така риса, як пунктуальність, побічно пов'язана з цим явищем. Вони довели, що зовнішня мотивація сприяє корумпованій поведінці, тоді як протилежне відбувається з більш високим рівнем внутрішньої мотивації. Тим часом Zhao, Zhang і Xu (2016) показали, що так звана «темна тріада особистості» (нарцисизм, психопатія і макіавеллізм) пов'язана з корупційною поведінкою. У той час як нарцисизм, психопатія і макіавеллізм були позитивно пов'язані з отриманням хабарів, тільки в перших двох випадках ці відносини були опосередковані вірою в удачу при уникненні покарання або негативних наслідків своїх дій.

Nwonyi, Oginyi, Emma-chiegu, Elom, і Chigbo (2019) та Pascual-Ezama, Prelec Dunfield (2013) вказують, що мотивація є важливим позитивним провісником корупції. Pascual-Ezama, Prelec, Dunfield (2013) досліджували вплив соціальних (соціальний престиж) та економічних стимулів (грошова винагорода) на обман та нечесність у лабораторних завданнях. Автори довели, що уникнення невизначеності негативно та позитивно пов'язане із внутрішньою та зовнішньою мотивацією відповідно. Люди, котрі мають високий рівень уникнення невизначеності, як правило, уникають складностей та двозначностей. Вони скоріше беруть легке завдання або легкий маршрут, ніж складне завдання або складний маршрут. Цікаво, що дослідження показують, що уникнення невизначеності позитивно пов'язане з корупцією (Connelly & Ones, 2007; Davis & Ruhe, 2003; Seleim & Bontis, 2009).

На думку Pardee (1990), мотивація є причиною вчинків, бажань та потреб людей. У повсякденному вживанні термін мотивація часто використовується для опису того, чому людина щось робить. Мотивація може бути внутрішньою чи

зовнішньою. Людина є внутрішньо мотивованою. Мотиви, які спонукають корупціонерів до злочинних дій, часто проявляються через професійні амбіції, задоволення від здійснення влади, надмірні вимоги на робочому місці або розчарування втраченими можливостями. Ймовірність корупційної поведінки залежить не тільки від внутрішніх цінностей. Зовнішні стимули для корупційних дій також відіграють вагомую роль, особливо в професіях: митниці, поліція, представники органів влади, вчителі та лікарі (Speckemeier, 2017). Зовнішні фактори, такі як безпека роботи, наслідки порушення поведінки або ставлення керівництва до проблеми корупції (корпоративна культура), як правило, мають додатковий вплив на загальне ставлення до корупції. Якщо працівники не досягають мети організації (фірми), вони можуть ризикувати своєю роботою. Поєднання ситуативних та особистісних чинників пояснює появу корупції (Speckemeier, 2015).

Грунтуючись на вище викладені наукові докази, ми можемо визначити найбільш характерні риси психологічного портрета корупціонера до яких відносять: користь, прагнення до отримання вигоди в особистих цілях, зловживання владою, як компенсація низького рівня професійної компетентності, подвійні стандарти поведінки, ігровий азарт; пріоритет матеріальних цінностей в ціннісній ієрархії особистості, готовність принести професійну честь, мораль і норми моральності в жертву матеріальній вигоді, жадібність, заздрість, моральна нестійкість; глибинне психологічне задоволення від ситуації ризику, небезпеки, ігри з законом і долею при отриманні хабара; користолюбство, прагнення до експлуатації інших, схильність до маніпулятивної поведінки, хитрість, низький рівень самоконтролю і моральної нормативності поведінки; залежність, слабкість волі й самоконтролю, нечесність, відсутність сміливості у відстоюванні власних інтересів, черствість і байдужість до інших, несвобода в судженнях і вчинках; віра у власну безкарність, виправдання корупції, тенденція спілкуватися з невеликою кількістю людей, підвищена обережність при вступі в соціальний контакт, відсутність жалю стосовно жертв корупції, прихована схильність до агресії, наявність психологічних захистів по типу заперечення і компенсації; егоїстичні цінності, відчуження від норм, несамодостатність особистості, полезалежність, нервово-психічна нестійкість; неадекватно завищена самооцінка, слабкий внутрішній контроль, слабохарактерність, не сформованість моральних якостей, правовий нігілізм; спотворення образу «Я», а також сприйняття посадової й професійного статусу, високий рівень потреби у владі, висока залежність від ставлення до них значимих осіб; високий рівень комунікативних і організаторських умінь, заперечення принципу соціальної справедливості й ін.

Список використаних джерел

1. Adam Graycar (2015) Corruption: Classification and analysis, Policy and Society, 34:2, 87-96, DOI: 10.1016/j.polsoc.2015.04.001
2. Adejumo AO (2009) Introduction to Psycho-biological basis of behavior. University of Ibadan Press: Ibadan, Nigeria
3. Afolabi RE (2010) Role of personality type and attitude toward corruption in Nigeria. Garkida Press: Abuja, Nigeria.

4. Agbo A., & Iwundu E. (2016). Corruption as a propensity: Personality and motivational determinants among Nigerians. *The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*, 150(4), 502–526.
5. Aidt TS (2009). «Corruption, institutions, and economic development». *Oxford review of economic policy*, 25(2), pp. 271-291.
6. Alalehto T. Economic Crime: Does Personality Matter? *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*. 2003;47(3):335-355. doi:10.1177/0306624X03047003007\$
7. Alarape AI (2004) Situational and personality predictors of fraudulent intent of bank employees. In: Western Nigeria. Ph.D. thesis, University of Ibadan, Ibadan, Nigeria.
8. Alatas V., Cameron L., Chaudhuri A., Erkal N., & Gangadharan L. (2009). Gender, culture, and corruption: Insights from an experimental analysis. *Southern Economic Journal* 75 (3), 663- 680
9. Almlund M, Duckworth AL, Heckman JJ, Kautz T (2000) Personality psychology and economics. In: EA Hanushek, S Machin, L Wößmann (Eds.), *Handbook of the economics of education*, Elsevier: Amsterdam, Netherlands.
10. Aremu A., Pakes F., & Johnston L. (2011). The moderating effect of emotional intelligence on the reduction of corruption in the Nigerian police. *Police Practice & Research*, 12(3), 195–208.
11. Bai B., Liu X., & Kou Y. (2016). Belief in a just world lowers bribery intention. *Asian Journal of Social Psychology*, 19(1), 66–75.
12. Bendahan S., Zehnder C., Pralong F. P., & Antonakis J. (2015). Leader corruption depends on power and testosterone. *The Leadership Quarterly*, 26(2), 101–122.
13. Berninghaus SK, Haller S, Krüger T, Neumann T, Schosser S, Vogt B. Risk attitude, beliefs, and information in a Corruption Game – An experimental analysis. *Journal Of Economic Psychology*. 2013;34:46-60.
14. Connelly B.S., & Ones D. S. (2008). The personality of corruption: A national-level analysis. *Cross-Cultural Research*, 42(4), 353-385.
15. Eysenck H. I. «Personality and crime: Where do we stand». *Psychology, Crime & Law* 2, вып. 3 (1996 г.): 143–52.
16. Fagbohunge B, Akinbode A, Ayodeji A (2012) Gender and organizational factors as determinants of workplace fraudulent behaviours in Nigeria: An Empirical Analysis. *International Journal of Business Trends and Technology* 2I (2): 11-21.
17. Gbadamosi G (2009) Money ethic, moral conduct and work related attitudes: field study from the public sector in Swaziland. *Journal of Management Development* 24(8): 754-763.
18. Hechanova R., Melgar I., Falguera P., & Villaverde M. (2014). Organisational culture and workplace corruption in government hospitals. *Journal of Pacific Rim Psychology*, 8(2), 62–70.
19. Heckman K, Schennach P (2014) Personality traits and fraudulent behavior. *Journal of behavior* 3(4): 56-69
20. Kirkcaldy A (2002) El combate a la corrupción. *Reforma Banfield EC* (1975). Corruption as a feature of governmental organization. *Journal of Law and Economics* 18: 587-605.
21. Liang Y., Liu L., Tan X., Huang Z., Dang J., & Zheng W. (2016). The effect of self-esteem on corrupt intention: The mediating role of materialism. *Frontiers in Psychology*, 7, 1–11.

22. Nwonyi S., Oginyi R., Emma-Echiegu N., Ofoke S., Elom E., & Chigbo K. (2020). Personality Type, Motivation and Gender as Determinants of Corruption Engagement. *Nigerian Journal of Social Psychology*, 2(3).

23. Pardee R.L.(1990). Motivation theories of Maslow, Herzberg, McGregor and McClelland. A literature review of selected theories dealing with job satisfaction and motivation. Information analyses (070),reports general (140). The educational resources information centre, U.S. Department of education.

24. Rusch J. 2016. 'The Social Psychology of Corruption.' Wu, Y., & Zhu, J. (2016). When Are People Unhappy? Corruption Experience, Environment, and Life Satisfaction in Mainland China. *Journal of Happiness Studies*, 17(3), 1125–1147.

25. Zhao H., Zhang H., & Xu Y. (2016). Does the dark triad of personality predict corrupt intention? The mediating role of belief in good luck. *Frontiers in Psychology*, 7, 1–16.

КОНЦЕПТУАЛЬНА СПЕЦИФІКА ЛЕГІТИМНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА НА ПРИКЛАДІ РОЗВ'ЯЗАННЯ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В КОСОВО

*О. Ю. Висоцький, доктор політичних наук, професор
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара*

Втручання Організації Північноатлантичного договору (НАТО) в керований сербами край Косово-Метохія було і залишається одним з найбільш проблемних з точки зору міжнародного права прикладів застосування сили в гуманітарних цілях. Як відомо, світовим співтовариством вона була визнана незаконною, оскільки НАТО не мала мандата Ради безпеки, але легітимною, оскільки параліч Ради Безпеки перешкодив колективному реагуванню. Це яскравий приклад, коли легітимність і законність в міжнародному праві розходяться. Критики міжнародного права стверджують, що параліч Ради Безпеки і одностороннє втручання НАТО були наслідком зіткнення конкуруючих інтересів великих держав на східноєвропейському театрі військових дій.

Косовський конфлікт сягає корінням у багатотисячолітню історію, але криза 1999 року почалася з ескалації насильства і загрози втручання НАТО в 1998 році після майже десятиліття невдач у вирішенні косовського питання. Зіткнення між Армією визволення Косово (АВК) і сербськими поліцейськими силами ставали все більш запеклими, в результаті чого федеральний уряд Союзної республіки Югославії (СРЮ) направив в регіон збройні сили. Як відомо, СРЮ була створена 27 квітня 1992 року після розпаду Соціалістичної федеративної республіки Югославії (СФРЮ) і включала в себе дві республіки - Сербію і Чорногорію. Косовські албанці, які складають меншість у Сербії, але більшість у краї Косово, вимагали автономії та незалежності від Сербії. Питання про статус Косова не було врегульоване Дейтонською угодою 1995 року після закінчення югославських воєн, і воно залишалося частиною Республіки Сербія, яка входила до СРЮ. Невдоволені підходом ненасильницької громадянської непокори, схваленого президентом невизнаного уряду Косово Ібрагімом Руговою, прихильники жорсткої лінії

сформували в 1996 році АВК і почали нападати на Сербські пости безпеки. Через насильницький характер цих нападів Сполучені Штати включили АВК до свого списку терористичних організацій, де вона залишалася до 1998 року. Напруженість продовжувала зростати, досягнувши свого піку в 1998 році, коли відкрите насильство між АВК і сербськими поліцейськими силами призвело до військових репресій, внутрішніх переміщень сотень тисяч косоварів та появи біженців, що вимушені були рятуватися в сусідніх державах.

Міжнародне співтовариство проявило інтерес до цієї ескалації насильства. В результаті Німеччина, Італія, Росія, Великобританія і США сформували контактну групу для моніторингу та реагування на кризу. У 1998 році було опубліковано дві заяви – Лондонську угоду і Боннську угоду – із закликом до конфліктуючих сторін покласти край насильству і шукати політичне рішення або зіткнутися з міжнародними наслідками, включаючи санкції. Спроби діалогу між сторонами не призвели до врегулювання цього питання, і триваюче насильство, повідомлення про масові порушення прав людини і переміщення осіб, спрямованих на етнічну чистку Косово від албанців, спонукали Раду Безпеки прийняти у вересні резолюцію 1199 (1998), що закликала всі сторони припинити насильство і почати конструктивний діалог. У ньому також зазначалося, що СРЮ повинна вивести свої війська з Косово і дозволити створення міжнародної групи контролю. Одночасно НАТО поставило С. Мілошевичу перший ультиматум або категоричне попередження, вимагаючи, щоб він припинив насильство і шукав політичне рішення або зіткнувся з силою НАТО. Сербська влада і посол США Річард Холбрук досягли угоди в жовтні 1998 року, отримавши коротку відстрочку і встановивши нестійке перемир'я протягом зими. Однак вбивство сорока п'яти етнічних албанців в селі Рачак в січні 1999 року викликало міжнародний резонанс. Глава контрольної місії ОБСЄ в Косово (КМК) поклав провину за те, що він розглядав як масове вбивство цивільного населення, виключно на сербську поліцію і уряд та згодом був вигнаний з Косово Белградом.

Після масового вбивства у Рачаці контактна група скликала сторони для мирних переговорів в Рамбусе. Ці переговори призвели до Угоди про автономію, прийнятую косовськими лідерами, незважаючи на те, що вони не досягли незалежності, але відкинутаї сербською владою, яка відмовилася допустити міжнародні сили під керівництвом НАТО. Напади і сутички тривали в Косово протягом усього цього часу, і, коли переговори в Рамбусе зірвалися 18 березня 1999 року, сербські сили посилили свої репресії проти Косово. КМК ОБСЄ була відведена, і 24 березня НАТО почало наносити авіаудари по сербським цілям, маючи намір знищити військову машину Мілошевича.

Напередодні інтервенції і протягом всієї кампанії авіаударів центральні сторони конфлікту в Косово продовжували легітимізувати свої позиції і поведінку, використовуючи правові та легітимізуючі формулювання.

Центральна суперечка між конфліктуючими сторонами з приводу статусу Косово була давньою та налічує сотні років. Однак криза, яка досягла свого піку в 1999 році з втручанням НАТО, почалася в 1989 році, коли С. Мілошевич скасував

автономію Косово, гарантовану Конституцією Соціалістичної федеративної республіки Югославії (СФРЮ) у 1974 року. В результаті Косово стало провінцією Республіки Сербії у складі СФРЮ. Після перших етапів розпаду СФРЮ в 1991 році косовські албанці провели «таємне голосування». У 1992 році вони обрали паралельний уряд з І. Руговою в якості президента і проголосили Республіку Косово. І. Ругова виступав за ненасильницьку кампанію громадянської непокори, в ході якої косовські албанці створили паралельний уряд, включаючи незалежні служби охорони здоров'я та освіти. Однак після того, як не вдалося вирішити косовське питання в Дейтоні, косовські албанці були розчаровані провалом підходу І. Ругови до громадянської непокори, і в 1996 році з'явилася АВК, яка заявила, що її метою є відділення Косово від СРЮ силою.

Очолований сербами уряд підтримував свою легітимність, стверджуючи, що він є законною владою плюралістичної держави, що гарантує рівні права всім групам меншин по всій СРЮ. Спеціальний представник СРЮ Слободан Йованович стверджував на засіданні Ради Безпеки в березні 1998 року, що проблеми в Косово і Метохії кореняться в сепаратизмі, який в даний час публічно відстоюється представниками деяких політичних партій албанської національної меншини. Це підтримує тероризм. Белград обґрунтував цей аргумент у федеральній Конституції, стверджуючи, що СРЮ складається з численних груп меншин, всі вони захищені Конституцією, що гарантує албанській меншині ті ж права, які надаються іншим громадянам. Так СРЮ легітимізувала себе в якості демократичної федерації.

Стверджуючи, що проблема полягає в меншості терористів і сепаратистів всередині етнічної групи албанської меншини, С. Йованович стверджував, що відповідно до Конституції всі групи меншин можуть вільно і на рівних брати участь на всіх рівнях управління. Відповідно до нього, ця Конституція задовольняє критеріям, встановленим ОБСЄ та Радою Європи (РЄ) для захисту прав меншин. С. Йованович заявляв, що особливі автономні права, вилучені з провінції в 1989 році, фактично порушували права інших груп меншин, надавши косовським албанцям несправедливий привілей. Проблема полягає в меншості терористів і сепаратистів всередині етнічної групи меншини, які виступають проти законної влади. Цей аргумент був важливим аспектом легітимізації Белградом ситуації як внутрішнього питання СРЮ. У ході переговорів СРЮ обґрунтувала свою триваючу відмову погодитися на угоду про автономію посиланням на приписи її федеральної конституції і права всіх груп меншин відповідно до законодавства. Ця заява мала на меті не тільки легітимізувати рішення югославського уряду про позбавлення Косово статусу автономії, а й виправдати початок поліцейських і військових дій необхідністю боротьби з терористичними і сепаратистськими погрозами.

Косовські албанці відкинули ідею про те, що вони є однією з багатьох груп меншин в СРЮ, захищених більш широкими інститутами федерації. Натомість вони стверджували, що скасування автономного статусу Косово призвело до повсюдного пригнічення албанського населення. Хоча спочатку вони вимагали

рівного статусу з іншими югославськими республіками, потрясіння 1991 року і наступні югославські війни спонукали косовське керівництво закликати до незалежності від федерації. Триваюче розчарування пасивним поступовим підходом І. Ругови після нездатності вирішити косовське питання в Дейтоні призвело до утворення АВК, яка почала нападати на сербську поліцію і пости безпеки в 1996 році. Хоча І. Ругова дистанціювався від АВК і всіх насильницьких суб'єктів, він явно не засудив їх, незважаючи на міжнародні заклики до нього зробити це. Отже, існував ризик розколу косовських албанських груп через різні позиції – м'яку (І. Ругова) та жорстку (АВК).

Ні косовський, ні підхід СРЮ не були широко прийняті. Переговорна група косовських албанців була змушена піти на компроміс зі своєю вимогою незалежності, погодившись на угоду про автономію, щоб заспокоїти міжнародних переговорників і забезпечити безпеку контролюючих сил під керівництвом НАТО. Прийнявши цей компроміс, представники косовських албанців, в число яких входили і прихильники жорсткої лінії АВК, легітимували свою позицію, змусивши СРФ зробити вибір між риторичною пасткою і риторичним винятком. Белград міг або риторично потрапити в пастку, прийнявши компроміс, який гарантував би територіальну єдність союзної держави, або риторично виключити себе, повністю відкинувши угоди. В результаті, коли косівська сторона та компромісна угода отримали широку легітимацію з боку міжнародного співтовариства. Влада СРФ була згодом делегітимізована, а її аргументи все більше виключалися із загальноприйнятої наративної і нормативної структури.

Будучи третім учасником у суперечці щодо легітимного підходу до вирішення питання, НАТО спиралася як на деякі елементи позиції СРЮ, так і на окремі аспекти бачення косовських албанців, формулюючи свою позицію в термінах, які були більш широко прийняті міжнародним співтовариством. Насамперед, всі члени НАТО швидко засудили будь-яке терористичне насильство, недвозначно і часто заявляючи, що тероризм, в якій би формі він не проявлявся, абсолютно неприйнятний. Проте при цьому США, що відіграють провідну роль у визначенні політики НАТО, визнали той факт, що будь-яка мирна угода має включати згоду АВК. Виступаючи в середині 1998 року, представник Держдепартаменту США Джеймс Рубін говорив про проблему переговорів з визнаним терористичним угрупованням. Намагаючись не називати цю групу терористичною організацією, він заявив, що зростаючий вплив АВК в Косово означає, що контакт буде встановлений «найближчим часом», швидше за все через Річарда Холбрука, додавши, що президенту Мілошевичу просто доведеться мати справу з цим фактом. Разом з тим, посол США Р. Гельбард назвав АВК терористами всього за кілька місяців до зустрічі з двома лідерами АВК з метою спонукати їх підтримати більш помірний план І. Ругови щодо створення автономії. Це ознаменувало зміну політики США по відношенню до ситуації в Косово як до повстанської, а не терористичної загрози. Говорячи про зустріч посла Р. Гелбарда з членами АВК, Дж.Рубін зазначив, що мати справу з АВК – це проста реальність ситуації, що склалася. США вважають І. Ругову лідером вельми розрізненої групи

косовських албанців, а його політична партія є найбільшою в Косово. Але ясно, що АВК перетворилася на велику силу, і якщо ми хочемо бути реалістами, то вони повинні бути залучені в цей процес.

Відтак, західні лідери визнали легітимну роль АВК, а також косівського керівництва на чолі з І. Руговою. Хоча І. Ругова користувалася значною внутрішньою легітимністю як обраний президент паралельного уряду та міжнародною легітимністю як пацифістський лідер, АВК набула все більшої внутрішньої легітимності, оскільки косовські албанці втомилися від пацифістського, але, як здавалося, неефективного підходу І. Ругови. За деякими оцінками, її ряди збільшилися з декількох сотень озброєних людей на початку 1998 року до декількох тисяч навчених бійців до кінця того ж року. У поєднанні з продовженням насильства і небажанням СРЮ вивести свої війська з Косово НАТО була змушена знайти спосіб легітимувати свої відносини з АВК. Це вимагало стратегії, в якій загроза застосування сили була спрямована проти С. Мілошевича, але залежала від співпраці косовських албанців, включаючи АВК.

Міжнародна аудиторія проводила межу між керівництвом косовських албанців і терористичною діяльністю на ранніх стадіях конфлікту, беззастережно засуджуючи останню. Резолюція Ради Безпеки ООН 1160 засудила «застосування надмірної сили сербськими поліцейськими силами проти цивільних осіб і мирних демонстрантів в Косово, а також всі акти тероризму з боку АВК або будь-якої іншої групи або окремої особи» і закликала «керівництво косовських албанців засудити всі терористичні дії», підкресливши, що «всі елементи косовської албанської громади повинні переслідувати свої цілі тільки мирними засобами». Згода на Угоду в Рамбуе легітимувала все косівське албанське керівництво, і міжнародне співтовариство перестало відрізняти легітимні вимоги косовського народу та І.Ругови від легітимних вимог АВК.

Навіть держави, які були союзниками СРЮ і засуджували застосування сили проти суверенної держави, прийняли деяку делегітимацію Белграда. Росія, давній прихильник СРЮ та С. Мілошевича, засудила «надмірне застосування сили сербською поліцією», але також недвозначно засудила акти тероризму, заявивши, що тероризм категорично неприйнятний в будь-якій формі або прояві. Отже, хоча Росія і була близьким союзником Белграда, вона також зайняла позицію, яка делегітимувала СРЮ, визнавши, що реакція Сербії була надмірною.

Незважаючи на тонку позицію Росії, аудиторія сприйняла її як деяку легітимацію косовських албанців і широку делегітимацію сербського уряду. Хоча косовське керівництво не отримало юридичного визнання, воно було широко визнано в якості легітимного співрозмовника від косовського народу, особливо після прийняття ним Угоди в Рамбуе (березень 1999 р.). Саме березень 1999 року став піком делегітимації Белграда, оскільки багато реципієнтів поклали особливу відповідальність за ескалацію насильства на початку 1999 року на нездатність С. Мілошевича прийняти політичне рішення, а також на методи сербських і югославських сил. Г.Перрітт стверджує, що С. Мілошевич був безпосередньо відповідальний за свою власну делегітимацію і легітимацію АВК.

Він припускає, що, вигнавши албанське населення, С. Мілошевич зробив «більше для АВК, ніж будь-хто інший», оскільки він «в кінцевому рахунку привів не тільки критичну масу албанського населення, а й міжнародне співтовариство в обійми АВК». Таким чином, міжнародна аудиторія надала косовським албанцям певний ступінь легітимності, одночасно значно делегітимізувавши С. Мілошевича і Белград.

Можна вказати на оскарження легітимності ролі НАТО як центрального суб'єкта в косовських подіях. НАТО піддалося серйозній критиці за застосування сили без дозволу Ради Безпеки. Деякі представники світової громадськості відзначали, що роль НАТО як організації колективної безпеки означає, що її дії виходять за рамки параметрів її Статуту, оскільки сам альянс не піддається нападам. Проте члени НАТО стверджували, що, будучи організацією регіональної безпеки, вона має справу з легітимною загрозою регіональній безпеці. НАТО вирішує питання регіональної безпеки, серйозну міжнародну проблему прав людини і назріваючу гуманітарну кризу. Вказуючи на ледь стабілізованих сусідів СРЮ і недавню історію етнічних чисток та насильства на Балканах, члени НАТО стверджували, що в регіональних і міжнародних інтересах забезпечити, щоб балканська порохова бочка не вибухнула знову. Багато представників світового співтовариства погодилися з цим переосмисленням, хоча і висловили стурбованість з приводу того, що НАТО не поважає авторитет Ради Безпеки. Таким чином, НАТО не домоглася значного юридичного статусу в якості інтервента. Її легітимність як інтервента широко оспорювалась.

Вищенаведений аналіз демонструє кілька ключових факторів процесу легітимності. По-перше, всі формулювання ситуації центральними суб'єктами були скориговані суб'єктами, що знаходяться за межами центральної суперечки. Центральні суб'єкти не прагнули переконати один одного, а скоріше спрямовували свої домагання на аудиторію. Тому, хоча представники косовських албанців і Белград висловлювали свої претензії в абсолютних термінах, цілком легітимізуючи свої власні ролі в ситуації та повністю делегітимізуючи інші, представники світового співтовариства переформулювали це, покладаючи відповідальність на обох суб'єктів за насильство, засуджуючи Белград за надмірну силу і непропорційність, а косовських албанців – за потурання і використання тероризму.

Ключовими в процесах легітимності та делегітимності стали риторична пастка і риторичне виключення, з якими зіткнулися представники СРЮ. Погодившись на компроміс, запропонований в Рамбус, косовська переговorna група поставила Белград в таке становище, коли він або опинявся в пастці прийняття переговорного врегулювання та політичного рішення, яке не задовольнить його вимогам, або виключався із суперечки, де його відмова співпрацювати з міжнародними миротворцями перетворювала його у недобросовісного учасника міжнародно-правових відносин.

Ключовими переналаштувальниками думки світової громадськості стали члени Контактної групи по Косово. У березні 1998 року вона опублікувала

Лондонську заяву, в якій засудила насильство і зловживання в Косово і закликала уряд СРЮ взяти на себе відповідальність за припинення насильства, виведення військ та пошук політичного рішення або ризик санкцій. Поряд з G8 (Великою вісімкою) контактна група стала невід'ємною частиною зусиль по досягненню мирного врегулювання ситуації, ведучи переговори по Белградській угоді від жовтня 1998 року, по угоді в Рамбусе і остаточній угоді. По-перше, Контактна група видала Лондонську заяву, яка засуджувала насильство з усіх боків і закликала всі сторони припинити насильство та шукати політичне рішення. Контактна група поклала особливу відповідальність на сербські та югославські урядові органи, закликавши їх вивести війська, забезпечити можливість для гуманітарних місій та доступ Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), а також забезпечити їх безпечно і добровільне повернення. Коли СРЮ не змогла по суті вирішити проблеми, викладені у Лондонській заяві, Контактна група опублікувала другу заяву – Боннську, що намічала подальші заходи.

СРЮ відкинула легітимність втручання цієї міжнародної групи в те, що вона вважала своїми внутрішніми справами. СРЮ стверджувала що позиції, зайняті контактною групою в Лондоні 9 березня 1998 року і в Бонні 25 березня 1998 року, рівносильні проведенню політики сили і так званої дипломатії канонерок. Відзначаючи, що група контролюється «силами», які «диктують рішення внутрішніх питань і вирішують, хто може і хто не може захищатися від тероризму і сепаратизму», вона повністю відкинула легітимність Контактної групи.

Проте рішення контактної групи отримали широку підтримку, причому багато держав і організацій висловилися на користь як Лондонської, так і Боннської заяв. Багато ораторів прямо підтримали обидві заяви в ході засідань Ради Безпеки. Резолюції 1160 і 1199 Ради Безпеки ввели санкції щодо Сербії і Косово і знову сформулювали вимоги Лондонської і Боннської заяв, зробивши їх умовами для скасування санкцій та підвищили їх статус за допомогою резолюцій Ради Безпеки, що мають обов'язкову силу. Хоча Росія висловила стурбованість у зв'язку з більш широким консенсусом рішень Контактної групи, представники світової громадськості широко визнали легітимність Контактної групи, погодившись з формулюванням цієї групою ситуації та її рекомендацією ввести санкції. Однак Росія, як і раніше, мала значний вплив на прийняття рішень щодо цих дій. Це призвело до делегітації та санкцій у відношенні обох сторін у прагненні виробити більш неупереджені формулювання. Це ясно вказує на роль Росії як переналаштувальника думки, чия позиція в контактній групі призвела до значних коригувань міжнародної реакції. Росія не підтримала широкий спектр економічних і дипломатичних санкцій, запропонованих Великобританією, США, Німеччиною та Францією в заявах Контактної групи. Проте вона підтримала ембарго Ради Безпеки на постачання зброї, оскільки воно було спрямоване проти обох сторін конфлікту. Росія визнала, що ситуація негативно впливає на регіон, але наполягала на тому, що єдиним рішенням є діалог між центральною владою і

косовськими албанцями. Росія вважала, що план санкцій контактної групи був одностороннім, націленим на Белград більшою мірою, ніж на Косово. Це питання розглядалося Радою Безпеки, коли вона впровадила санкції щодо зброї як проти Сербії, так і проти Косово, та засудила всі сторони за насильство і тероризм. Таким чином, Росія успішно переструктурувала суперечку, заманивши Раду Безпеки в пастку і змусивши її прийняти резолюцію, яка засуджує обох центральних суб'єктів за їх погану поведінку і тим самим ввести санкції щодо обох воюючих сторін.

Також в якості перенаштовувальника аудиторії важливу роль зіграла КМК ОБСЄ, хоча, можливо, найзначнішою подією було не її інтерпретація подій, а скоріше рішення Белграда вислати главу місії Вільяма Уокера за те, що він назвав вбивства в Рачаку вбивствами цивільних осіб. Белград вислав КМК ОБСЄ та її керівника, заявивши, що В.Уокер та місія намагалися «обдурити світ» щодо істинного характеру ситуації в Косово серією брехні і вигадок в явній спробі відвернути увагу від терористів, вбивць і викрадачів та знову захистити їх так, як вона захищала їх весь цей час. Проте у кількох резолюціях Рада Безпеки визнала внесок як ОБСЄ, так і КМК ОБСЄ. У заяві голови Ради Безпеки, опублікованій 19 січня 1999 року, було засуджено вбивство в Рачаку і зазначено, що КМК ОБСЄ поклала відповідальність за це на урядові війська. Це демонструє, як процес легітимації посилював позиції косовських албанців та послаблював легітимність югославського та сербського керівництва.

У міру того як Белград все більше делегітимізувався, його інтерпретація ситуації означала, що він відкидає легітимність Контактної групи, ОБСЄ і КМК. Однак всі три суб'єкти були надзвичайно легітимні в якості перенаштовувальників аудиторії та змогли змінити параметри суперечки. Отже, Белград виявився не тільки делегітимізованим, але і риторично виключеним, оскільки він відкидав позиції легітимних суб'єктів та їх інтерпретації подій, які були прийняті представниками інших країн.

Важливе значення мало визначення того, чи представляє дана ситуація загрозу міжнародному миру і безпеці. В основі суперечки стосовно цього питання лежали альтернативні уявлення про характер та масштаби порушень прав людини і пропорційності застосування сербськими силами насильства. Центральні суперники, зокрема Белград і косовська албанська опозиція, стверджували, що інша сторона несе відповідальність за ескалацію насильства, в той час як їх власні дії були абсолютно законними та легітимними захисними реакціями. Отже, Белград стверджував, що ситуація є внутрішньою справою поліції та боротьби з тероризмом, в той час як косовські албанці вказували, що вони є жертвами повсюдних і грубих порушень прав людини та потребують міжнародної допомоги, щоб протистояти репресивному уряду. Як і в суперечці основних суб'єктів, ці наративи були виражені в абсолютних термінах, де обидва суб'єкти легітимізували свою власну версію подій, повністю делегітимізуючи іншого.

До березня 1999 року більшість членів Ради Безпеки визнали, що дії сербських сил являють собою порушення прав людини і гуманітарного права.

Деякі використовували ярлик «етнічна чистка», але Росія і Китай уникали використовувати цю кваліфікацію дій Белграда. Росія визнала широко поширені порушення прав людини, а також засудила терористичні дії АВК, але не прийняла наратив про етнічну чистку.

Ключовим моментом стала поява повідомлень про окремі зіткнення і вбивства цивільних осіб, а також про зростання числа жертв серед цивільного населення і переміщення населення. Переломним моментом стали вбивства в селі Рачак в січні 1999 року. Суперечки про точний характер вбивств розгорталися в міру того, як косовські албанці приймали угоди Рамбус, а Белград їх відкидав. Федеральний і сербський уряди стверджували, що сорок п'ять албанців, убитих в селі, загинули під час бойових дій, косовські албанські групи стверджували, що вони були мирними жителями, убитими сербськими силами безпеки. ЗМІ і глава оперативного відділу КМК Вільям Уокер розглядали цю справу як вбивство цивільного населення і звірство. Белград стверджував, що В.Уокер намагався «обдурити світ» і вислав главу місії. Рада Безпеки засудила вбивства в Рачаку і оголошення Белградом глави КВМ Кріса Уокера персоною нон грата в заяві голови. Ці дії не тільки не делегітимізували місію або її керівників, а й сприяли делегітимізації СРЮ та сербської влади.

Оскільки ситуація продовжувала погіршуватися, директор ЮНІСЕФ Керол Беллами назвала її гуманітарною катастрофою і заявила, що якщо найближчим часом не буде зроблена узгоджена і ефективна міжнародна ініціатива, світові лідери ризикують побачити, як ситуація в Косово загостриться до гротескного рівня насильства і жорстокості. Висновки про те, що насильство в Косово порушує міжнародні норми в галузі прав людини і гуманітарного права, породили очікування того, що міжнародне співтовариство має діяти. Ця розповідь призвела до того, що Рада Безпеки назвала ситуацію, що склалася, загрозою міжнародному миру і безпеці.

Втручання НАТО в керований сербами край Косово-Метохія було і залишається одним з найбільш проблемних з точки зору міжнародного права прикладів застосування сили в гуманітарних цілях. Світовим співтовариством вона була визнана незаконною, оскільки НАТО не мала мандата Ради безпеки, але легітимною, оскільки параліч Ради Безпеки перешкоджав колективному реагуванню на порушення гуманітарного права, етнічні чистки та загрозу міжнародному миру та безпеці. Це яскравий приклад, коли легітимність і законність в міжнародному праві розходяться. Пояснюючи своє рішення застосувати силу, Північноатлантична рада вказала на гуманітарну катастрофу і широко поширені зловживання, стверджуючи, що ця країна і злочинно безвідповідальна політика, яку не можна захищати ні на яких підставах, зробила необхідними і виправдала військові дії НАТО. Члени НАТО дотримувалися такої позиції, що їх дії були законними та легітимними, вказуючи на правові норми в галузі прав людини і стверджуючи, що заборона на застосування сили та принцип суверенітету повинні поступитися місцем справедливості перед обличчям паралічу Ради Безпеки, коли розгортається гуманітарна катастрофа

або серйозно порушуються права людини. НАТО та її прихильники в основному зайняли позицію, що відображає природно-правову інтерпретацію міжнародного права та гуманітарного втручання. Союзна республіка Югославія зайняла позитивістську позицію відповідно до Статуту ООН. Принципи Статуту, що забороняють застосування сили, добре відомі, хоча їх тлумачення часто оскаржується. СРЮ спиралася на ці правила, щоб побудувати свою повністю позитивістську аргументацію. СРЮ стверджувала, що авіаудари НАТО порушують статтю 53 (1) Статуту ООН та власний статут НАТО, Паризьку хартію ОБСЄ і основоположні принципи міжнародних відносин – суверенітет і територіальну цілісність. Ситуація в Косово була розцінена міжнародним співтовариством як загроза міжнародному миру і безпеці. Незважаючи на присутність тероризму і сепаратизму, твердження Белграда про те, що ця ситуація є внутрішнім питанням, були відкинуті. Міжнародна аудиторія надала косовським албанцям певний ступінь легітимності, одночасно значно делегітимізувавши керівництво Сербії та Союзна республіки Югославії. Березень 1999 року став піком делегітимації Белграда, оскільки багато реципієнтів поклали особливу відповідальність за ескалацію насильства на початку 1999 року на нездатність С. Мілошевича прийняти політичне рішення, а також на методи сербських і югославських сил. Погодившись на компроміс, запропонований в Рамбуе, косовська переговорна група поставила Белград в таке становище, коли він або опинявся в пастці прийняття переговорного врегулювання та політичного рішення, яке не задовольнить його вимогам, або виключався із суперечки, де його відмова співпрацювати з міжнародними миротворцями перетворювала його у недобросовісного учасника міжнародно-правових відносин. Концепція легітимності, на основі якої оцінювалась ситуація в Косово світовим співтовариством та здійснювалась інтервенція НАТО, сформулась в результаті процесу легітимації. Визначальними факторами цього процесу були: міра сумлінності центральних суб'єктів, їх здатність до переговорів та поступливість, бажання йти на компроміс у вирішенні суперечки, наявність переконливих та несуперечливих наративів, які викликають нормативні очікування (очікування відповідного правозастосування), інтерпретації ситуації легітимними для світового співтовариства переналаштувальників думки аудиторії, легітимність підстав для застосування права, зокрема наявність загрози миру та безпеці, масштабне порушення прав людини, геноцид, застосування сили як останній засіб запобігти гуманітарній катастрофі. Отже, концепція легітимності як основа правозастосування в цьому конкретному випадку сформулась в результаті процесу легітимації, що представляв собою деліберативне осмислення можливості правомірної реалізації норм міжнародного права світовим співтовариством.

СЕКЦІЯ 1
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ЗМІСТ СУЧАСНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО
ВІЙНУ ТА МИР

ДИFUЗІЯ СИЛИ В СУЧАСНІЙ ГІБРИДНІЙ ВІЙНІ

*М.П. Требін, доктор філософських наук, професор,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків;
О.Ю. Панфілов, доктор філософських наук, професор,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого м. Харків*

Сучасні війни в комплексі використовують усі інструменти: політичні, економічні, інформаційні, воєнні тощо. Воєнні інструменти відходять на другий план, але не виключаються з протистояння (гібридні війни). Сучасні війни ведуться через підпорядкованих сателітів (проксі-війни) з акцентом на дезорієнтацію населення противника за рахунок множини узгоджених впливів різної природи (мережеві війни). «Приватизація війни» змінила характер суб'єкта-агресора і певним чином – зміст воєнно-політичних відносин (дій).

Однією із складових сучасних гібридних війн є процес «перетікання» сили від державних акторів, що беруть участь у війні до недержавних акторів, груп і окремих індивідів. Такого роду «дифузія сили» часто вважається однією з причин неповної адекватності існуючих державно-орієнтованих концепцій сили. В умовах «гібридної» війни стає неможливим відрізнити правих від винних, ворогів від союзників, простих мирних громадян від бойовиків і терористів–смертників. Прихована чи явна зовнішня військова інтервенція, проведена бандами бойовиків сусідніх країн за підтримки високотехнологічних засобів розвідки і поразки деяких розвинених держав світу, надає такому збройному конфлікту ще більш заплутаний і неоднозначний характер. Змістом військових дій у війні даного типу стає не фізичне знищення збройних сил противника, а деморалізація і нав'язування своєї волі всьому населенню держави. На полі бою сучасного збройного конфлікту поряд з регулярними військами з'являється безліч нових дійових осіб – іррегулярні формування повстанців і бойовиків, кримінальні банди, міжнародні терористичні мережі, приватні військові кампанії і легіони іноземних найманців, підрозділи спецслужб різних країн світу, а також військові контингенти міжнародних організацій.

Сьогодні в гібридних війнах усе частіше використовуються приватні військові кампанії (ПВК). У квітні 2001 р. була створена організація «Peace Operations Association» (POA), що координує діяльність приватних військових і охоронних компаній на міжнародному рівні. Вояки ПВК у цьому столітті брали участь у більшості воєнних конфліктів, а також протистояли терористам у різних куточках планети: від Афганістану до Колумбії. У бойових діях на Донбасі і в Сирії з 2014 – 2015 рр. бере участь офіційно не зареєстрована

російська ПВК Вагнера. На даний момент в 50 країнах світу діють кілька сотень ПВК різного профілю, багато з яких входять до складу найбільших світових корпорацій. Військові експерти вважають, що використання ПВК сьогодні в міжнародних конфліктах обумовлено низкою причин:

Перше. ПВК можуть слугувати ефективним і гнучким інструментом зовнішньої політики держави. Через їхню діяльність держава має можливість реалізувати свої національні інтереси в кризових регіонах світу в умовах неможливості або небажаності залучення для цього своїх збройних сил та інших державних структур.

Друге. ПВК спроможні швидше, порівняно з підрозділами збройних сил, прибути до визначеного району і приступити до виконання поставлених завдань. Це, зокрема, зумовлюється тим, що вони діють за власним рішенням у визначені контрактом терміни, тоді як підрозділи збройних сил змушені чекати проведення встановлених законодавством складних і тривалих процедур ухвалення урядом, президентом та парламентом рішень щодо їх направлення за кордон, особливо коли це стосується районів воєнних конфліктів.

Третє. Співробітники ПВК мають, як правило, кращий рівень професійної підготовки. В умовах великого конкурсу на вакантні місця є можливість висувати високі вимоги до кандидатів.

Четверте. При користуванні послугами ПВК у своїх інтересах держава отримує й економічний зиск. Виконання ними певних завдань загалом коштує менше, ніж використання для цього військових структур. Хоча заробітна плата співробітників компаній є здебільшого значно вищою, ніж військових, однак вони отримують її протягом короткого періоду безпосереднього виконання завдань за контрактом.

Крім того, використання ПВК не викликає у населення більшості країн світу того невдоволення, яке може викликати застосування регулярних збройних сил; ПВК можуть являти собою противагу місцевим збройним силам в державах зі слабкими політичними інституціями; втрати особового складу ПВК не враховуються в офіційних звітах урядів; ПВК притаманне більш гнучке оперативне управління; відсутня бюрократія; вони незалежні у виборі методів здійснення контрактів; більш високий професіоналізм у порівнянні з регулярними військами; відсутність ідейної та ідеологічної мотивації особового складу.

Специфічні операції та доручення, нетрадиційні засоби впливу – це все теж практика використання ПВК для маскування повноцінної діяльності розвідувальних органів держав та цілком відповідає тому, що відбувається у Грузії, Україні, Судані та Сирії. Це ідеальна основа для того, щоб створювати істинний порядок підпорядкованими власними силами та уникати відповідальності за нетрадиційні засоби впливу проти миру та інші міжнародні злочини.

З другого боку, «дифузії сили» яскраво проявляється в діях терористичних організацій. З точки зору Д. Ольшанського, тероризм являє собою найжорстокіші насильницькі дії, спрямовані на формування емоційного стану страху (в першу чергу у мирного населення) для досягнення своїх цілей. В системі міжнародних відносин тероризм відіграє не останню роль. Це пояснюється низкою обставин: тероризм знижує ефективність управління суспільством і, як наслідок, регулювання соціально-політичних процесів; послаблюючи державні та суспільні структури, тероризм виступає живильним середовищем для утворення та посилення впливу в суспільстві опозиційних антиконституційних утворень; активізуючи морально-психологічний вплив на населення, тероризм викликає хаос, провокації, ускладнення, взаємну озлобленість людей, що терористи використовують у своїх політичних цілях; виходячи за межі державних кордонів, створюючи транснаціональні злочинні структури, тероризм набуває міжнародного характеру і становить небезпеку для всього міжнародного співтовариства.

Існує декілька обставин, що сприяють виникненню та поширенню тероризму, базова – це відповідне соціально-політичне та економічне середовище в державі. Оцінюючи вплив економічних чинників, Е. Паін вважає, що в бідних, нерозвинених державах, що перебувають на найнижчих рівнях економічного і соціального розвитку, проявів політичного екстремізму і тероризму в чистому вигляді практично не існує. Разом із тим, у державі, де багатству незначної меншості населення протиставляється злиденність більшості людей і панує зневіра у те, що можливо що-небудь змінити законними засобами, існують усі передумови для його виникнення.

Форми проявів тероризму винятково багатогранні: вони коливаються у проміжку від примушування і погроз до фізичного знищення людей. Мета тероризму в гібридній війні носить політичний характер; основа терористичних актів – нетерпимість і екстремізм; акти терору ставлять під загрозу дружні відносини між різними народами і державами; акти терору загрожують територіальній цілісності державних утворень тощо. Тероризм – це політика, тактика і планування по руйнуванню існуючого державно-конституційного устрою, по залякуванню населення і отримання важелів впливу і тиску на державні структури для досягнення політичних цілей терористів.

Таким чином, «дифузійна сила» є доволі реальною і вагомою силою, яка здатна здійснити потужний вплив в гібридній війні. Тактика дій у застосуванні «дифузійної складової» відрізняється різноманітністю засобів, форм і методів боротьби, що застосовують відповідно до завдань, обстановки, умов міжнародних відносин.

Список використаних джерел

1. Требін М.П. Феномен «гібридної» війни. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 87. С. 366-371.

2. Ольшанский Д.В. Психология терроризма. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 288 с.
3. Канцір В. Міжнародний тероризм як «непереборна сила» для світової спільноти? *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки: збірник наукових праць*. 2017. № 876. С. 269-274.
4. Паин Э.А. Социальная природа терроризма и экстремизма. *Общественные науки и современность*. 2002. № 4. С. 113-124.
5. Пахомова Н.А. Международный терроризм: понятие, причины, последствия. *Международный журнал гуманитарных и естественных наук*. 2019. № 7-2. С. 43-45. URL: <http://intjournal.ru/wp-content/uploads/2019/08/Pahomova.pdf> (дата обращения: 25.03.2021).
6. Требін М. Тероризм: його сутність і різноманіття крізь призму політологічного аналізу. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Міжнародні відносини*. 2017. № 6. С. 212-219.
7. Мануйлов Є.М., Панфілов О.Ю. Феномен воєнної сили у сучасному світі. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А.П.Гетьман та ін.* Харків: Право, 2015. № 3 (26). С. 112–121.
8. Cameron L., Chetail V. Privatizing war: private military and security companies under public international law. Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press, 2013. xxxv, 720 p.
9. Eckert A.E. Outsourcing war: the just war tradition in the age of military privatization. Ithaca; London: Cornell University Press, 2016. xii, 183 p.
10. Pelton R.Y. Licensed to kill: hired guns in the war on terror. New York: Three Rivers Press, 2007. 358 p.
11. Smirnova J. Die russische „Wagner-Einheit» zieht in den Syrien-Krieg. *Welt*. 10.05.2016. URL: <https://www.welt.de/politik/ausland/article155218701/Die-russische-Wagner-Einheit-zieht-in-den-Syrien-Krieg.html> (zugegriffen: 25.03.2021).

ПРОПАГАНДИСТСЬКІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТИ ЗДІЙСНЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІЙН У КОНТЕКСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

*О.С. Висоцька, доктор філософських наук, доцент
Дніпровська академія неперервної освіти*

Технології для здійснення інформаційних війн у контексті комунікативної політики держави можна звести до двох типів: пропагандистського та маркетингового.

Пропагандистський тип передбачає реалізацію жорстких способів інформаційного контролю свідомості людей. Г. Лассуел визначав пропаганду як односпрямоване повідомлення, що надається масовій аудиторії з метою впливу та зміни поведінки у бажаному напрямку [3, с. 132]. Пропаганда завжди містить відібрану та інтерпретовану інформацію, що подається як факт. Вона використовує такі механізми як спрощення повідомлення, його постійне повторення, обмеження та фільтрацію доступу до фактів, емоційне навіювання у

процесі комунікації. Також вона активно застосовує технології метафоризації, міфологізації та сакралізації дій влади, методи нейролінгвістичного програмування тощо.

Технології пропаганди як інструменти здійснення інформаційних війн можуть використовуватися і демократичними державами, але вони відрізняються багатовекторністю, наявністю багатьох джерел впливу, відсутністю жорсткої цензури. Суб'єктами пропаганди можуть бути не тільки державні органи, але й політичні партії, засоби масової інформації, суспільно-політичні організації та рухи. Пропаганда передбачає доведення певних ідей до широких мас з метою їх трансформації у стійкі внутрішні переконання громадян. Основними критеріями ефективної пропаганди можна назвати: наявність центральної тези; її простота та легкість для розуміння аудиторії; несуперечливість положень, що унеможлиблює їх критику.

Існує кілька типів пропаганди: «біла пропаганда», коли чітко вказуються джерела інформації; «сіра пропаганда», коли інформація не є повністю точною, а джерело невідоме; «чорна пропаганда», коли використовується брехлива чи сфабрикована інформація, а джерела фальсифікуються.

Пропаганда спрямована на подолання основних свідомих обмежень об'єкту впливу, тому це у цілому маніпулятивний процес. Існує багато прикладів, коли державні органи опосередкованими шляхами (через медіа, лідерів думок, політичні сили) користуються такими маніпулятивними прийомами, як дезінформація (використання неправдивих відомостей, заміна справжніх відомостей неправдивими, використання вигаданої інформації), дифамація (приниження честі, гідності та ділової репутації), технологія «білого шуму» (перенасичення інформаційного поля), технологія спін-доктора (зміна смислових акцентів інформації) та іншими.

Наприклад, технологія дифамації використовується для поширення компрометуючих чи дискредитуючих відомостей у політичній пропагандистській боротьбі. Зокрема, можна згадати намагання опонентів Д. Трампа оголосити йому імпічмент внаслідок його розмови із Президентом України В. Зеленським, або ж звинувачення Дж. Байдена у прикритті участі його сина у справі Burisma. Різновидом цієї технології є інформування про політичних лідерів чи інститути інших держав у негативному контексті шляхом використання відповідних метафор, алюзій, термінів, протиставлення цінностей, іронічних оціночних суджень, навішування ярликів, створення образу ворога [6, р. 143]. У соціальних мережах цю мету виконують, зокрема «фотожаби» на політичних діячів, принизливі чи компрометуючі відео тощо.

У свою чергу, призначенням технології «білого шуму» є відволікання громадян або певного політичного суб'єкта від власних стратегічних ініціатив, перенесення уваги на неважливі події, зміна акцентів, за допомогою яких влада просуватиме основні рішення. Так, зосередження на несуттєвих порушеннях дій окремих депутатів (переписці у телефонах, перебуванні у неформатному одязі

чи стосунках) може приховувати, наприклад, прийняття непопулярних для громадян чи вигідних для олігархічних груп законопроектів.

Дезінформація також виступає частиною пропагандистських технологій, особливо у випадку здійснення інформаційних війн конкуруючими державами. Їх різновидами можуть бути фальшиві новини (фейки), тролінг, «теорії змови». Дезінформація відноситься до «чорної» технології комунікативного впливу, але вона й досі широко використовується країнами. Особливе поширення зараз має цифрова дезінформація. Так, є багато підтверджень тому, що близько 150 мільйонів американців зазнали російської дезінформаційної кампанії під час президентських виборів 2016 року [4]. Використання фейкових акаунтів, «ботів» у коментарях, анонімних телеграм-каналів також служить просуванню дезінформації. Так, відомо, що Петро Порошенко активно застосовував ці прийоми під час своєї передвиборчої кампанії з метою, з одного боку, створення за допомогою «ботів» вражень про свою надмірну популярність як президента, а, з іншого боку, критикуючи своїх опонентів шляхом «чорного спаму» у коментарях до їхніх акаунтів у фейсбуці. Особливістю дезінформації є те, що в силу простоти, яскравості та емоційності повідомлення, вона поширюється набагато швидше і досягає більшої кількості споживачів, тиражуючись у соціальних мережах, ніж засновані на фактах повідомлення.

Тому, з одного боку, дезінформація допомагає в інформаційних війнах із ворожою країною, але всередині власної країни може суттєво зруйнувати державні інституції, делегітимізувати державну владу. Державні установи із слабкими комунікаціями у першу чергу страждають від вкидів дезінформації, бо не встигають або не мають необхідних можливостей для швидкого реагування на «чорні» комунікативні технології. Подібну ситуацію можна було спостерігати в Україні на початку 2014 року, коли проросійські пропагандисти зуміли суттєво вплинути на громадську думку в Криму та на Сході нашої країни, прискоривши процеси анексії та військового вторгнення на ці території. Враховуючи подібні ризики, одним із ключових елементів стратегії комунікативної політики держави має бути створення підрозділів, які б відслідковували «чорні» комунікативні технології, нейтралізуючи їх на самому початку, або ж проводили превентивні заходи зі стримування їх розповсюдження.

Пропаганда активно використовує такі технології комунікативного впливу як контекстуалізація, номіналізація або рефреймінг [1]. Зокрема, рефреймінг передбачає зміну смислових рамок і перекодування повідомлення, що призводить до формування нового змісту. При цьому рефреймінг може використовуватися як для драматизації, нагнітання ситуації (меседж «все пропало», «все погано і буде ще гірше», «повний провал дій влади»), так і для її вирівнювання («ситуація краще, ніж могли передбачити»). Постійне навіювання певного емоційно-психологічного налаштування до якоїсь події, державного органу чи політичної сили може деформувати їх реальне бачення та оцінку у громадян. Таким, наприклад, є формування окремими політиками негативного

ставлення у населення до вакцинування у цілому або до застосування певних вакцин.

Технологія номіналізації також може стати значущім інструментом впливу. Номіналізація є присвоєнням якомусь поняттю єдиного значення. Таким, наприклад, є застосування українською опозицією образу «бандитська влада» до представників режимів Л. Кучми та В. Януковича, що сприяло їхній делігитимації у масовій свідомості. Зараз подібну технологію використовують до президентства В. Зеленського, ретранслюючи такі образи як «слабкий президент», «непрофесійна влада». По відношенню до В. Путіна, навпаки, можна спостерігати «вкидування» пропагандистських образів «сильної руки» чи «збирателя земель руських». Одночасно номіналізація як пропагандистський прийом може легко руйнуватися протилежними характеристиками, застосування яких унеможливує просування пропаганди. Так, присвоєння В. Путіну прізвиська «Дід», який, замість спілкування з народом «відсиджується» у «бункері» під час карантину, суттєво послабили його образ як «сильного лідера» всередині російського суспільства.

Технологія контекстуалізації передбачає зміну контексту розгляду певної суспільно-політичної ситуації, особливо з точки зору прирощення впливу державної влади, зокрема шляхом вселяння впевненості у майбутньому за допомогою оприлюднення оптимістичних планів та програм розвитку країни або демонстрації нечуваних успіхів прийнятих рішень чи здійснюваних заходів. Подібна технологія широко використовується тоталітарними режимами, що постійно транслюють в офіційних джерелах образи щастя, впевненості, перемоги. Також її застосовують й у демократичних країнах, зосереджуючи увагу в офіційних повідомленнях, виступах, інформації у ЗМІ на досягненнях, а не на невдачах здійснюваної політики. Але, на відміну від тоталітарних режимів, для яких характерне перебільшення ситуації успіху, надмірне прикрашання подій, для демократичних держав важливим є збалансованість подання інформації з акцентами на позитивних новинах.

Способом протидії «чорній» і «сірій» пропаганді має стати більша відкритість влади суспільству, а також розширення інструментів комунікації. Це може бути: проведення публічних слухань, широких консультацій із представниками різних соціальних, національних, релігійних груп щодо важливих суспільних проблем та знаходження способів їх оптимального розв'язання; організація «гарячих ліній», «телефонів довіри» між державними органами та населенням; створення інтерактивних програм на телебаченні, Інтернет-сайтів, сторінок у соціальних мережах з елементами зворотного зв'язку, що дозволяють владі оперативно реагувати на питання та запити населення; створення та підтримка громадських організацій, які допомагають реалізовувати питання полегшення діалогу громадян та влади.

Технології «чорної» та «сірої» пропаганди в сучасних умовах виявляються складовими комунікативної політики держав, що «грають не за

правилами», прийнятими в рамках демократії. Тому, якщо раніше пропаганда вважалася нормальним елементом ведення інформаційних війн в межах державної політики, то зараз вона не визнається легітимним інструментом дій держави і перестала бути суспільно прийнятною для багатьох політичних суб'єктів (хоча приховано все ще використовується). Замість поняття «пропаганда» частіше застосовують термін «політичні комунікації» або «стратегічні комунікації», під якими розуміються «координовані дії, меседжі, зображення та інші форми сигналів або участі, що призначені інформувати, впливати чи переконувати цільові аудиторії у підтримці національних цілей» [5, р. 3]. На відміну від пропаганди, технології стратегічних комунікацій мають більш «пом'якшений» характер здійснення комунікативного впливу, спираючись «на реальність та «комунікування діями» [2, с. 14]. Стратегічні комунікації є альтернативою пропаганді з точки зору механізмів здійснення, бо спрямовані переконувати не маніпуляціями чи дезінформацією, а чіткими діями з артикульованими меседжами. Технології стратегічних комунікацій також можна ототожнити із «білою» пропагандою, що дозволяє здійснювати вплив із застосуванням легітимних інструментів (використання перевіреної і відомої інформації зі зрозумілих джерел).

Політична реклама та передвиборча боротьба часто мають всі риси пропагандистської кампанії. При цьому ефективна передвиборча кампанія передбачає: активне використання символічної комунікації, емоційних образів, акцентування на особистісних рисах політика. Велике значення має правильний вибір аудиторії, тому необхідно вивчати електоральні очікування та вподобання, будуючи всю передвиборчу агітацію на їх віддзеркаленні. Найбільш вдалою є така передвиборча кампанія, за якої при мінімальних витратах забезпечується максимальний результат. Прикладом такої кампанії є використана В. Зеленським під час президентських виборів модель «відкритого шоу» із застосуванням соціальних мереж, а також «накладання» на неї телевізійного промоушену телесеріалу «Слуга народу» та виступів «95-го кварталу», що разом охопили широку аудиторію.

Різновидом технології стратегічних комунікацій можна вважати агітаційні технології, що передбачають створення та просування агітаційних документів (письмових, відео-, аудіо-текстів, графічних зображень), які передають певну ідею державно-політичного значення. Агітація активно використовується політичними партіями, а також організаціями (наприклад, створюються одяг, предмети побуту, папки, ручки із необхідними гаслами чи емблемами). До агітаційних документів також можна віднести листівки, плакати, наклейки, карикатури, стікери, графіті. Успіх агітації у багатьох випадках залежить від вдало переданої ідеї, образу, своєчасності та виваженості у просуванні. Зокрема, завчасний початок виборчої кампанії або надмірність реклами може стати причиною не перемоги, а, навпаки, поразки політичної партії (яскравим прикладом тому є невдала виборча кампанія партії «Перемога

Пальчевського» на нещодавніх місцевих виборах в Україні). Також негативно сприймається агітація, що має агресивний характер, містить не об'єднуючу, а роз'єднуючу символіку (наприклад, кампанія Президента України П. Порошенка містила всі перелічені помилки: надмірність, запізнілість початку, агресивність гасел на кшталт «Я або Путін»).

Завдяки технології комунікативних стратегій має вибудовуватися стратегія комунікативної політики держави та послідовно реалізовуватися. Для просування певних повідомлень при реалізації комунікативної політики держави має бути сформована комунікативна ціль, під якою ми розуміємо стратегічний результат, що включає реалізацію ідеї або призначення комунікативного акту (наприклад, проведення якоїсь реформи, референдуму, політичної події). Отримання запланованого ефекту від комунікативного акту (або навіть перебільшення його ефективності) є ознакою правильної реалізації комунікативної стратегії, під якою ми розуміємо комплекс вербальних і невербальних засобів та технологій, що використовуються для досягнення комунікативної цілі. При формуванні комунікативної стратегії важливо проводити комплексний аналіз аудиторії, способів подання повідомлення, контекстів, які можуть бути отримані, форми інтерпретації повідомлення тощо.

На жаль, механізми комунікативного впливу за допомогою технологій стратегічних комунікацій в контексті комунікативної політики держави в Україні задіюються фрагментарно і не на постійній основі, як правило, у передвиборчий період. Стратегії розвитку того чи іншого регіону, галузі чи органу виконавчої влади приймаються без широкого громадського обговорення, і більшість громадян не ознайомлені з їх змістом. Така ж ситуація із загальною державною політикою, яка часто залежить від політичної кон'юнктури, а не загальної візії майбутнього країни.

Отже, пропагандистські технології як технології ведення інформаційних війн характеризуються односпрямованістю впливу на громадську свідомість в умовах розбудови демократичного суспільства мають бути суттєво трансформовані. Використання технологій стратегічних комунікацій при здійсненні комунікативної політики держави дозволяє створювати довгострокові стратегії розвитку України, що сприятимуть інтенсифікації взаємовідносин між державою та суспільством, просуванню демократичних інструментів народовладдя.

Список використаних джерел

1. Бендлер Р., Гриндер Дж. Рефреймінг: орієнтація личности с помощью речевых стратегий. Воронеж: НПО «МОДЭК», 1995. 256 с.
2. Дубов Д. В. Стратегічні комунікації: проблеми концептуалізації та практичної реалізації. Стратегічні комунікації. 2016. № 4 (41). С. 9-23.
3. Ласвелл Г. Структура и функции коммуникации в обществе; пер. с англ. М.М. Назарова. Назаров М.М. Массовая коммуникация в современном мире: методология анализа и практика исследований. М.: УРСС, 2002. 2-е изд., испр. С. 131-139.

4. Lang M. Number of Americans Exposed to Russian Propaganda Rises, as Tech Giants Testify. URL: Access mode: www.sfchronicle.com/business/article/Facebook-Google-Twitter-say-150-million-12323900.php (дата звернення: 10.04.2021).

5. Paul Christopher. Strategic Communication: origins, concept, and current debates. PRAEGER, 2011. 240 p.

6. Vysotskyi O.Y., Vysotska O.E. Technologies of Public Diplomacy: Methodological Principles and Practical Potential. Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences, 2020, 3 (1). P. 139-147.

THE HISTORICAL MEMORY POLICY IN WAR MODERN

R. V. Hula, PhD hab. (History), Professor

Professor of the Department of Ukrainian Studies, Culture and Documentation at National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»

The realization of historical memory policy is implemented through commemorative practices (practices of preserving historical memory). And commemorative practices form a set of ways that contribute to the consolidation, preservation and transmission of the memory of its historical past in society. They include the creation of museums and memorial complexes, construction of monuments, state and local celebration of memorable dates, publication of historical documents, holding various educational events, etc. [1].

Essence «wars of memory» of Russia reveal a set general features of her historical policy on post-soviet space. These are uses new a tools that include «battles of archives», change of views on certain historical events and famous persons, domination set ideological myths in public consciousness. Mass knowledge about of history it has more primitive character and form on base of propagandistic myths. The stalinism dogmas return in historical discourse. Today we observe process historical «updating» in conditions civil worldview degradation. The rehabilitation of the Stalin's period and person of Stalin achieves fantastic scales in modern of Russia. Factually may tell about form new state historical policy of the Russian Federation on standards the soviet historiography [2, C. 187–190]. But this not rehabilitation of the all soviet period. Modern Russian historiography use only utility facts and events for creation our historical schemes. «Wars of memory» direct civil historical consciousness. As general these are informational weapon in hybrid war. The «fields of historical battles» transforming in the theatre of combat actions that reveal confrontation of different historical concepts.

The main content of historical conflicts reveals in evaluation judgments to events of the II World War and period of the Stalinism. Today in zone of historical conflicts includes events and persons Ukrainian history (Poltava battle, I. Mazepa, OUN, UIA, S. Bandera etc.).

The history is main tool self-identification of modern the Russian society. This self-identification supports many forms commemoration and glorification. These are military parades (9 May), commemoration actions on state level (22 June), creation official version of the «Immortal Regiment», «patriotic» movies, building the Cathedral of the Russian army in the park «Patriot» [3].

The main scientific discourse has imperial, military character. Struggle with «falsification of history» uses as method of creation official mythology (for example is myth «28 Panfilovites»). Also this method uses official ban on opening archives about events II World war until 2041. This is reflection new paradigm of historical politics of modern leadership of the Russian Federation. Her main content includes rehabilitate totalitarian management methods of the Russian imperia and the USSR. So we see roots modern Russian historical politics in monarchist and Stalinist ideology [4].

This collective memory «dives» in «social boundaries». The state form these «social boundaries». This tendency defines historical politics many countries. But Russian historical memory policy non consider «difficult issues» and has more than aggressive character. Emergence and implementation this new doctrine was related with celebrate 75 years' anniversary of Victory in 2020.

So the leadership our country must to make a decision to provide in a fine balance of different scientific views the historical policy. In our opinion this policy must be updating on principal new fundamental base. Ukraine must spend more aggressive policy in defense of national history and provide her total domination in national informational space. The state historical memory policy of Ukraine must be direct on defense of national civil historical consciousness and national informational space from enemy influence.

Literature

1. Megill A. Historical Knowledge, Historical Error: A Contemporary Guide to Practice. Chicago: University of Chicago Press, February 2007. ISBNs: cloth: 0-226-51829-9 (cloth), [UPC] 978-0-226-51829-9. Paper: 0-226-51830-2, [UPC] 978-0-226-51830-5. 304 pp.
2. Гула Р.В., Передерій І.Г., Панфілов О.Ю., Кудрявцева Н.А. Praeteritis futura evocat. Політичний оксюморон Консервативної революції 1920–1930-их рр. Монографія. Київ : «Каравела», 2021. 272 с.
3. Колесников А. История под ружьем: несекретная война Кремля // Московский центр Карнеги. 09.04. 2020. URL: <https://camegie.ru/2020/04/09/ru-pub-81437> (дата звернення 28.03.2021).
4. Гула Р.В. Феномен сталінізму в сучасному науковому дискурсі: проблеми, парадокси, суперечності // Наукові праці МАУП. Серія «Політичні науки». Київ. Вип. 1 (57). 2019. С. 25–31.

ВІЙНА ЯК ЕТИЧНА ПРОБЛЕМА

Семенов С.С., кандидат філософських наук, доцент

Громико О.В., кандидат філософських наук, доцент

Харківський національний університет Повітряних Сил ім. Івана Кожедуба

Тема війни ніколи не втрачала своєї актуальності. Без перебільшення можна сказати, що війна непокоїть кожну помірковану людину.

Війна – занадто складне, багатовимірне зіткане із різноманітних суперечностей соціальне явище. В умовах нинішньої світової глобалізації, накопичення зброї масового знищення, переоцінки людством багатьох матеріальних і духовних цінностей, вона набуває нової якісної сутності.

Відтак, окреслимо місце і роль етичної складової у збройних конфліктах.

Загальновідомо, що етичні норми і правила поведінки засновані і тримаються на здоровому розумі, на людяності, на вироблених уздовж тисячоліть традиціях (звичаях).

Етика, як і право, дає взагалі негативну оцінку війні. Вона вважає її в умовах світової глобалізації, коли народи міцно пов'язані спільністю культури, науки, торгівлі, фінансів та інших видів мирної діяльності, аморальним політичним заходом, людським безглуздям і найжахливішим злочином. Між тим вкорінена практика розв'язання суперечностей між спільнотами не тільки мирними, але й збройними засобами вимагає від етики активного втручання як у справу попередження війни, так і у справу моральної регуляції перебігу збройних сутичок. На стадії запобігання (приборкання) збройних конфліктів етичний чинник займає провідне місце і більш вагомо діє у складі компонентів зовнішньої політики, зокрема дипломатії, а в ході безпосереднього воєнного протистояння – у складі внутрішньої політики, зокрема в такому її інструменті, як армія.

Існують різні етичні теорії війни. Окремі положення цих теорій поступово стають світоглядно методологічною основою політики сучасних держав щодо запобігання та «правильного ведення» збройної боротьби.

Блез Паскаль вважав, що коли постає питання: чи розпочинати війну і вбивати безліч людей, то вирішувати це, окрім зацікавлених сторін, повинен хтось третій, неупереджений, справедливий. При цьому він вказував на звичай, як джерело справедливості.

Під час війни також в усьому має брати верх справедливість (правильність), якщо не любов, то хоча б порядне ставлення до ближнього. Етика пропонує воюючим сторонам діяти там, де це можливо, ненасильницькими методами, отримувати перемогу шляхом найменших руйнацій і людських втрат.

Гуго Гроцій звертав увагу на переваги способу ведення війни, у якому обидві сторони виконують «правила справедливості». Бездуховна і неконтрольована людською совістю практика по великому рахунку недопустима. Навіть така мета, як завдання виграти війну, повинна визначатись у системі під цілей: війну виграти, але з найменшими людськими втратами, не вичерпуючи тотально ресурси, не знищуючи пам'ятки культури тощо. Таким чином, у колізіях війни, коли треба робити якийсь вибір, пріоритетним може бути лише морально мотивований шлях. Мислення та дії будь-якого військовослужбовця, особливо у бойовій обстановці, потребують неабиякої виваженості, багатоваріантності, на кінець хоча б елементарної людяності. Очевидно настав час під егідою ООН розробити і запровадити у Збройних Силах всіх держав єдиний моральний кодекс поведінки воїна в ході здійснення бойових операцій. Сьогодні зразком етичної поведінки на війні може слугувати діяльність міжнародного миротворчого військового контингенту в так званих гарячих точках планети.

Список використаних джерел

1. Паскаль Блез. Про справедливість. Пер. с фран. / Дух. і літера. К. :1997. 276 с.
2. Гроцій Гуго. О праве войны и мира. 3 книги. М. : 1948. Кн. 1. 200 с.

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ

Р.А. Михайловський, І.М. Будур

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

У ХХ столітті, у так званій постіндустріальній фазі розвитку цивілізації, сформувався новий тип інформаційного суспільства, – це новий тип соціальної системи, перш за все, з огляду на розвиток нових цифрових технологій, телекомунікацій. Ми можемо говорити про те, що на даному етапі цивілізаційного розвитку людства відбувається формування і нового типу соціальної реальності, що розуміється як продукт людського смислової інтерпретації і конструкції. Сьогодні в самих різних сферах людської життєдіяльності активно використовуються поняття «соціальних мереж», «віртуального простору», «віртуальної спільноти», зміст яких ще вимагає свого прояснення з позиції філософського категоризму.

Зміна соціального простору життя соціального суб'єкта, поява нових форм інформаційних комунікацій, а також збільшення ролі віртуального середовища в житті людини актуалізують розгляд соціальної реальності, а також її характеристик і принципів формування в умовах сучасного інформаційного суспільства.

Для початку необхідно прояснити сутність деяких понять. Так, під «соціальною реальністю» розуміється, з одного боку, дійсність соціального світу, існуючі в дійсності соціальні об'єкти, явища і процеси, наявність і сутність яких конструюються і відтворюються соціокультурними смислами. А з іншого боку, соціальна реальність являє собою світ конкретного соціального суб'єкта, а також речі, відносини і сутності, за своєю природою суб'єктивні, релевантні для того чи іншого соціального суб'єкта. Крім того, соціальна реальність створюється в процесі взаємодій соціальних суб'єктів і є результатом їх життєдіяльності в певному обмеженому часовому просторі. Загальним показником соціальної реальності стає культура, де особливе значення має: система соціальних норм життя, цінностей, традиції і звичаї, мову, характер комунікацій, зразки поведінки, предмети матеріальної культури тощо.

З позицій феноменологічного розгляду ми можемо говорити про те, що соціальна реальність опосередкована смислами і значеннями, створюваними соціальними суб'єктами, індивідами в ході їхньої повсякденної життєдіяльності. Разом з тим соціальна реальність не може бути тільки суб'єктивною, вона з неминучістю обумовлює об'єктивний характер системи суспільних відносин.

Соціальна реальність центрована навколо суб'єкта, бо її сутність як сфера надприродна, штучностворювана і відтворювана, можлива тільки завдяки суб'єкту. Нам необхідно розглядати закони конституалізації і відтворення соціальної реальності не тільки в сполученні з життям суб'єкта, його

прагненнями, цілями, переживаннями, але й з нормами, правилами, установками, існуючими у тій спільності, в якій людина живе.

Народжуючись, людина потрапляє в складну організаційну систему соціального світу, зі своїми правилами, установками, заборонами, зі своїми традиціями і звичаями, яка в процесі соціалізації в більшій частині приймає і ретранслює нерелективно та ідеалізовано. Соціальний світ сприймається суб'єктом як даність: він існував до її народження і був підпорядкований своїм принципам і законам. Виходячи з феноменологічної теорії, загальний світ, в якому «я - суб'єкт» з'явився, вже містив у собі різного роду спільності, в яких суб'єкти виконують особливі ролі, статуси і функції.

Сприйняття соціальної реальності базується на апіорності, заданості життєвого світу. Відданість суб'єктивності і інтерсуб'єктивності стає життєвим світом апіорних даностей, що піддаються у подальшому об'єктивації і універсалізації.

Відповідно до «природної установки свідомості» (термінологія Гуссерля) – наївного, безумовного, нерелективного сприйняття світу таким, яким він є – діючий індивід сприймає світ в його типових проявах і, виходячи з власного накопиченого досвіду і отриманого знання, передбачає, що світ буде залишатися таким же, яким він знав його досі. Однотипні дії суб'єкта, рухомого своїми прагматичними мотивами, створюють відчуття впевненості, – уявлення типової ідеалізації, що «я завжди можу повторити» (поняття феноменологічної традиції).

Ми вподобаємо і приміряємо на себе ролі, які грали до нас інші люди, в своїй поведінці спираємося на соціальні форми, існуючі до нас: мова, манери, жести, які ми запозичуємо для тієї чи іншої конкретної ситуації. Культура як феномен соціального групового життя має не аби яке значення. У культурі зберігаються і через неї в повсякденному реальному житті передаються ключові параметри «ментальної програми» [4]. Кожна людина має якусь «ментальну програму», в якій закладено зразок думок, почуттів, потенційно дій. Велика частина всіх смислових установок закладається в дитинстві і коригується протягом усього життя.

Ключовим поняттям в розумінні системи відтворення соціальної реальності стає поняття *habitus* (М. Мосс, Н. Еліас, П. Бурдьє). Так, Бурдьє визначає *габітуси* як «система стійких і відтворюваних диспозицій, що схильні функціонувати як особливі структури, як принципи, що породжують і організують практики і уявлення». *Габітус* є продуктом історії і «виробляє практики, як індивідуальні, так і колективні; він забезпечує активну присутність минулого досвіду, який існує в кожному організмі у формі схем сприйняття, мислення і дії, більш вірним способом, ніж всі формальні правила і всі належно сформульовані норми, дає гарантію тотожності і сталості практик в часі» [5, с. 102].

Так, в конституюванні соціальної реальності особливу роль гратимуть принципи очевидності, повторюваності, об'єктивації, хабітуалізації, типізації, ідеалізації, стереотипізації та ряд інших.

Що стосується поняття «віртуальності», то оперуючи філософськими категоріями, ми можемо говорити, що воно виникає там, де є потреба в осмисленні співвідношення потенційного і актуального. Цікаво, що латинський термін *virtus* має кілька семантичних відтінків: від «потенційного, можливого», «невизначеного, уявного» до понять – доблесть, енергія, сила. [6, с.171]. Віртуальна реальність з неминучістю є реальністю соціальною, в якій зберігаються основні принципи конституювання. Але віртуалізація завжди буде заміщенням звичної реальності, насправді – симуляцією.

Особливу увагу питанню конструювання соціального світу приділено у феноменологічній традиції. Тут нам необхідно зосередитись, перш за все, на праці австрійського філософа і соціолога Альфреда Шюца, послідовника Гуссерля, одного з основоположників соціальної феноменології та феноменологічної соціології. У книзі «Змістова будова соціального світу» (нім. «*Der Sinnhafte Aufbau der sozialen Welt*», 1932) автор досить докладно аналізує процеси становлення людських уявлень про соціальний світ від одиничних суб'єктивних значень, що формуються в потоці переживань індивідуального суб'єкта, до високогенералізованих, інтерсуб'єктивно обґрунтованих конструкцій.

Згідно А. Шюца, саме свідомість є джерелом «акценту реальності» (англ. *Accent of reality*), і будь-яка реальність відбувається з досвіду переживання подій. [1, с.227-233]. При цьому будь-яка подія досвіду, навіть пережите як радикально інше, виявляється зводиться до конструюючого його змісту акту свідомості, тобто до сенсу.

Іншими не менше авторитетними дослідниками у даних питаннях є Петер Бергер і Томас Лукман. Створена ними теорія «соціального конструювання реальності» (1966) [2] звернена до розгляду взаємозв'язку індивіда і суспільства, де суспільство розуміється як процес безперервного конструювання значень і символів, що лежать в основі людської діяльності, побутового і наукового знання. Автори звертають увагу на ту частину повсякденного досвіду, яка зізнається в якості «само собою розуміючого», як «першорядної реальності» (*paramount*) і підтримується в такій якості завдяки думкам і діям діючих суб'єктів. Теорія виходить з того, що внутрішня нестабільність людського організму вимагає «створення самою людиною стійкого життєвого середовища» [2, с.91].

Символічні значення розглядаються у цьому зв'язку, як основа соціальної організації. Суспільство, таким чином, створюється самим індивідом, що вносить в нього свої цінності і значення, яких він сам же і дотримується. Сама соціальна структура постає у вигляді «суми типізації та створюваних з їх допомогою повторюваних зразків взаємодії». [2, с89-95].

Ще один дослідник, на якого необхідно вказати, – американський філософ Джон Серл. Його праця «Конструювання соціальної реальності» (англ. *Construction of social reality*; нім. *Konstruktion der sozialen Realitat*, 1995) [3] базування попередніх концепцій. Однак, Джон Серл досліджує наступну проблему: є частини реального світу, об'єктивні факти про світ, якого є фактами тільки відповідно до людської угоди. Є речі, котрі існують тільки тому, що ми вважаємо, що вони існують. Це такі речі як гроші, власність, уряду або шлюби. Однак, більшість таких категорій – «об'єктивні» є факами тому, що вони – не предмет особистих уподобань, оцінок або моральних установок, а тому що підтвержені об'єктивізації категорії. Так, розумова реальність, світ свідомості, намірів та інших розумових явищ, зумовлюють значення світу, що складається повністю з фізичних частинок.

Слід зазначити, що якщо спочатку соціальна реальність була тільки результатом, продуктом осмисленої і цілеспрямованої дії суб'єкта, то сьогодні про соціальну реальність інформаційного суспільства ми можемо говорити не інакше як про структуру, що не зводиться тільки до індивідуальної свідомості створюваних її індивідів, а й як про зовнішню по відношенню до свідомості суб'єктів стуктуру, про зовнішню реальність, як про особливий світ, що задає рамки і здійснює певний контроль вже над самими індивідами.

Отже, кажучи про сучасний інформаційний простір, ми маємо на увазі, перш за все, простір, що створюється новітніми цифровими телекомунікаційними технологіями. З появою нових типів комунікацій в сучасному суспільстві з'являється і новий тип соціальної реальності, що робить значний вплив на соціальне життя людини.

У тому, що соціальна реальність інформаційного суспільства є штучно створеною, немає ніякого сумніву. Відзначимо, вона містить величезну кількість міфів, ілюзій, утопій, відображає не реальні соціальні факти, а уявні чи вигадані. Може виникнути питання: головною характеристикою інформаційного суспільства є його соціальний або віртуальний характер? Онтологічно інформаційне суспільство висловлює існуюче або можливе? Швидше за все, ми повинні говорити на даному етапі розвитку про віртуальне інформаційне суспільство, коли й існуюче і можливе взаємодоповнюють один одного.

Спираючись на досвід повсякденної життєдіяльності і щодня ретрансляційної реальності, ми можемо констатувати, що структури соціальної реальності зазнають у віртуальному просторі істотні зміни. [7] Так, характеристиками простору соціальної реальності інформаційного суспільства є дискретність (переривчастість), фрагментарність, ілюзорність. Слід зауважити, що новий соціальнокультурний простір більше не співвідноситься з такими найважливішими просторовими характеристиками як протяжність, щільність, наявність, реальність, інтерсуб'єктивність та ін. Саме поняття простору як форми існування об'єктивної реальності зазнало змін, відбулося розширення просторової структури суспільства.

Час в умовах сучасного інформаційного суспільства представляє собою нелінійну систему, незважаючи на те що присутня система відліку. Тимчасові параметри можуть бути зворотними, час безкінечним і т.д. Матеріальність і речовинність соціального світу заміщується знаком, символом, образом, цифровими параметрами. [8, с.131].

Тілесність як чуттєвий характер людського буття в соціальному світі, а також тілесні звичайні практики приймають нові форми вираження. Соціальний суб'єкт в інформаційному просторі, в тому числі і віртуальному, найчастіше анонімний. Якщо він зберігає особистісну ідентифікацію, то її існування можливе лише на основі самопрезентації. У тому випадку, створювані образи індивідів опосередковані наближенням до реального образу, проте ступінь даного наближення часто залишається неясною. Віртуальна реальність ілюзорна, ґрунтується на чуттєво-образних ілюзорних сприйняттях присутності в іншому середовищі.

Отже, створювані комунікаційні моделі були спочатку орієнтовані на потенційне розширення можливостей людини, перш за все, розумових здібностей людини, на створення штучного інтелекту. Сьогодні ми спостерігаємо зміну комунікаційної парадигми: відхід від інтерсуб'єктивності – як спільності досвіду взаємодіючих суб'єктів, що забезпечує можливість взаєморозуміння і всезагальність смислів – до формування індивідуально значущих і інтерпретованих смислових систем. Яскраве вираження в нових комунікаційних моделях знаходять системи релевантних пізнають суб'єктів, вони стають більш очевидні.

Тільки мова зберігає у віртуальному суспільстві свою роль, значення та функції конструкту соціальної реальності. Разом з тим, ми можемо констатувати появу нових мовних моделей, специфічної лексики, поширеної тільки в світі інтернету.

Таким чином, ми можемо говорити про істотну трансформацію, що спостерігається у сучасному інформаційному суспільстві: відсутність звичної просторово-часової категоризації, зміна матеріальних характеристик суспільства, заміщення тілесності іншими формами безідентифікаційного виразу, анонімність, інперсональність та ін. Подальша концептуалізація принципів формування структур соціальної віртуальної реальності з позицій філософського розгляду дозволить більш чітко уявити сучасне інформаційне суспільство.

Список використаних джерел

1. Шюц, А. Избранное: Мир, святящийся смыслом [Текст] / А. Шюц; Пер. с нем. и англ. - М.: «Росс. полит. энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. - 1056 с.
2. Бергер, П., Лукман, Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания [Текст] / П. Бергер, Т. Лукман; Пер. Е. Руткевич. - М.: Медиум, 1995. - 323 с.

3. Серл, Дж. Конструирование социальной реальности [Текст] / Дж. Серл. - М.: Прогресс, 1999. - 189 с.
4. Hofstede, G., Cultures and Organizations: Software of the mind [Текст] / Geert Hofstede. – New York.: McGraw Hill, 1996. - 276 p.
5. Бурдьє, П. Практический смысл [Текст] / П. Бурдьє. Пер с фр., отв. ред., послесл. Н. А. Шматко. - М.: ИЗС; СПб.: Алетейя, 2001. - 562 с.
6. Засоби комп'ютерної техніки з віртуальними функціями і нові інформаційні технології: Зб. наук. пр. Т. 1–2. К., 2002; Хейлз К. Н. Як ми стали постлюдством: Віртуал. тіла в кібернетиці, літ-рі та інформатиці / Пер з англ. К., 2002
7. Карлсон, Ю. В. Структуры повседневности: социально-философский анализ [Монография] / Ю. В. Карлсон. - Пятигорск: ПГЛУ, 2011. - 110 с.
8. Карлсон, Ю. В. Повседневность в условиях информационного сообщества: попытка социально-философского рассмотрения [Статья] / Ю. В. Карлсон // Философские проблемы информационных технологий и киберпространства. Материалы II Международной междисциплинарной научно-практической конференции. – Пятигорск: ПГЛУ, 2011. – С.131-136.

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ЧИННИК ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

В. В. Чалапко, аспірант кафедри філософії

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Гібридні та інформаційні війни стали реаліями наших днів. Для досягнення перемоги у гібридній війні ворог спрямовує зусилля на переформатування індивідуальної й суспільної свідомості, національно-культурної ідентичності, здійснює кроки на міжнародній арені для викривлення інформаційної картини про Україну. В нашому дослідженні, ми зупинимось на небезпеках та загрозах національній ідентичності українського народу, які спричинені гібридною війною й негативно впливають на забезпечення інформаційної безпеки нашої держави. Як відомо до структури національної ідентичності входять цінності, національні ідеали, пріоритети національно-культурного розвитку, кластери історичної пам'яті та національної самосвідомості українського народу.

Як зауважує М. Степико, національна ідентичність – це синкретичний феномен, що містить у собі елементи як культурної ідентичності (вони виникають у наслідок дії етнокультурних факторів, сформованих упродовж тривалого часу: історична пам'ять, культура, мова, релігія), так і громадянської, яка базується на національному консенсусі щодо норм соціально-політичного співіснування. За своїм змістом національна ідентичність є сферою ідей, цінностей і смислів культури, що сприймаються та артикулюються більшістю громадян країни. Феноменологічним її виявом є ототожнення себе людиною з певною спільнотою, її символами, цінностями, історією, територією, культурою, державними та правовими інституціями, політичними й економічними

інтересами. Причому йдеться про прийняття цього не лише на суто раціональному, а й на емоційному, семантико-міфологічному рівнях [1, с. 163-164].

Ієрархія цінностей у системі національної ідентичності має цивілізаційну та культурно-ментальну специфіку й відображає історичний поступ певного народу. Згідно соціологічних опитувань Центру Разумкова за 2016 р., в ієрархії ідентичностей найбільш важливим для громадян України й понині залишається їх позиція в сім'ї. Друге-четверте місце посідають такі показники ідентичності людини: її нинішня чи попередня професія; її вікова група (а значить і стан здоров'я, і працездатність); її гендерна належність (що теж впливає на характер зайнятості). Лише п'яту позицію в ієрархії цінностей посідає ідентифікація себе як громадянина України. Шосту та сьому позицію посідають такі ознаки, як «національність» і «належність до України як країни, в якій я живу». Останні (восьме-десяте) місця в ієрархії цінностей посідають: класова належність; релігійна належність чи ставлення до релігії; політичні симпатії до певної партії, групи чи руху [2].

Окрім того ще й сьогодні близько 7% опитаних респондентів мають радянсько-пострадянську, європейську, космополітичну (громадянин світу) ідентичність. Ще 30% опитаних ідентифікували себе з місцем проживання – містом або районом (малою батьківщиною) [3].

Відповідно для зміцнення інформаційної безпеки держави в умовах гібридної війни необхідне посилення загальнонаціональної ідентичності, популяризація спільних (консолідуючих) цінностей серед громадян України, подолання історично сформованих й штучних розколів у суспільній свідомості щодо питань культури, мови, трактовки історичних подій тощо.

Натомість, послаблення або «розмивання» української ідентичності генерує сепаратизм, виносить на поверхню ідеї федералізації України, стимулює прагнення сусідніх держав побудувати в Україні свої національні автономії або активізує проблеми окремих національних меншин для використання їх низкою зарубіжних політиків як зручного інструментарію для реалізації власних інтересів за рахунок українців (наприклад, так звана «русинська проблема»). Зокрема, якщо міф про винятковість «Новоросії» базувався переважно на ідеї економічної самодостатності Донбасу («Донбасс кормит Украину»), то в Закарпатській області, з її досить скромним промисловим та аграрним потенціалом, ставку було зроблено на гуманітарну сферу: «нешадна українізація» нового слов'янського народу – русинів, прабатьківщиною якого є нібито саме Закарпаття. І якщо на Закарпатті за результатами перепису населення 2001 р. всього 10 тис. жителів назвалися русинами (і то притому, що за це платили гроші, агітація проходила прямо в церквах на богослужіннях, особливо на Хустщині), сучасний русинський сепаратизм не є критичним викликом цілісності України. Свідчить про це і той факт, що на початку 2014 р. під час найбільшої загрози, спричиненої активними діями Росії, спрямованими

на підрив територіальної цілісності України, на Закарпатті не дійшло до активізації сепаратистських тенденцій [4, с. 179].

Можна стверджувати, що сучасні прояви сепаратизму на теренах України були б менш руйнівними за умови реалізації у державі потужної гуманітарної політики, яка є одним з основних механізмів відтворення світоглядних пріоритетів й цінностей. Відповідно зміцнення національної ідентичності в Україні мало б створювати підґрунтя для посилення інформаційної безпеки в умовах гібридної війни.

Так, з точки зору Г. Ситника, національні цінності вирішальною мірою визначають сутність, цілісність і стійкість; інтереси – структуру й характер; цілі – конфігурацію і спрямованість формування та функціонування системи забезпечення національної безпеки [5, с. 12-13].

На сьогоднішній день у вітчизняному суспільстві триває пошук об'єднавчих підвалин для утвердження новітньої національної ідентичності на основі, у першу чергу, громадянських цінностей. Цей процес виявився складним та суперечливим, що негативно вплинуло на існування української держави, не сприяло зміцненню її інформаційної безпеки під час гібридної війни.

Я. Верменич з цього приводу зауважує, що пошук об'єднавчих доктрин і консенсусного суспільного ідеалу на практиці обертався новими розмежуваннями й розколами. На його думку, доводиться констатувати, що процеси формування загальнонаціональної ідентичності виявилися неймовірно ускладненими асиметрією у розвитку регіонів і амбівалентністю ціннісних, у тому числі зовнішньополітичних орієнтацій. З огляду на перебування частин України в зоні різних цивілізаційних впливів, у складі різних держав, її «ойкумена», зрештою, почала осмислюватися як суцільний «простір погранич». Соціум пограниччя постає як гетерогенні й поліморфні спільноти, що сформувалися на базі симбіозу/синтезу світоглядних матриць та поведінкових стереотипів населення, якому судилося жити обабіч кордону [6, с. 19].

Також, за роки незалежності України спостерігалось використання регіональних (та інших) відмінностей у політичній боротьбі, що підривало підвалини національної ідентичності, а як наслідок інформаційну безпеку держави.

Політизація регіональних, етнічних, міжконфесійних відносин, проблем вживання мови на фоні ціннісного розколу перетворила традиційне ідейно-політичне протистояння російськомовних і україномовних регіонів країни на технологію маніпулювання масовою свідомістю. Упродовж двох останніх десятиліть карта соціокультурних і регіональних відмінностей цілеспрямовано розигрувалася українським політикумом, у культивуванні цих міфологем у масовій свідомості були зацікавлені різні олігархічні групи, спекуляції на цю тему були взяті на озброєння окремими міжнародними акторами, які прагнули утримати Україну в орбіті своїх зовнішньополітичних інтересів. Військовий

конфлікт на Сході країни видається сьогодні логічним результатом цього глибокого культурного і політичного поділу української нації [7, с. 132-133].

Вочевидь, для формування модерної національної ідентичності, як піддрунття інформаційної безпеки в умовах гібридної війни, необхідно подолати ціннісний розкол в Україні, консолідувати націю на основі спільних цінностей й пріоритетів розвитку. Для вирішення цього завдання варто засобами освіти та виховання подолати відтворення в Україні так би мовити «недемократичних», «антиукраїнських» типів ідентичності.

На переконання Н. Череповської, до основних видів національної ідентичності, які мають місце у сучасній Україні, належать: субалтерна, фіксована, емерджентна/динамічна; до проміжних – «лібералістична», «пострадянська», «інтегрована українська». Розглянемо їх більш детально:

1) субалтерна «ідентичність» – це такий соціальний феномен, який вказує саме на відсутність національної ідентичності в індивіда; його субалтерність по суті є позицією «без національної ідентичності». Субалтерни – це люди без артикульованої суб'єктності, які дистанціюються від політики, не бажають брати участь у публічному житті суспільства, не відчувають прив'язаності до своєї країни, не вважають себе її частиною, іноді навіть ті, які розмовляють українською мовою;

2) фіксована ідентичність – це усталена ідентичність, яка сприяє закріпленню певних соціальних ролей для її носіїв. За своєю суттю фіксована ідентичність є своєрідним поділом на окремі етноси, певні культурні традиції, партії, геополітичні регіони;

3) емерджентна ідентичність – така ідентичність, що несподівано виникає, раптово з'являється, розвивається (*developing, emergent, dynamic*). Для неї властивим є динаміка ідентифікаційних процесів, структурованих загальними ідеалами, цінностями, створення нових, гібридних конструктів, таких, наприклад, як екстрена нація, що виникла несподівано. Вона вже не є пасивною і ще не стала фіксованою – вона ще не відбулася, бо знаходиться саме в процесі формування. Виникнення такої ідентичності супроводжується процесом переідентифікації [8, с. 368-369].

Окрім наведених вище основних видів національної ідентичності, існують проміжні види. Лібералістична ідентичність межує між субалтерною і фіксованою ідентичностями; визначається як «нейтралітетна», яка на практиці означає з одного боку нульову суб'єктність субалтернів, з іншого – ставку на фіксовані ідентичності, відповідно до різних видів лібералізму. Пострадянська ідентичність – межує між субалтерною з її пасивною суб'єктністю і емерджентною як активністю суб'єктів щодо відтворення радянської імперії (Крим), сепаратизму (днр, лнр), федерації і формування таких нових, неконструктивних ідентичностей як «новороси», «народ Донбасу» тощо. Суб'єкти з притаманною пострадянською ідентичністю можуть визнавати прив'язаність до регіону, в якому живуть, утім не відчувають себе українцями;

часто відчують себе радянськими людьми, сповідують «радянський» світогляд, скептично ставляться до України як держави і з пересторогою, іноді навіть вороже, до всього українського; можуть бути досить активними як громадяни, патріоти свого регіону. Інтегрована українська – нова, інтегрована ідентичність, охоплює ознаки динамічної емерджентної та фіксованої ідентичності; вона стає результатом вторинної ідентифікації, як інтеграції нової динамічної, гібридної екстреної ідентичності з артикульованою проукраїнською позицією. Носії нової української ідентичності – люди різних національностей, які говорять різними мовами, належать до різних партій і рухів, пріоритетом яких є передусім прихильність до демократичних цінностей, загальнонаціональної ідеї. Інтегруючою ознакою цієї ідентичності є велика громадянська активність, що межує з жертівністю, яка спрямована на розвиток і зміцнення незалежної України [8, с. 368-369].

Обравши європейський шлях розвитку, український народ засвідчив свою прихильність західноєвропейській цивілізаційній ідентичності, демократичним цінностям і вільному способу соціального буття. Такий вибір є цілком закономірним у зв'язку з тим, що європейські цінності орієнтовані, перш за все, на захист прав і свобод людини, спрямовані на соціальну гармонію й стабільний соціальний порядок з широкими можливостями для самореалізації людини й одночасно вони детермінують розвиток громадянської відповідальності за долю держави. Такий підхід передбачає розуміння безпеки соціальної системи як спільної справи владних інституцій та громадянського суспільства [9, с. 332].

Таким чином, нова українська ідентичність найбільше відповідає завданням розбудови сучасної української політичної нації, існування якої має ґрунтуватися на демократичних, національних, європейських й загальнолюдських цінностях. Така ціннісна основа сучасного українського суспільства буде надійним підґрунтям щодо неприйняття авторитарних та тоталітарних способів правління, дозволить протистояти негативним інформаційним атакам в ході гібридної війни, які базуються на спекуляціях про радянське минуле, слов'янську єдність, неприродність для українців європейського способу життя тощо. Захищаючи власну національну ідентичність, український народ зміцнює підвалини демократії, посилює інформаційну безпеку держави в умовах гібридної війни.

Список використаних джерел

1. Степико М. Т. Гібридна війна як війна ідентичностей. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 3. С. 163-170.
2. Центр Разумкова. Особливості ідентичності громадян України: проблеми та перспективи консолідації суспільства. URL: <http://razumkov.org.ua/upload/Identi-2016.pdf> (дата звернення: 17.03.2021).

3. Вважають себе громадянами СРСР близько 3% українців. URL: https://dt.ua/UKRAINE/vvazhayut-sebe-gromadyanami-srsr-blizko-3-ukrayinciv-231941_.html (дата звернення: 20.03.2021).
4. Степико М. Т., Черненко Т. В. Українська ідентичність як визначальна засада протидії російській агресії. *Стратегічні пріоритети*. 2017. № 3. С. 178-183.
5. Ситник Г. П. Державне управління у сфері забезпечення національної безпеки України: теорія і практика: автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. Київ, 2004. 36 с.
6. Верменич Я. Національна ідентичність як соціокультурний конструкт: погляд з початку ХХ століття на проблеми ХХІ. *Регіональна історія України*. 2017. Вип. 11. С. 9-42.
7. Кривицька О. Спільна ідентичність в умовах дезінтеграції українського суспільства: особливості і шляхи формування. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2018. Вип. 3-4. С. 124-141.
8. Череповська Н. І. Патріотизм і національна ідентичність молоді в умовах кризи суспільства: медіапсихологічний підхід. *Особистість в умовах кризових викликів сучасності*: Матеріали методологічного семінару НАПН України (24 березня 2016 року) / За ред. академіка НАПН України С.Д. Максименка. Київ, 2016. С. 366-374.
9. Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади: монографія / за заг. ред. О. П. Дзьобана. Харків: Право, 2021. 776 с.

ВІЙНА ЯК ЗАСІБ АКТИВІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

*А.П. Литвинова, студентка міжнародно-правового факультету
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Які передумови прогресивного розвитку будь-якої країни? Зазвичай на це питання можна почути стандартні відповіді: гарні соціально-економічні умови, розумна влада, ініціативні громадяни. Але існує ще один не менш дієвий фактор – війна. Тут працює відома концепція «Виклик-відгук» А. Дж. Тойнбі, за якою саме боротьба, адекватна відповідь на виклик долі, природи або ж інших країн стає рушійною силою вдосконалення та переведення цивілізації, країни, суспільства на вищий рівень. В наш час, мейнстрімом є постійні спроби розв'язання проблем за допомогою перемовин, дебатів, компромісів та поступок. І тому саме зараз постають проблеми повільної відповіді на дії країн-агресорів, замовчування дійсних подій задля мирних розмов та взагалі популяризація політики «невтручання». Безумовно, світ не потребує надмірної жорстокості, але надмірна м'якість аж ніяк не є кращою для врегулювання конфліктів.

Основною метою даної роботи є спроба донести невідривність війни від безпосереднього розвитку держави, її каталітичну дію в наукових відкриттях, розглянути війну без «туману політичної коректності», цитуючи Ф. Лук'янова у передмові до «Наступних 100 років» Фрідмана. Питання, так чи інакше пов'язані з темою роботи розглядаються в таких працях як «Філософсько-концептуальний вимір категорії «Війна» в історії філософсько-політичної

думки» Н.Г. Макаренко, «Нове політичне мислення в контексті проблематики війни й миру» Ніконенко В.М., «Проблематика війни і миру в спадщині Р. Арона» М. Вегеша, вже у вказаній вище праці Фрідмана а також у статті The New York Times «Sign of Advancing Society? An Organized War Effort» авторства Ніколаса Вейда.

Згадуючи ідеї відомого філософа Г. Гегеля, який стверджував про те, що все створене розумом може стати дійсністю, зауважимо – якщо за певних передумов ми дійдемо до думки про те, що війна могла би бути засобом вирішення проблеми, скоріше за все так воно і буде. Необхідно підкреслити, якщо війна не призводить до винищення певної країни, вона стимулює в ній економічне зростання, яке стає необхідним для продовження її існування та розвитку. Але як саме відбувається зростання? Цьому сприяють реформи, потрібні та неминучі в умовах загрози для існування держави. Звичайно, це досягається шляхом жорстких командно-адміністративних методів управління та ігнорування інтересів простих людей, але кінцевим результатом стає нова, сильна та економічно стійка держава, як це відбулося з Німеччиною та Японією – їхні «економічні дива» були спровоковані саме військовими діями, які стали каталізаторами нових ідей та способів відбудови.

Доктор Джойс Маркус, археолог з Університету Мічигану, стверджує: «Конкурентоздатна взаємодія (включно з війною) – один із найбільш потужних рушіїв у розвитку, чи біологічного, чи соціального». Війна є ситуацією соціального конфлікту, яка потребує відповідно не тільки військово-силових, але й соціальних методів вирішення. Намагаючись перемогти у конкурентній боротьбі, людям властиве використання всіх можливостей і ресурсів задля домінування, що стимулює наукову думку та сприяє створенню нових планів – наприклад, збільшення ресурсного потенціалу країни, отримання нових геополітичних переваг у силовий спосіб тощо. Так, у статті Вейда зазначено, що групи, які успішно організують себе для набігу на інших, набувають зовнішні ресурси та у довгостроковій перспективі матимуть вибірково перевагу в порівнянні з групами, які менш добре організовані.

До прикладів: у нас існують держави А та Б, що воюють між собою. Держава А хоче винищити якомога більше ворожих солдатів і тому вирішує створити газ, який здатний отруїти велику їх кількість. Але під час створення цього газу та розкладання його на сполуки виявляється, що такий самий газ виділяється під час інших досліджень – нехай, при створенні дезодорантів. Виходячи з цього, держава А окрім смертоносного газу отримує важливу інформацію для покращення умов виробництва цивільної продукції необхідної суспільству. Що до держави Б, у цей самий час в ній відбуваються розробки нових ракет, які потрібно налаштувати на потрапляння у ціль, що викликає необхідність створення нових програм та більш потужних комп'ютерів.

Зазвичай саме військові опиняються на вістрі технічного прогресу, а їх розробки стають корисними не тільки на полі бою, а й у побуті. Всім відоме

тефлонове покриття пателень спочатку використовувалось саме військовими для антен радарів, високочастотної техніки тощо. Мікрохвильова піч, принцип дії якої досі використовується для збиття самонавідних ракет (вірогідно, відповідь держави А державі Б на її комп'ютери), стоїть майже на кожній кухні. Різні деталі машин, окуляри-авіатори, навіть Інтернет спочатку створювався для обміну даними між військовими базами. Intergalactic Computing Network Джозефа Ліклайдера сподобалась Пентагону у 1969 році, що призвело до налагодження першої мережі, яку через певний проміжок часу почали використовувати у глобальному масштабі.

Відома фраза англійського державного діяча лорда Г. Пальмерстона: «Англія не має постійних друзів і постійних ворогів, а тільки постійні інтереси» підтверджує думки багатьох науковців, зазначених вище. Війна є явище непостійне, інколи неочікуване через властиву людству надію та заперечення песимістичних думок. Світ перебуває в процесі бурхливих змін, які охоплюють усі континенти, і зберегти в ньому вічний статус-кво, тобто законсервувати наявні порядки вже не спроможний ніхто. Людство живе за певними законами, що визначаються рівнем його розвитку та організованості. Декотрі війни та революції потрібні для зменшення соціальної напруги, що періодично виникає в будь-яких спільнотах, що намагаються «жити дружно». Окремо взяті людські індивіди не є рівними між собою, розділення на слабких та сильних існуватиме завжди – такий закон життя.

Щоб приборкати якусь державу або примусити її поступитися, інша держава або коаліція держав може вдаватися до економічного тиску та застосування різноманітних політичних засобів. Дипломатія, позбавлена засобів економічного або політичного тиску, дипломатія, яка не вдається до символічного або потаємного насильства, перетворюється на чистої води умовляння. «Та й загалом такої дипломатії, либонь, не існує», – стверджує Р. Арон. Повний збіг інтересів між усіма учасниками коаліції є неможливим. Сила коаліції завжди буде меншою, ніж сума сил, якими вона розпоряджається на папері. Разом з тим, необхідність домовлятися особливо зростає в атомну еру, більше того – саме після винайдення атомної зброї багато з тих, хто підтримував воєнні засоби вирішення конфліктів змінили свою думку на діаметрально протилежну. Для того, щоб діалог, дипломатичний чи воєнний, мав раціональні наслідки, необхідно, щоб обидві сторони вміли досягти згоди.

Кажучи про війну, неможливо не згадати про «холодний» її варіант. Згідно з пруським класиком Карлом фон Клаузевіцем, всяка війна – це продовження політики іншими засобами. Гібридний конфлікт укладається в це визначення. Замість гармат, танків, літаків, що несуть смерть і знищення економіці й інфраструктурі противника, гібридний конфлікт ведеться за допомогою економічних санкцій, фінансових ембарго та кіберураження інформаційно-комунікаційних систем. Жодна з цих акцій (війни, конфлікти тощо – автор) не має вирішального значення і головним зовнішнім проявом «холодної війни» були накопичення і вдосконалення засобів, за допомогою яких

обидві сторони намагалися залякати одна одну, іншими словами – гонитва озброєнь. Беручи до уваги такі чинники, як психологія людини, конкуренція та певна схильність людства до конфронтації, які досить гарно стимулюють бажання самовдосконалюватись, можна стверджувати, що це й стимулює до певної міри прагнення держав до покращення збройних сил та методів впливу. Так, у нашому столітті з'явилося таке явище як інформаційна війна, вплив якої є неминучою завдяки потребі індивіда у новій інформації та «інформаційній вразливості». Однак контролюючи інформаційні потоки та дотримуючись так званої інформаційної гігієни є можливість зменшити її силу.

Таким чином, війна сама по собі, безумовно, є жахливим явищем. Незважаючи на всі позитивні відкриття, форсовані війною, її необхідно виключати з методів досягнення державних цілей. Адже що є прогрес? Прогрес – це не тільки новий винахід. Будь-які відкриття повинні створюватися для людини, але, на жаль, зараз людство лише вигадує все нові й нові засоби «самогубства» – кліматична зброя, геофізична зброя та ін. Тим не менш, не зважаючи на велику ціну, яку ми заплатили людськими життями за технології та прискорений розвиток, у майбутньому ми зможемо зберегти набагато більшу кількість людей, якщо намагатимемося рухатись гуманним шляхом, поступово замінюючи війну новими засобами здобуття конкурентних переваг.

Науковий керівник д.філос.н., професор кафедри філософії НЮУ ім. Ярослава Мудрого Калиновський Ю.Ю.

СЕКЦІЯ 2 СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНИХ ВІЙН

ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

В.С. Чорний, доктор філософських наук, начальник кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил)

О.І. Юркова, ад'юнкт кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил)

Національний університет оборони України ім. Івана Черняховського

Сучасна Україна переживає складний та відповідальний етап свого розвитку, який обумовлюються наростанням кризових явищ, виникненням нових загроз і викликів національній безпеці, зокрема у військовій сфері [1]. Істотною характеристикою українського сьогодення є стрімкість змін соціальних, політичних, економічних, екологічних укладів життя, інформаційного перенасичення на тлі довготривалої ескалації Російською Федерацією військового конфлікту на сході нашої держави та всесвітньої кризи спричиненої пандемією COVID-19. За таких реалій, пересічним громадянам усе важче усвідомлювати, структурувати, розуміти та приймати усі зовнішні чинники для підтримання власного функціонального стану. На сьогодні, мовиться не лише про постійні «лінії бойового зіткнення», де люди втрачають фізичне здоров'я та життя, а й про психологічне насильство і тиск якого зазнають українські військовослужбовці та мирні мешканці. Наукове усвідомлення цієї проблеми актуалізується на теоретичному рівні як узагальнене уявлення та систему знань, так і на практичному рівні у вигляді моделей, методів та методик забезпечення професійної діяльності людини та громадянина.

За сучасної соціокультурної ситуації психічний світ особистості потребує захисту і підтримки, а сама людина відчуває дефіцит захищеності, передусім психологічної. Тому, потреба дослідження процесів психологічних механізмів захисту та безпечного функціонування, розвитку особистості і суспільства набуває усе більшої актуальності.

Особливо важливою постає проблема психологічної безпеки особистості у професійній діяльності. З одного боку, професійна діяльність може бути джерелом задоволення, підвищення почуття власної гідності, розширення соціальних контактів, інтелектуального та емоційного підйому. За таких умов особистість ефективно виконує поставлені завдання, професійні обов'язки і розвивається як фахівець. З іншого боку, професійна діяльність може спричинити в особистості відчуженість, пригніченість, фрустрацію, психосоматичні захворювання тощо. Однією з причин зазначених явищ може бути відсутність безпеки особистості від психологічного насильства в професійному середовищі.

Як свідчать дослідницькі розвідки, на сьогодні, в наукових колах відсутнє єдина дефініція поняття «військова служба», хоча розробкою

зазначеного питання у різні часи займалися О. Ковальчук [2], І. Корж [3], Ю. Мігачев [4], М. Томчук [5], В. Федоров, С. Хантінгтон [6], В. Чорний [7] та інші. Зокрема С. Хантінгтон вказував, що діяльність офіцерів є не ремеслом, не мистецтвом, а саме професією. «Професійна особистість – це експерт, писав він, який володіє спеціальними знаннями і майстерністю у суспільно значущій сфері людської діяльності». Офіцерство, продовжував дослідник, є – спільнотою багатопрофільною, яка має високу інтелектуальну та моральну планку [6].

На нашу думку, достатньо вдалими є визначення військової служби викладене у ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», у якій мовиться, що військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України пов'язаних із обороною її незалежності та територіальної цілісності [8]. Що ж стосується її змісту, то військова служба у Силах оборони України передбачає виконання достатньо широкого кола функцій та різного роду взаємодій. Наприклад, професійна діяльність військовослужбовців танкового екіпажу обтяжена включенням особистості відразу до двох систем взаємодії: «людина – людина» та «людина – машина» [9].

Виконання професійної діяльності за екстремальних умов потребує залучення різноманітних резервів організму, певних індивідуально-психологічних особливостей та різноманітної палітри поведінки професіонала, які б надали можливість діяти за таких умов з найбільшою ефективністю та з найменшими затратами зусиль. Екстремальні умови діяльності висувують підвищені вимоги до професіонала і є причиною помилок та зривів у роботі; несприятливо впливають на працездатність і, як наслідок – на професійне здоров'я фахівця. Засадиною умовою (компонентом) діяльності за екстремальних умов є емоції, які виникають під впливом різноманітних чинників навколишнього середовища. Якість емоцій може визначити глобальні форми взаємодії суб'єкта з оточенням і деякі параметри активності, пов'язані з професійною діяльністю [10, с. 105 – 107].

Водночас безпека життєдіяльності як поліфункціональний комплекс структурних (правових, соціально-психологічних, соціокультурних) компонентів і чинників (об'єктивних і суб'єктивних) передбачає наявність у свідомості та у поведінці особистості самоорганізаційного захисного механізму, підґрунтя якого є безпековий потенціал, що реалізується нею в небезпечних ситуаціях, таким чином, щоб обрані стратегії і повсякденні практики сприяли зменшенню ризиків для здоров'я та життя чи протистоянню зовнішнім небезпекам [11, с. 70 – 71]. Зазначене свідчить, що психологічна безпека особистості в професійній діяльності посідає вагоме місце, особливо коли ця діяльність здійснюється за умов дефіциту часу на ухвалення рішення, великої інтенсивності подій та суттєвої невизначеності, як це зазвичай відбувається під час проходження військової служби.

Таким чином, психологічна безпека військовослужбовців Сил оборони України є засадничим показником успішного виконання бойових завдань та гарантом ефективності усієї професійної діяльності. Вона має безпосередній вплив освоєння професійних знань, умінь та навичок, підтримує інтерес до

діяльності та спонукає до саморозвитку, сприяє високому морально-психологічному стану військових частин та підрозділів.

Список використаних джерел

1. Чорний В. С. Українське суспільство на сучасному етапі: виклики і загрози. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2019. № 3 (липень – вересень). С. 179–194.
2. Ковальчук О. Особливості професійної діяльності військовослужбовців повітряних сил Збройних Сил України. *Вісник Національного університету оборони України*. 4 (29). 2012. С. 164–169.
3. Корж І. Військова служба в Україні: вступ, просування, припинення: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2004. 222 с.
4. Мигачев Ю. Военное право: Учебник / Мигачев Ю.И., Тихомиров С. В. Москва: Бизнес Консалтинг Центр, 1998. 304 с.
5. Томчук М. І. Психологічна готовність особистості до правоохоронної діяльності: монографія. Хмельницький: Евріка; Поліграфіст, 2003. 154 с.
6. Хантингтон С. Военная служба как призвание и профессия. *Солдат и государство: теория и политика гражданско-военных отношений. Социально-политические науки*. 1991. № 9. С. 17–24.
7. Чорний В. С. Як повернути сержанту реальний авторитет. *Філософська і соціологічна думка*. 1993. № 9–10. С. 72–78.
8. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 27. ст. 385.
9. Юркова О. Психологічний аналіз професійної діяльності військовослужбовця танкових підрозділів до виконання бойових завдань. *Періодичний науковий фаховий журнал «Габітус»*. Одеса: Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій, 2021. Вип. 21. С. 238–243.
10. Лазорко О. Психологія безпеки особистості як суб'єкта професіоналізації. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології». Луцьк. 2017. 537 с.
11. Калашнікова Л. Безпека життєдіяльності особистості: повсякденні практики й стратегії поведінки в сучасному українському суспільстві. Спеціальність 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології», доктор соціальних наук. Запоріжжя. 2020.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ ПРИ ПРОВЕДЕННІ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ ТА ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ НА СХОДІ УКРАЇНИ

Афанасенко В.С., кандидат психологічних наук, професор

Пасічник В.І., кандидат психологічних наук, доцент

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Як свідчить аналіз ведення бойових дій у ході антитерористичної операції та операції об'єднаних сил, головним фактором, який негативно впливав на особовий склад була загибель та поранення військовослужбовців, що спричиняло зневіру у власні сили, підготовленість командирів, страх за власне життя, перевищення оцінки рівня бойового вишколу сепаратистів, формування невпевненості у доцільності ведення подальших дій.

Крім небезпеки для життя, можливості поранення, контузії, каліцтва на військовослужбовців негативно впливали і ряд інших стрес-факторів. Під час виконання бойових завдань порушувався ритм харчування, сну, відпочинку, фізичних і нервово-психічних навантажень. Все це погіршує протікання психічних процесів, психофізіологічні характеристики особистості військовослужбовця. Діяльність військовослужбовців у районах збройних зіткнень містила фактори несподіванки, раптовості, високої ймовірності виникнення непередбачених подій і ситуацій, що підсилює негативний психологічний вплив на військовослужбовців та їх високу психологічну напругу. Так, виконання завдань операції об'єднаних сил здійснюється безупинно, у будь-яких погодних умовах. У нічний час оперативна обстановка викликає ряд додаткових труднощів, негативно впливаючи на їхню психіку. Ритми життєдіяльності в цей період порушуються, вони визначаються не природними потребами, а потребами служби. Санітарно-гігієнічні умови, організація побуту, харчування також значно відрізняються від звичних. Відбувається зміна ряду звичайних способів задоволення потреб й спілкування, обмежуються можливості психологічної компенсації негативних умов діяльності.

Бойові завдання найчастіше виконуються у відриві від місць постійної дислокації. Військовослужбовці нерідко перебувають в умовах обмеженої рухливості, монотонності й одноманітності вражень від навколишньої місцевості. Недолік відчуттів і сприйняття сприяє зниженню працездатності, погіршенню пам'яті та уваги.

Бойовий стрес невисокої інтенсивності (БСНІ), як правило, ефективно долається більшістю військовослужбовців та на початковому етапі може сприяти підвищенню їх бойової активності. Надалі, БСНІ або стає звичним для учасників бойових дій, або переходить в бойовий стрес підвищеної інтенсивності.

Бойовий стрес підвищеної інтенсивності (БСПІ) (бойовий стрес високої ефективності, дистрес) може значно ускладнити діяльність як окремого військовослужбовця, так і військових колективів. На індивідуальному рівні БСПІ проявляється в таких формах, як:

- різке, неадекватне бойовій обстановці підвищення або, навпаки, зниження бойової активності;
- неадекватне бойовій ситуації підвищення емоційного збудження або, навпаки, емоційне заціпеніння, емоційна «тупість»;
- поява деструктивних форм мотивації бойової діяльності або, навпаки, бажання «вийти» з бою, будь-якою ціною зберегти собі життя;
- втрата орієнтації в ситуації бою; відчуття нереальності того, що відбувається в бойовій ситуації;
- самовідчуження;
- різке, невластиве конкретному військовослужбовцю зниження дисциплінованості, поява порушень моральних норм міжособистісних відносин, що не спостерігалось раніше, а також деструктивних форм спілкування з оточуючими, розбещеності поведінки;

- високий рівень необґрунтованої дратівливості, гнівливості, агресивності;
- різке зростання тривожності або, навпаки, необґрунтоване нехтування безпекою;
- нездатність впоратися з переживаннями страху;
- поява помітної замкнутості, пригніченості, апатії;
- втрата інтересу до життя, виникнення думок про самогубство;
- значне підвищення психічної напруженості і настороженості;
- розосередженість уваги або труднощі стосовно її швидкого переключення;
- різке зниження психологічної стійкості або, навпаки, зростання ригідності психічних процесів;
- поява схильності до панічних настроїв та ін.

Найбільш інтенсивний бойовий стрес (НІБС) проявляється у формах, які перешкоджають здійсненню бойової діяльності на відносно тривалий час. Граничними формами його прояву є невротичні та психотичні розлади. При цьому, чим більше військовослужбовців відчуває найбільш інтенсивні форми бойового стресу, тим більше психологічних втрат у підрозділі, частині, з'єднанні. Очевидно, що чим більш інтенсивно військовослужбовець пережив бойовий стрес в бойовій обстановці, тим більша ймовірність виникнення у нього негативних наслідків після припинення впливу бойових стресорів, серед яких гострі психогенні реакції (порушення адаптації, гостра стресова реакція, гострі стресові розлади, посттравматичні стресові розлади).

Проведене нами опитування 28 досвідчених та професійно успішних офіцерів-учасників АТО і ООС показало, що на їх експертну думку для успішного виконання бойових завдань військовослужбовцям підрозділів Повітряних Сил у першу чергу необхідна сформованість наступного комплексу професійно важливих психологічних якостей:

а) стосовно емоційних і вольових якостей:

- 1) хоробрість;
- 2) упевненість у своїх силах та можливостях;
- 3) здатність приймати на себе відповідальність у складних ситуаціях;
- 4) активність;
- 5) контрольована емоційність;
- 6) стійкість до стресу;

б) щодо мотиваційних характеристик:

- 1) схильність до розумного, виправданого ризику;
- 2) високий рівень домагань;
- 3) активна життєва позиція;
- 4) стійка установка на захист інтересів народу України;
- 5) розуміння необхідності безперечного виконання поставлених командуванням завдань;

б) особистісна зрілість;

- 7) відповідність мотивації змісту професійної діяльності;

в) щодо особливостей уваги:

- 1) професійна спостережливість;

2) здатність тривалий час зберігати увагу, незважаючи на сторонні подразники;

г) відносно моторних якостей:

- 1) здатність до швидкої дії в умовах дефіциту часу;
- 2) розвинена моторика та емоційно-моторна стійкість;

д) стосовно особливостей інтелекту:

- 1) здатність приймати рішення в умовах браку інформації і часу;
- 2) розвинена оперативність та стійкість пам'яті;
- 3) уміння аналізувати факти та виділяти суттєве;

е) щодо комунікативних особливостей:

- 1) здатність лаконічно та чітко висловити суттєве та довести без викривлень інформацію;

2) швидко знайти доцільну форму спілкування залежно від психологічного стану та індивідуальних особливостей співрозмовника, уміння погоджувати свої дії з діями інших осіб.

Крім того, якісне виконання завдань неможливе без високої стійкості роботи органів чуття, точних відчуттів і сприймань, здатності при збільшеній навантаженості швидко і точно переробляти інформацію різної модальності.

Як свідчить досвід виконання завдань антитерористичної операції, негативним чинником, що впливає на діяльність військовослужбовців при виконанні бойових завдань є часто виникаюча необхідність діяти проти вороже налаштованої частини громадян своєї ж держави. Все це викликає природне внутрішнє психологічне протиріччя, певний моральний конфлікт, який супроводжується негативними емоційними переживаннями, зниженням психологічної готовності до діяльності. За цих умов чим слабкіша професійна підготовка особового складу, чим більший вплив стресогенних факторів на людей, тим більше уваги варто приділяти психологічній підготовці військовослужбовців до діяльності в екстремальних ситуаціях.

Вивчення досвіду діяльності військових підрозділів Збройних Сил у складних, небезпечних для життя ситуаціях дозволяє зробити висновок про те, що військовослужбовець почуває себе впевнено, якщо можлива ситуація йому знайома з попереднього досвіду або навчання, якщо він має досить повні відомості про те, що відбувається, де перебувають його бойові товариші й що роблять сусідні підрозділи. Психологічне значення такої поінформованості величезне, особливо при діях уночі, у населених пунктах. Недостача відомостей, неадекватне їхнє сприйняття ведуть до нерозуміння обстановки, а це – додаткове джерело грубих помилок у діяльності командирів і їхніх підлеглих (стрілянина по своїх, виникнення паніки та ін.).

Таким чином, основними стресогенними факторами для військовослужбовців в бойових умовах є реальна загроза життю, висока напруженість діяльності й відсутність повноцінного відпочинку, невизначеність і динамічність оперативної обстановки, постійно актуалізована готовність до відбиття раптового нападу, тривала відірваність від родин і недостатнє матеріальне забезпечення, побутова непорядкованість.

Список використаних джерел

Афанасенко В.С. Критерії і показники оцінювання ефективності психологічної підготовки особового складу Повітряних Сил / В.С.Афанасенко, В.І.Пасічник, А.Л.Злотніков : Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил ім. Івана Кожедуба. – Х.: ХУПС ім. Івана Кожедуба, 2016. – Вип. 3 (48). – С. 38–43.

Досвід організації психологічної роботи під час ведення збройних конфліктів, підготовка та виконання миротворчих завдань (збірник інформаційно-аналітичних матеріалів). – Київ, 2013.

Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/content/social_adaptation/psychological_preparation/do_svid_org_rcuixol_robotu_v_zkonfliktax2013.pdf

Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій: Метод. посібн. / О.М.Кокун, Н.А.Агаєв, І.О.Пішко, Н.С.Лозінська. – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2015. – 170 с.

Психологічна підготовка та адаптація військовослужбовців Повітряних Сил до ведення бойових дій (на основі досвіду антитерористичної операції): Навчально-методичний посібник [Текст] / А.М.Алімпієв, В.С.Афанасенко, В.І.Пасічник, [та ін.]. – Х. : ХНУПС, 2017. – 358 с.

Афанасенко В.С. Критерії і показники оцінювання ефективності психологічної підготовки особового складу Повітряних Сил / В.С.Афанасенко, В.І.Пасічник, А.Л.Злотніков : Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил ім. Івана Кожедуба. – Х.: ХУПС ім. Івана Кожедуба, 2016. – Вип. 3 (48). – С. 38–43.

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

*О.В. Кравченко, кандидат психологічних наук, доцент,
Національна академія Національної гвардії України.*

Д.П. Приходько, кандидат психологічних наук, доцент,

В.Д. Кислий, кандидат психологічних наук, доцент,

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба.

Термін «гібридна війна» став популярним завдяки підполковнику Корпусу морської піхоти США Френку Хоффману. У своїй праці «Конфлікт у ХХІ столітті. Поява гібридних війн» (2007 р.) він зазначив, що гібридні війни поєднують цілий спектр різних режимів ведення війни, включаючи застосування традиційних, нетрадиційних тактик і недержавних (нерегулярних) воєнізованих формувань, організацію терористичних актів з використанням масового насильства і примусу, а також кримінальних безладів.

Загалом, ідея «гібридної війни» була використана як певна аналітична конструкція, що дала б змогу пояснити ефективність дій таких недержавних акторів, як «Талібан», «Аль-Каїда», «Хезболла», у протистоянні із значно могутнішими військовими силами США та їхніх союзників в Афганістані та Іраку, а також збройними силами Ізраїлю під час Ліванської війни 2006 року.

Наслідком цього стали зміна форм ведення війни, розмивання відмінностей між тероризмом, конвенційними військовими діями, криміналом, іррегулярними війнами, стирання межі між державними і недержавними суб'єктами бойових дій та їхніми неоднаковими збройними потенціалами.

Концепція «гібридної війни» викликала жваві дискусії серед зарубіжних науковців, серед яких виявились як прихильники концепції Ф. Хоффмана, так і опоненти.

Так, Маргарет Бонд зазначає, що війни XXI століття будуть своєрідними гібридними війнами з використанням усіх компонентів державної влади з усього спектру діяльності - від операцій із забезпечення стабільності і безпеки до збройної боротьби. Гібридна війна, на її думку, передбачає застосування розмаїття комбінацій військової діяльності та ресурсів і програм, що призначені для ненасильницького, але переконливого економічного і політичного тиску на недружні уряди, а також політичних рухів, з метою їх реформування або заміни в умовах політичної, соціальної та економічної нестабільності, характерної для неспроможних держав.

Інший дослідник Дж. Мак Куін розглядає гібридні конфлікти як війни з використанням повного спектру сил і засобів у фізичному і концептуальному вимірах. У фізичному просторі це боротьба проти озброєного супротивника. У концептуальному вимірі це боротьба за збереження внутрішньої безпеки, за здобуття підтримки місцевого населення у зоні бойових дій та міжнародної спільноти загалом.

Дослідник Александер Ланоска розглядає гібридну війну як стратегію, в рамках якої поєднуються різні інструменти національної могутності для досягнення зовнішньополітичних цілей. При цьому регулярна війна використовується мінімально. Агресор загрожує використати військову силу, аби утримати об'єкт впливу від дій у відповідь. У гібридній війні часто використовується тактика партизанських дій, яка дає змогу дестабілізувати політичну і соціально-економічну ситуацію всередині країни-об'єкта впливу, підірвати її територіальну цілісність, уникаючи прямого військового протистояння. Така війна може служити таким ревізійністським цілям, як територіальна експансія і введення непрямого панування над іншою суверенною державою.

Британська дослідниця Сібіл Шейперс, аналізуючи військову агресію Росії проти України, вказує на вразливість гібридної війни як стратегії, яка є комбінацією двох типів «непрямих дій» - затяжної і швидкоплинної війни. У першому випадку суб'єкти впливу ризикують втратити підтримку населення і контроль над ситуацією через децентралізацію управлінських структур. У другому випадку вирішальне значення мають інформаційна перевага та ефект раптовості й збентеження, які не завжди можуть бути досягненні. Крім того, концепція гібридної війни не дає можливості визначити чіткі параметри успіху або поразки. На її думку ці особливості ставлять під сумнів ефективну реалізацію такої стратегії.

Протилежної думки притримуються російські дослідники (І. Чихарев, О. Столетов, А. Манойло, А. Демідов), які вважають, що новизна гібридної війни полягає у поєднанні реальних військових дій з інформаційно-

пропагандистським інструментарієм, що породжує ефект «гіперреалізму», коли інформація про військові дії стає важливішою за реальний перебіг подій. Вони акцентують увагу на таких характеристиках гібридної війни, як поєднання регулярних та іррегулярних дій (що призводить до ситуації «ні миру, ні війни»), мережева структура, перманентність, брутальність, довготривалість, децентралізованість (що ускладнює сприйняття такої війни як цілісного явища), а також можливості швидкої трансформації і адаптації до конкретної ситуації.

Російські дослідники також відмічають, що гібридні війни ведуться своєрідним симбіотичним суб'єктом, що поєднує недержавних учасників з державами, які або безпосередньо здійснюють зовнішній тиск, або виступають як спонсори (відкриті або таємні). Недержавними суб'єктами і провідниками гібридних воєн можуть бути засоби масової інформації, терористичні організації, збройні екстремістські угруповання, радикальна політична опозиція, повстанські воєнізовані угруповання, а також інші актори. Комбінація цих складових дає змогу ефективно підірвати стабільність всередині тієї чи іншої держави, протистояти спробам держави проводити самостійний зовнішньополітичний курс.

Розпочата у 2014 році військова агресія Російської Федерації проти України отримала назву «гібридна війна». Проблема протидії гібридним загрозам стала одним з пріоритетних питань міжнародних відносин. Однак, термін «гібридна війна» не має загальноприйнятого визначення і викликає багато дискусій, особливо стосовно новизни цього явища та наявності особливих характеристик, що відрізняють цей тип війни від споріднених за сутністю понять, таких як «неконвенційна війна», «нелінійна війна», «іррегулярна війна», «змішана війна», «асиметрична війна» тощо.

Українські дослідники розглядають феномен гібридної війни, насамперед, у контексті військової агресії Росії проти України. Визнаючи, що концепція гібридної війни не є запереченням традиційних поглядів на війну, основну увагу вони приділяють осмисленню специфічних характеристик гібридної війни як нової форми глобального протистояння. Фахівці Національного інституту стратегічних досліджень у колективній монографії «Світова гібридна війна: український фронт» вважають за доцільне трактувати назву «гібридна війна» як термін «парасольку». У загальному вигляді гібридна війна – це воєнні дії, що здійснюються шляхом поєднання мілітарних, квазімілітарних, дипломатичних, інформаційних, економічних та інших засобів з метою досягнення стратегічних політичних цілей.

Специфіка гібридної війни, на думку сучасних дослідників, може бути характеризована наступним чином:

- у гібридній війні традиційно невійськові засоби перетворюються на зброю;
- особливого значення набуває когнітивний вимір війни, коли елементи військового конфлікту, такі як учасники конфлікту, їхні цілі, об'єкт конфлікту,

інтенсивність і тривалість боротьби, способи і засоби ведення бойових дій, результати тощо, отримують множину інтерпретацій, при тому, що у фізичній реальності їм відповідає один і той самий стан справ;

- у гібридній війні поряд з регулярними і нерегулярними військовими діями використовуються технології створення паралельної реальності або псевдореальності (поєднання елементів справжньої та уявної дійсності).

- воєнна перемога у класичному розумінні практично неможлива для жодної зі сторін конфлікту. За цих умов питання перемоги вирішується не у фізичному, а в інформаційному просторі, на рівні смислів, які формуються за допомогою засобів масової інформації.

Як зазначають дослідники Б. Парахонський і Г. Яворська, перемога у гібридній війні має специфічний символічно-знаковий характер, оскільки передбачає не стільки звільнення окупованих територій, а скоріше зміну чи коригування ідентичності у вигідному напрямі. Агресор може здобути перемогу в інформаційному просторі шляхом поширення відповідних смислів і символів, що формують у масовій свідомості бажану «картину дійсності». Крім того, дослідники звертають увагу на такі характеристики гібридної війни, як відсутність початку і кінця, маскуванню агресором своєї справжньої ролі у конфлікті, націленість на породження соціального і політичного хаосу, дестабілізацію усталених форм порядку.

В опублікованій фахівцями Національного інституту стратегічних досліджень аналітичній доповіді проведено паралель між гібридною війною і, так званими, «активними заходами», що вживались СРСР проти США у період холодної війни.

«Активні заходи» визначено як діяльність, спрямовану на досягнення зовнішньо- і внутрішньополітичних цілей держави-суб'єкта впливу, що реалізується з метою негативного впливу на громадську думку, зміну діяльності та політики її уряду і підриву довіри до її політичних лідерів та інституцій, а також для дезорієнтації світової громадської думки в оцінці діяльності держави – об'єкта впливу. Така діяльність охоплювала широкий спектр методів, а саме: використання агентів впливу (ЗМІ, політичні діячі та партії, релігійні організації, вчені тощо); маніпулювання і контроль медіа; поширення дезінформації та чуток; використання можливостей іномовлення; вплив на зарубіжні медіа через підконтрольних журналістів та неправдиві статті; використання прихованого (нелегального) мовлення; створення організацій прикриття, таких як фонди, громадські рухи, культурні центри, спільноти друзів тощо; поширення підроблених документів; використання міжнародних структур; створення і підтримка незаконних військових формувань і терористичних угруповань; використання релігійних організацій; створення і підтримка діяльності міжнародних рухів і організацій; спонсорська підтримка страйків і демонстрацій; шантаж; політичні вбивства тощо.

Як зазначають експерти, реалізація «активних заходів» є перманентною діяльністю, особливо щодо держав, які потрапляють у сферу інтересів інших держав з амбітними планами щодо розширення зони свого впливу. На думку дослідників, «активні заходи» перетворюються на гібридну війну, коли додається військовий елемент. Початок гібридної війни свідчить про неспроможність суб'єкта впливу досягти своїх цілей невійськовими методами. Сприятливими умовами для розв'язання гібридної війни є негативна соціально-економічна та (або) політична ситуація в країні-об'єкті впливу, а також слабкість її збройних сил.

Вітчизняний експерт і дослідник О. Литвиненко відмічає, що першочерговою мішенню військових засобів гібридної війни є вся система управління держави-об'єкта впливу. У такій війні ключову роль відіграють інформаційні засоби, підкріплені обмежувальними економічними заходами, які використовуються агресором для руйнування довіри між суспільством і урядом, дестабілізації соціально-політичної ситуації в країні та, як наслідок, підриву волі нації продовжувати спротив. Для гібридної війни характерна також повна підпорядкованість військових завдань політичним і медійним цілям. Крім того, засоби, що застосовуються у гібридній війні, мають високу латентність, а ефект від їх застосування має «допороговий» характер, що унеможливує констатувати стан війни та розпочати процедури, придатні для ведення конвенційної війни.

Є. Магда – автор книг, присвячених російській гібридній війні проти України, робить наголос на таких рисах гібридної війни, як використання новітніх чи нешаблонних технологій для протидії перевазі супротивника у військовій силі; відсутність правових і моральних обмежень; неможливість чіткої ідентифікації суперника та визначення терміну початку і завершення війни.

На думку українського дослідника Г. Почепцова у гібридній війні вирішальну роль відіграють інформаційні операції, що створюють умови для ефективного використання військових і невійськових методів і засобів ведення конфлікту. Така війна ведеться одночасно у фізичному, інформаційному та віртуальному просторах, втягуючи все населення і завдаючи удару по дразливостям країни-об'єкта впливу. Стратегія і тактика гібридної війни націлена на те, щоб завадити супротивнику вжити адекватних дій у відповідь.

Дослідник відмічає, що гібридна війна відрізняється нелінійністю, синхронним впливом на всі сфери життєдіяльності суспільства та маскуванням справжнього перебігу конфлікту і його ініціаторів. Така війна стає помітною пізніше звичайної війни, коли вже є руйнівні наслідки і підірвано можливість об'єкта впливу захищати себе.

До гібридних війн дослідник відносить так звані «виборчі війни», коли супротивник ззовні намагається вплинути на вибори в іншій країні у бажаному

для себе напрямі. У даному випадку військовий конфлікт трансформується у політичний.

Незважаючи на критику з боку різних дослідників, використання терміну «гібридна війна», особливо в контексті російської військової та інформаційної агресії проти України, виглядає цілком доречним. Деяка неточність даного поняття зумовлена скоріше за все тим, що сучасні конфлікти і війни все менше вписуються у звичні рамки, що піддаються більш менш чітким формулюванням і опису.

Що стосується новизни даного явища, з одного боку, дійсно елементи гібридності спостерігаються практично в усіх війнах, а з іншого боку, сучасні технології (новітні озброєння, методи і засоби інформаційно-психологічного впливу, кіберзброя тощо) виводять гібридність на новий рівень. Мова йде про процес гібридизації усіх складових конфлікту, який супроводжується своєрідною дифузиею, що робить можливим поєднання нібито несумісних елементів.

Крім того, процес гібридизації певним чином унеможливує визначення у класичному розумінні параметрів перемоги або поразки. Такі параметри, скоріше за все, можна визначити, поглянувши на ситуацію під іншим ракурсом (тобто вийти за рамки шаблону).

За низкою характеристик гібридна війна схожа на сплановане використання набору китайських стратагем, що базуються на продуманому поєднанні регулярних (звичайних) і нерегулярних (незвичайних) маневрів та різних способів маніпулювання і введення в оману супротивника.

Більше того, у гібридній війні відбуваються специфічні трансформації самої реальності, в якій завдяки ЗМІ і мережі Інтернет виникають численні нашарування і масово розповсюджуються симулякри.

Загалом, гібридна війна поглинає і перетворює на свій манер характеристики неконвенційних, іррегулярних, нелінійних війн, асиметричних конфліктів, додаючи кібертехнології і потужний інструментарій інформаційно-психологічного впливу, що контекстуально використовується то як ресурс «м'якої сили», то як ресурс «жорсткої сили».

Таким чином, термін «гібридна війна» введено в обіг для відображення багатогранності, багатокомпонентності і, загалом, комплексності сучасних конфліктів за участі державних і недержавних гравців, які проводять скоординовані операції одночасно у фізичному й інформаційному просторах, використовують необмежене розмаїття форм, способів, методів і засобів впливу на супротивника, уникаючи повномасштабного військового протистояння.

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКТОР ВОЄННОЇ МОГУТНОСТІ ДЕРЖАВИ

*Дикун В.Г., старший викладач кафедри морально-психологічного забезпечення
діяльності військ (сил)*

Національний університет оборони України імені Івана Черняховського

Щоб мати перемогу над ворогом, мало вміти володіти зброєю, знати військові науки та мати численну армію. Це – зовнішній бік військової справи. Більш важливий бік її внутрішній: виховання з національного боку, з боку тих бажань політичних і соціальних, які народ хоче втілити в життя або які мають для нього найбільше значення.

Головний отаман військ УНР С. Петлюра

Війна і вирішення завдань забезпечення обороноздатності держави – специфічна сфера людської діяльності, яка вимагає мобілізації і значного напруження фізичних та духовних (морально-психологічних) сил суспільства, держави та її збройних сил. Формування та підтримання відповідного духовного стану суспільства і морально-психологічного стану особового складу військ (сил) як у мирний час, так і в період воєнного протиборства неможливі без наявності у населення країни, його соціальних груп, збройних сил, військових колективів, конкретної особистості духовного (морально-психологічного) потенціалу. Саме тому морально-психологічний фактор у сучасній війні (збройному конфлікті) набуває особливого значення, стає одним із головних для держави та її збройних сил.

Сучасна війна є випробуванням матеріальних та духовних сил народу, держави і її збройних сил, тому кожна держава підтримує свою обороноздатність на такому рівні, щоб гарантовано забезпечити надійний захист суспільства.

Обороздатність держави – це здатність держави до захисту в разі збройної агресії або збройного конфлікту. Обороздатність держави складається з матеріальних і духовних елементів та є сукупністю економічного, науково-технічного, соціального, морально-психологічного (духовного) та воєнного потенціалів (рис. 1.1).

Сутність і зміст обороноздатності держави можна розглядати лише в контексті поняття – сукупного потенціалу держави.

Потенціал (від лат. *potentia* – сила) – це сукупність наявних сил, засобів, запасів (ресурсів) та можливостей, які можуть бути мобілізовані, приведені в дію, використані для досягнення мети, вирішення завдань.

Сукупний потенціал держави – це теоретично можлива множина ресурсів і можливостей, які держава спроможна мобілізувати і використати за певних умов.

Сукупний потенціал держави визначається насамперед економічним, науково-технічним, соціальним, морально-психологічним (духовним) та воєнним потенціалами, які можуть бути використані в інтересах суспільства.

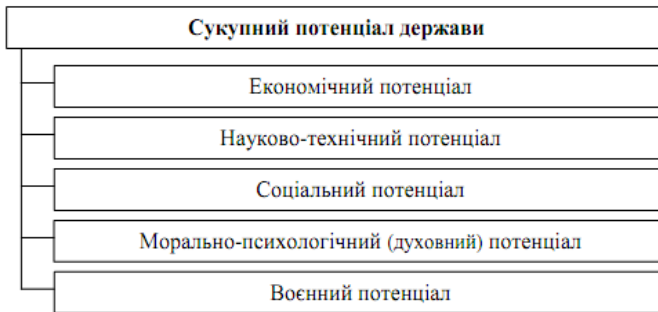

Рис. 1.1. Обороздатність держави

Економічний потенціал держави – це сукупність наявних та доданих для мобілізації основних джерел, засобів країни, елементів потенціалу цілісної економічної системи держави, що можуть бути використані в інтересах суспільства та його захисту. Структурно економічний потенціал складається з природного, трудового, наукового, технічного, технологічного, інформаційного потенціалів тощо.

Науково-технічний потенціал держави характеризує реальні можливості держави із використання об'єктивних досягнень науково-технічного прогресу. Науково-технічний потенціал включає матеріально-технічну базу, кадри наукової системи, інформаційну систему, організаційно-управлінську підсистему.

Соціальний потенціал держави визначається рівнем добробуту суспільства, взаєминами різних категорій, класів, груп, станом освіти, охорони здоров'я, культури тощо. *Морально-психологічний (духовний) потенціал* визначає здатність нації витримати протягом війни найбільше напруження, труднощі, втрати, навіть поразки, не втративши волі до перемоги – активного прагнення народу та особового складу збройних сил перемогти будь-якою ціною, в готовності заради цього принести будь-які жертви, виявити мужність, стійкість і героїзм. Проте морально-психологічний (духовний) потенціал – це лише можливості, приховані у духовних силах нації, які для втілення у життя необхідно мобілізувати й уміло використовувати, що є одним із головних завдань системи морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил).

Рис. 1.2. Структура морально-психологічного (духовного) потенціалу

Оскільки морально-психологічний (духовний) потенціал – це загальні можливості в духовній сфері, то реальна здатність суспільства до збройної боротьби, захисту держави визначається через ту його частину, яка реалізується у воєнній могутності держави (рис. 1.2).

Воєнний потенціал держави – це сукупність можливостей держави щодо забезпечення воєнної безпеки. Від сукупного потенціалу держави залежить максимальна кількість сил і засобів (максимальна воєнна могутність), яку держава може виділити для військових цілей. Воєнна могутність держави, можливості із її нарощування визначаються воєнним потенціалом, що залежить від сукупного потенціалу, від того, що можна використати в інтересах військового будівництва і зміцнення обороноздатності держави.

Таким чином, для своєї обороноздатності держава використовує найрізноманітніші можливості із різних сфер життя. Окремі види потенціалу та сукупний потенціал держави в кожен період часу характеризуються кількісними показниками, які може виділити держава в певний період за визначених умов; порівнянням показників і оцінюють воєнну могутність держави. Саме реалізована частина воєнного потенціалу визначає воєнну могутність держави (рис. 1.3).

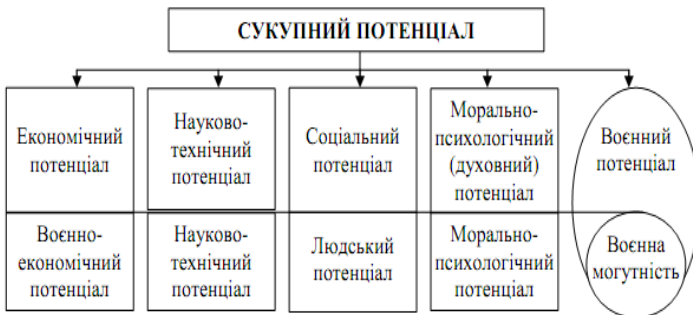

Рис. 1.3. Структура воєнної могутності держави

Воєнно-економічний потенціал держави не є постійною величиною: зі зростанням економічного потенціалу збільшуються й максимальні можливості із економічного забезпечення війни, військового будівництва, а отже, посилюється воєнна могутність держави.

Особливе місце в сукупному потенціалі держави посідає військово-науковий потенціал як частина наукового потенціалу держави – це вираження максимальних наукових сил і засобів, які держава може виділити зі свого наукового потенціалу і використовувати в інтересах створення і нарощування своєї воєнної могутності.

Ще одним елементом воєнного потенціалу держави є його соціальний потенціал, основу якого складають людські ресурси, що є суттєвими для визначення мобілізаційних можливостей держави – можливостей зі швидкого та

максимального нарощування й ефективного використання інших потенціалів для досягнення мети в мирних умовах і в ході підготовки та ведення війни.

Елементом воєнного потенціалу держави є морально-психологічний (духовний) потенціал – це максимальні можливості, які держава може мобілізувати, перетворити на духовні сили людських мас, у тому числі морально-психологічний стан особового складу військ (сил), і використати для вирішення завдань у мирний і воєнний час. Морально-психологічний (духовний) потенціал об'єднує систему потенціалів держави в єдине і є інтегруючим.

Основними напрямками формування морально-психологічного (духовного) потенціалу як елемента воєнної могутності держави є: духовно-моральний, психологічний і професійно-діяльнісний.

Духовно-моральний напрям – це усвідомлення особистістю вищих цінностей, ідеалів та орієнтирів, соціально значущих процесів і явищ реального життя, здатність керуватися ними як визначальними принципами та позиціями у практичній діяльності і поведінці, виховання найважливіших духовних, моральних і культурно-історичних цінностей, що відображають специфіку формування і розвитку суспільства, національної самосвідомості, світосприйняття і світогляду нації.

Професійно-діяльнісний напрям передбачає набуття суб'єктами морально-психологічного (духовного) потенціалу складних знань – управлінських, організаційних, дидактичних, гуманітарних, інженерних тощо, а також формування практичних професійних навичок, управлінських та організаційних умінь методичного, методологічного, операційного рівнів.

Психологічний напрям передбачає закріплення у цивільного населення та військовослужбовців емоційно-вольової і психологічної стійкості, підвищення функціональної надійності їх психіки, здатності до ефективних і адекватних дій у мирний і воєнний час, в екстремальних умовах.

Морально-психологічний потенціал як компонент воєнної могутності держави визначається глибоким усвідомленням суспільством, особовим складом збройних сил мети війни; прагненням до перемоги, моральною та психологічною готовністю до виконання бойових завдань; високим професіоналізмом і фізичною витривалістю; рівнем довіри до військово-політичного керівництва держави, командирів і начальників; постійним і цілеспрямованим формуванням і нарощуванням морально-бойових якостей; своєчасним і всебічним забезпеченням військ (сил) усім необхідним, задоволенням потреб і запитів військовослужбовців; ефективним відновленням боєздатності військ, у тому числі психологічною реабілітацією і відновленням духовних сил особового складу тощо.

Таким чином, воєнний потенціал, будучи взаємопов'язаним з економічним, науковим, соціальним та морально-психологічним (духовним) потенціалом, безпосередньо виявляється у воєнній могутності держави, що як реалізована частина воєнного потенціалу включає воєнно-економічний, військово-науковий, людський потенціал (ресурси) та морально-психологічний потенціал, реалізованою частиною якого є морально-психологічний стан особового складу військ (сил).

Отже, воєнна могутність держави – це сукупність сил та засобів, виділених у певний період державою із воєнного потенціалу для захисту її інтересів; реалізована частина воєнного потенціалу держави. Безпосередньо воєнна могутність держави втілюється у збройних силах, можливості держави утримувати й удосконалювати їх, підвищувати їх боєздатність, поповнювати навченими кадрами, забезпечувати сучасною зброєю та військовою технікою всіма видами постачання в мирний і воєнний час. Чим більший воєнний потенціал, тим більша воєнна могутність держави і сильніші збройні сили.

Складовими воєнної могутності є: кількість і якість озброєння та військової техніки; ступінь забезпечення військ матеріально-технічними запасами у розмірах, необхідних для ведення сучасної війни; ступінь укомплектованості особовим складом, рівень підготовленості командних кадрів, рівень військово-професійної підготовленості особового складу, а також його моральна готовність до збройного захисту Батьківщини та психологічна здатність до подолання труднощів війни. У цілому воєнна могутність держави визначають збройні сили, бойова здатність яких забезпечується:

- відповідністю організаційної структури і технічного оснащення військ (сил) їх призначенню;
- укомплектованістю військ (сил) особовим складом;
- забезпеченістю зброєю та військовою технікою; наявністю матеріальних запасів;
- бойовим вишколом і злагодженістю військових частин та з'єднань, органів військового управління;
- організаторськими якостями командного складу;
- організацією надійного управління військами (силами) та належним морально-психологічним станом особового складу.

Таким чином, воєнна могутність держави визначають збройні сили, від морально-психологічного стану яких значною мірою залежать їх боєздатність та бойова готовність, спроможність виконати поставлені бойові завдання у сучасному бою (операції) (рис. 1.4).

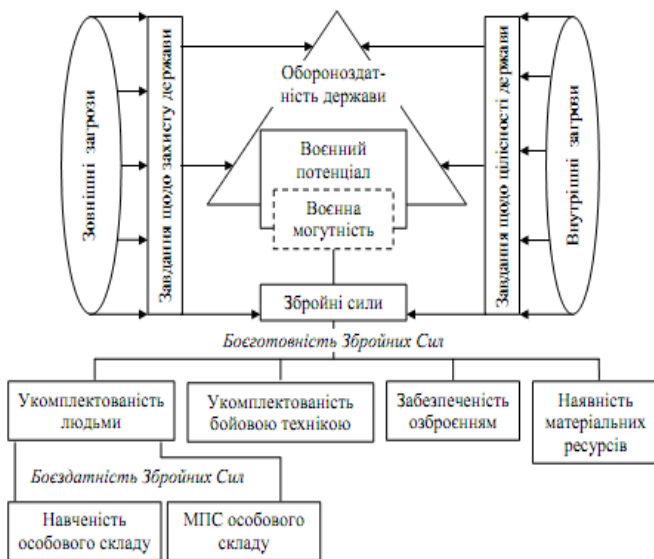

Рис. 1.4. Роль морально-психологічного стану в обороноздатності держави

Морально-психологічний стан характеризується проявом суспільної свідомості, що визначає готовність і здатність людей вирішувати суспільно важливі завдання щодо збройного захисту Батьківщини (рис. 1.5).

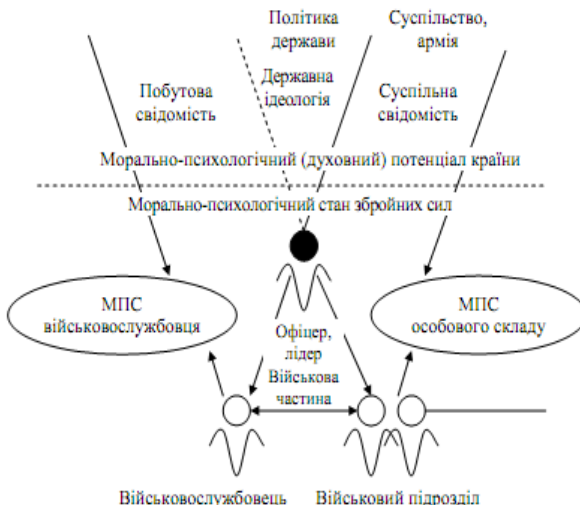

Рис. 1.5. Загальна структура формування морально-психологічного стану особового складу збройних сил

Формування морально-психологічного стану особового складу збройних сил є складним завданням, до реалізації якого мають бути залучені значні сили держави. Основними соціальними інститутами, які безпосередньо впливають на морально-психологічний стан особового складу збройних сил, є держава, сім'я, церква тощо (рис. 1.6).

Рис. 1.6. Основні суб'єкти впливу на морально-психологічний стан особового складу збройних сил

Отже, реалізованою частиною морально-психологічного (духовного) потенціалу обороноздатності держави, від якого значною мірою залежать воєнна могутність держави, боєздатність та боєготовність її збройних сил, є морально-психологічний стан особового складу.

Для забезпечення воєнної могутності держава використовує найрізноманітніші можливості із різних сфер громадського життя: економічної, наукової, соціальної, морально-психологічної (духовної) і воєнної.

Окремі види потенціалу та сукупний потенціал у кожен період часу характеризуються певними кількісними показниками, порівнюючи які, її оцінюють обороноздатність держави.

Виразенням гранично можливої кількості сил і засобів, які держава в певний період може спрямувати, є воєнна могутність, складовими якої є військово-економічний, військово-науковий, соціальний і морально-психологічний потенціали.

Саме морально-психологічний потенціал, будучи стрижнем, який пронизує всі інші компоненти сукупного потенціалу держави, забезпечує через людину функціонування всіх елементів воєнної могутності держави.

Результатами діяльності суб'єктів держави із формування морально-психологічного (духовного) потенціалу обороноздатності держави мають стати:

на соціальному рівні – ставлення громадян до держави, готовність населення країни виступити на захист своєї Вітчизни, ступінь свідомості й

організованості народу, розуміння високої громадської значущості військової служби як вирішального чинника забезпечення безпеки держави;

на мікросоціальному рівні – підтримання постійної бойової готовності, високого рівня організованості, військової дисципліни, належного морально-психологічного стану у військових колективах, військових частинах, з'єднаннях;

на особистісному рівні – необхідний рівень сформованості морально-бойових (моральних, військово-професійних, психологічних (психофізіологічних)) якостей, які об'єктивувалися в моральну, психологічну та професійну готовність особового складу до умілих дій у бойовій обстановці – морально-психологічний стан кожного військовослужбовця.

Отже, сформувати і максимально реалізувати моральні та психологічні можливості особового складу збройних сил, захистити його від негативного інформаційно-психологічного впливу, а особливо від цілеспрямованих деморалізуючих зусиль противника в бойовій обстановці, мобілізувати особовий склад на вирішення бойових завдань може лише скоординована система морально-психологічного забезпечення, яка дозволяє впливати на психіку окремого військовослужбовця і на морально-психологічний стан військових колективів.

Список використаних джерел

1. Абрамов В. І. Духовний потенціал Збройних Сил України: методологія системного вивчення і регулювання : дис. ...доктора філос. наук : 09.00.03. Київ, 2005. 390 с
2. Конституція України : офіц. текст. Київ : Алерта, 2019. 80 с. Дата оновлення: 03.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. (дата звернення: 13.04.2020).
3. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України : підручник : у 2 ч. Ч. I / В. М. Вилко, В. М. Грицюк, В. Г. Дикун та ін. ; за заг. ред. В. В. Стасюка. Київ : НАОУ, 2012. 464 с.
4. Про введення в дію Концепції морально-психо-логічного забезпечення підготовки та ведення операцій (бойових дій) Збройних Сил України : наказ Міністра оборони України від 05.05.99 р. № 142. Київ : РВВ ЦЗСД МО та ГШ ЗС України, 1999. 8 с.
5. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-ХІІ. Дата оновлення: 27.03. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>. (дата звернення: 03.04.2021).
6. Про оборону України : Закон України від 20.09.2019 р. № 133-ІХ. Дата оновлення: 25.09.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/133-20>. (дата звернення: 03.04.2021).
7. Соціально-філософські та психологічні аспекти сучасних війн: моногр. / В. І. Осьодло, Л. М. Будагьянц. Київ : Видавничий дім – АртЕк, 2018. 408 с.
8. Чорний В. С. Військова організація України : становлення та перспективи розвитку: монографія. Ніжин : Аспект – Поліграф, 2009. 368 с.

ГОЛОВНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

С.М. Соболева, кандидат педагогічних наук, доцент

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Сьогодні поняття «соціальна напруженість» стає в українському суспільстві все більш звичним. Осередки соціальної напруженості спостерігаються у всіх регіонах нашої країни. Це викликано складною епідемічною, соціально-економічною та соціально-політичною ситуацією, низьким рівнем життя населення, ситуацією на Сході України. Тривалість такого стану в суспільстві часто призводить до стихійних форм соціального протесту, немотивованої агресії, проявів соціального нігілізму тощо.

Соціологія визначає поняття соціальної напруженості як стан соціальної системи (підсистеми: соціальної групи, спільноти), що характеризується порушенням рівноваги інтересів різних соціальних суб'єктів і супроводжується з їх боку негативними емоційними реакціями.

Із психологічної точки зору соціальна напруженість – це особливий стан суспільної свідомості і поведінки, специфічна ситуація сприйняття та оцінки дійсності. Трагується також як особливий емоційний стан в групі або суспільстві в цілому, що викликається тиском з боку природного чи соціального середовища та, як правило, триває протягом певного часу. Часто масштаби соціальної напруженості порівнюються з масштабами конфлікту, розглядаються через призму міжгрупових суперечностей і розколів у суспільстві, а на поведінковому рівні – як особливий стан масової свідомості та протестний потенціал [2].

Основними передумовами напруженості в суспільстві можна вважати стійку та тривалу ситуацію неузгодженості між потребами, інтересами, соціальними очікуваннями всієї маси або значної частини населення та мірою їх фактичного задоволення, що призводить до накопичення невдоволення, посилення агресивності окремих груп і категорій людей, наростання психічної втоми та дратівливості більшості.

Напруженість може бути викликана не тільки прагненнями соціальних суб'єктів досягти певної мети, але й різного роду помилками або некомпетентністю лідерів, політиків, управлінців. Також стан психологічної рівноваги людей може різко змінитися під впливом непередбачуваних їм сил природи: зміни клімату, виснаження ресурсів, стихійних лих тощо.

Глибинні причини соціальної напруженості – сукупність економічних, політичних, соціальних та інших процесів, хід і направленість руху яких призводить до виникнення в суспільстві нестабільної (політичної, економічної, воєнної) чи конфліктної ситуації. Вони формують певною мірою «фон», на якому розгортаються конкретні події. На цей фон фундаментальної напруженості нерідко накладаються дії локальних факторів, у тому числі дії

ЗМІ, екстремістських і націоналістичних груп, неправильні дії місцевої влади тощо, які викликають загострення ситуації в той чи інший момент часу в різних регіонах країни [1, С. 141.].

Дослідники виділяють два типи причин соціальної напруженості:

- прями (безпосередні) – це соціальні явища, процеси, події (економічні, політичні, ідеологічні та ін.). Наприклад, збільшення рівня безробіття, різке підвищення цін на товари першої необхідності, загострення соціально-політичних (воєнних) конфліктів, порушення конституції та інших державних законів з боку влади, зростання злочинності або окремі факти її прояву тощо;

- опосередковані – це причини, що мають системний характер – сукупність різних явищ і процесів, пов'язаних між собою в ланцюжок подій, що обумовлюють загальний стан суспільної системи: зниження рівня й якості життя населення, зростання загрози громадської та особистої безпеки, масове порушення прав людини, несвочасне прийняття парламентом недоцільних, непродуманих законів, які викликають масове обурення різних верств населення.

Існує два основних шляхи виникнення соціальної напруженості. Перший полягає у наступному: якщо більшість людей спочатку сумно відчуває, а потім у міру розвитку подій усвідомлює, що задоволення їх соціальних, економічних, політичних, національних, культурних або будь-яких інших життєво важливих потреб, інтересів і прав знаходиться під загрозою, або навіть стає неможливим. І другий – коли якась, спочатку порівняно невелика, частина людей не може задовольнити свої потреби і реалізувати інтереси в існуючих соціальних умовах і тому, незалежно від того, з яких причин і чим конкретно була викликана така ситуація, вступає в боротьбу проти дійсних та уявних перешкод або надуманого утиску своїх прав, поширюючи в суспільстві настрої незадоволення, страху, песимізму тощо. За яким би варіантом не виникла соціальна напруженість, якщо криза своєчасно не виявляється, а конфлікт не вирішується, то це закономірно призводить до розвитку певних суспільних процесів. Таким чином, соціальну напруженість можна також вважати й індикатором соціальної кризи та різноманітних соціальних конфліктів.

Виокремлюють такі види соціальної напруженості, як: міжособистісна, групова, міжнаціональна або глобальна. Формами вираження соціальної напруженості можуть бути виступи на зборах, мітингах, саботаж, акції громадянської непокори, страйки, бунти і т. п.

У формуванні соціальної напруженості дослідники визначають такі фази:

1) латентне наростання невдоволення, що супроводжується підвищенням рівня тривожності та фрустрації в суспільстві. Ця фаза характеризується неорганізованими й переважно вербальними проявами невдоволення, підвищенням рівня стурбованості та поширенням страхів у зв'язку з порушенням звичного способу життя, усталеного перебігу подій без усвідомлення причин і масштабів майбутніх змін;

2) загострення відчуття напруженості, пов'язане з усвідомленням незадоволеності наявним станом, осмисленням ситуації як такої, що реально загрожує інтересам соціальних суб'єктів, призводить до поляризації інтересів соціальних груп і переходу їх на рівень конфліктних взаємодій;

3) формування установок на протестні дії, спрямовані на нейтралізацію джерел напруженості, готовності до активних дій з метою досягнення поставлених цілей. Для цієї фази характерне виникнення осередків протистояння на рівні окремих соціальних груп по лінії «ми – вони», які зникають, щойно криза дістає розв'язання або конфлікт є вичерпаним [2, С. 150 – 152].

Головними факторами, що викликають зростання рівня соціальної напруженості в сучасній Україні є:

- низький рівень матеріальної забезпеченості значної частини населення України та поглиблення просторової диференціації, що негативно позначаються на рівні споживання, якості життя, можливостях людського розвитку, гальмують процеси формування середнього класу і подолання бідності та генерують невдоволення населення на соціально-економічному ґрунті;

- сфера зайнятості. Найбільш загрозливою є збільшення тривалості та масштабів безробіття, що знижує шанси безробітних осіб на працевлаштування, погіршує якість трудового потенціалу країни;

- медико-демографічна ситуація, що склалася в Україні у цілому та в окремих її регіонах та визначається як критична, тобто така, що загрожує національній безпеці, соціально-економічній та суспільній стабільності країни. Загострює ситуацію пандемія COVID-19, соціальні наслідки та ризики якої можуть генеруватися в різних формах соціально-політичних конфліктів та протестній активності, проявлятися у наростанні соціальної дезінтеграції й аномії, поглибленні соціальної нерівності, посиленні авторитарних і патерналістських суспільних настроїв;

- умови життя, що мають найвищі показники диференціації за регіонами країни. Це обумовлено як економічною спеціалізацією окремих територій, так і характеристиками соціальної інфраструктури. У цілому на умови життя в країні впливають незавершеність складної суспільно-політичної трансформації, неусталеність демократичних інститутів й незадоволеність громадян щодо їх неефективного функціонування, економічно-фінансова криза тощо, а також додаються соціальні травми та гуманітарні наслідки анексії АР Крим і військовий конфлікт на Донбасі [3].

Підсумовуючи зазначимо, що характерною особливістю соціальної напруженості є не тільки її мінливість у часі, а й просторова диференціація регіонів і населених пунктів за ступенем інтенсивності прояву соціальної напруженості, чіткої локалізації вогнищ (зон) різкого її посилення, пов'язаного з дією конкретних місцевих причин і суб'єктивних факторів.

Найчастіше дію зазначених вище локальних факторів і причин суб'єктивного характеру затіняє вплив та саме існування більш загальних

об'єктивних причин, справжня роль і значення яких, як правило, можуть бути виявлені лише при глибокому теоретичному аналізі на макрорівні. Усунути їх дію, на відміну від локальних і суб'єктивних чинників, надзвичайно важко.

Отже, важливо визначати та розрізняти особливості соціальної напруженості як у окремій країні та у світі в цілому, так і в окремих регіонах, населених пунктах, галузях або на підприємствах. Необхідно виявляти та характеризувати загальні та локальні фактори, причини і передумови, конкретні громадські сили, позиції різних соціальних груп, оцінювати громадську думку, дії і події, що сприяють ескалації напруженості, з тим щоб знайти можливі шляхи і методи її усунення та припинення конфліктної ситуації.

Список використаних джерел

1. Головенько В. А. Рівень соціальної напруженості та потенціал соціального протесту в суспільстві: можливості соціологічного дослідження та прогнозування. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2007/11/137-152_no-5-6_vol-22_2007_UKR.pdf141
2. Соціальна напруженість у кризовому соціумі: соціально-психологічний аналіз / Злобіна О. Г. та ін.; за наук. ред. О. Г. Злобіної. Київ : Ін-т соціології НАН України. 2019. 291 с.
3. Яценко Л. Д., Коломієць О. О. Регіональний аспект соціальної напруженості в Україні: стан, фактори формування та шляхи подолання Аналітична доповідь. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-09/socialna_napruzhenist-fc95d.pdf

ПСИХОЛОГО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ

А.М. Горецька, к.психол.н., А.І. Рибалко

Харківський національний медичний університет

Науково-технологічний прогрес, удосконаливши засоби комунікації, зробив сучасний світ не тільки більш взаємозалежним та керованим, а й більш уразливим, що піддає національну безпеку трансформаціям, випробуванням невизначеного характеру і масштабу. Процеси глобалізації проходять у світі аж ніяк не безслідно. І який цей світ буде в майбутньому, багато в чому залежить від тієї моделі світоустрою, яка буде спроектована на психіку і свідомість людини сьогодні.

Впровадження сучасних інформаційних технологій в усі сфери суспільного життя істотно підвищило залежність безпеки суспільства, кожної конкретної людини від надійності функціонування інформаційної інфраструктури, правдивості використовуваної інформації, її захищеності від несанкціонованої модифікації, а також протиправного доступу до неї. Людство стає заручником глибини, складності використовуваних інформаційних технологій, здатності забезпечити їх безпечно використання.

Системне розуміння самого явища, протидія негативному інформаційно-психологічним впливам на індивідуальну, групову і суспільну свідомість,

вдосконалення роботи даної спрямованості в зоні відповідальності різних державних структур, громадських організацій та комерційних компаній реальним вимогам часу. Його виділення як самостійного предмета теорії й соціальної практики пов'язано також з тим, що процеси та технологія впливу інформаційного середовища на духовну сферу володіє якісною специфікою, яка визначає необхідність розгляду в концептуальному, методологічному та методичному планах.

Замовчування, нерідко ігнорування питання інформаційно-психологічної загрози, пов'язане з різноманітним інформаційним впливом на психіку людини, практично виведена з правового поля, що істотно гальмує наукове і практичне розв'язання поставлених питань.

Найважливіша риса розвитку інформаційної сфери полягає в перетворенні її в основний інструмент впливу на все життя і діяльність соціуму. При цьому впровадження в різні сфери життя суспільства нових інформаційних технологій не тільки забезпечує зручність і велику продуктивність, але і часто приховує в собі чималу небезпеку, актуалізує питання маніпулятивного впливу, правдивість використовуваної інформації, її захищеності від несанкціонованої модифікації, а також неправомірного доступу до неї.

Сьогодні людина постійно стикається з чимось новим, несподіваним. Зникають колишні та з'являються нові види професійної діяльності. індивідууми змушені жити в умовах невизначеності, і тільки інформація здатна допомогти їм пристосуватися до цих змін, виробити нові стереотипи поведінки, що відповідають новим обставинам. При цьому інформаційна сфера заряджена не тільки плюсовим, а й мінусовим знаком, без реагування на її потенційні негативні прояви неможливий безпечний розвиток особистості, суспільства і держави не тільки безпосередньо в інформаційній, а й у політичній, економічній, соціальній, духовній, військовій та інших сферах.

Особливе місце в інформаційній сфері суспільства займають індивідуальна, групова і масова свідомість людей, яка все більшою мірою піддається агресивним інформаційним впливам, що в ряді випадків завдає шкоди психічному і моральному здоров'ю громадян, руйнує моральні норми життя суспільства, призводить до дестабілізації соціально-політичної ситуації. Іншими словами, інформація, ставши потужним засобом пізнання і перетворення світу і самої людини, водночас перетворилася для нього в найсерйознішу загрозу.

Останнім часом, роблячи акцент на інформаційно-психологічній безпеці, частіше кажуть про інформаційну безпеку держави, економічних і юридичних структур, інформаційних систем, забуваючи за цим різноманіттям людини, особистість, з якою пов'язана вища мета прогресу, розкриття її творчого потенціалу і самоактуалізації.

Загроза інформаційно-психологічної безпеки особистості - це перш за все соціально-психологічні фактори, які не вирішені особистістю свідомо і

впливають на її мотивацію, судження, наміри, вподобання і поведінку за допомогою неадекватно усвідомлюваної дії, що порушує свободу особистості і створює можливість управління нею. Природно, будь-яка наявність такого фактору, що впливає на особистість – формує ситуацію інформаційно психологічної небезпеки. Однак ця загроза зовсім необов'язково буде фактично реалізована кимось і комусь на шкоду, і ця необов'язковість робить важким її регулювання. Її наявність або широке поширення є лише фактором ризику, що виявляється вже на рівні групової і масової свідомості.

Реалізована інформаційно-психологічна загроза безпеки особистості впливає на ціннісно-мотиваційну структуру людини за допомогою неадекватно усвідомлюваної інформації, тоді як безпечний вплив інформації на особистість має на увазі її адекватне усвідомлення, що тягне за собою процес перероблення інформації щодо вже сформованої ціннісно-мотиваційної сфери особистості, ускладнюючи її в рамках минулого несуперечливого досвіду.

Реалізована інформаційно-психологічна загроза призводить до задоволення потреби нижчого рівня за рахунок вимушеної і невідконтрольної свідомості зміни значень ціннісно-мотиваційної системи, формуючи нову етику і нові спонукання, а отже, збільшуючи особистісний ризик внаслідок новизни досвіду.

Не варто ставити під сумнів той факт, що людина для реалізації своєї соціальної поведінки в суспільстві потребує постійного притоку та обміну інформацією. Нерозривний інформаційний зв'язок з навколишнім світом, соціальним середовищем, в якій вона взаємодіє як активний соціальний суб'єкт - є однією з найважливіших умов повноцінної життєдіяльності.

Знання своїх індивідуально-психологічних властивостей особистості та загальних закономірностей функціонування психіки стає для людини в цей час не просто обов'язковим елементом її загальної культури, а й необхідною умовою безпеки в соціальній взаємодії, в різних міжособистісних комунікативних ситуаціях.

Ймовірно, необхідно розрізнити безпеку і захищеність, коли ситуація оцінюється як небезпечна, проте суб'єкт володіє засобами захисту (досвідом ухилення від небезпек і їх подолання) і усвідомлює це. Наявність небезпечних факторів в такій ситуації не перешкоджає задоволенню потреби в безпеці. А оскільки абсолютна безпека щодо буття людини неможлива, то можна не робити відмінностей між суб'єктивною складовою ситуаційної безпеки й захищеністю людини.

Стан безпеки можна розглядати як результат або готовність суб'єкта до адекватної реакції на існуючі або потенційні загрози, що надходять із зовнішнього середовища.

Будь-які реакції щодо забезпечення безпеки здійснюються завжди в цілях збереження цілісності системи та підтримки стійкості її стану в певному коридорі життєвих проявів. Забезпечення безпеки передбачає перш за все

наявність у суб'єкта знань про наявні та потенційні загрози, а також про методи реагування на них.

На індивідуально-особистісному рівні психологічний захист реалізується на: внутрішньоособистісному психологічному захисті та індивідуальному соціально-психологічному захисті, який поділяється на міжособистісний психологічний захист (при взаємодії в міжособистісних комунікативних ситуаціях) і захист від інформаційно-психологічних впливів в мас-комунікаційних і контакт-комунікаційних ситуаціях (тобто, відповідно, при взаємодії з інформаційними джерелами або в складі певних груп). Захист реалізується за допомогою формування специфічної регулятивної системи та комплексу захисних механізмів та алгоритмів поведінки, які утворюють індивідуальний психологічний захист.

Інформація може бути не тільки засобом адаптації людини до життя, але і найпотужнішим знаряддям здійснення впливу на поведінку людини з метою спонукання до різних дій. В разі, коли такі дії не відповідають власним інтересам людини, тобто здійснюється маніпуляція її поведінкою, виникає необхідність захисту самої особистості від негативного інформаційно-психологічного впливу.

Останнім часом все частіше говорять про «інформаційно-психологічної безпеки» «самозахисту» громадян від негативних інформаційно-психологічних впливів. ризики в цій сфері пов'язані з незрілістю особистості, недоліками особистісного самовизначення, навіюваністю, установкою на надмірний конформізм або нонконформізм, з помилками сприйняття та інтерпретації інформації. Важливо, щоб кожен громадянин прагнув забезпечувати свою інформаційно-психологічну безпеку і вмів включати відповідні механізми реагування.

Іншими словами, інформаційний вплив на особистість викликає перш за все психоемоційну напруженість і тягне за собою певні неадекватні зміни в її поведінці, що робить необхідним вивчення психолого-акмеологічного механізму цілеспрямованої саморегульованої пристосувальної поведінки, як основу самозахисту особистості.

Для роботи в цьому напрямку необхідний теоретично обґрунтований науковий підхід, має розроблену психотехніку поетапного вивчення стійкості психіки людини до різних за спрямованістю і силою інформаційним впливам. Психотехніка повинна сприяти розвитку вміння протистояти негативним впливам зовнішнього інформаційного середовища.

Культура суспільства, психологічна грамотність населення не дозволяють автоматично розпізнавати негативні інформаційно-психологічні впливу і певною мірою протистояти їм на рівні переконань. Не діє експертний корпус, навчений оцінювати негативні інформаційно-психологічні впливи, визначати характер, величину і небезпеку конкретних інформаційно психологічних загроз і розробляти методи оперативного протистояння.

На жаль, існуючі соціальні механізми контролю і нейтралізації негативного впливу на особистість більшою мірою враховують зовнішні умови, в той же час широко відомо, що самоосвіта більш ефективно дозволяє людині самій забезпечувати власну безпеку. У зв'язку з цим найбільш виправданий шлях – шлях пізнання своїх індивідуально-психологічних властивостей особистості, як гаранту загальної культури, необхідного і достатнього для безпеки в соціальній взаємодії, в різних міжособистісних комунікативних ситуаціях.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ДИСКУРСУ ЩОДО ТЕНДЕНЦІЙ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬК

А.А. Голота

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Серед основних завдань з морально-психологічного забезпечення (МПЗ) Збройних Сил (ЗС) України на 2021 рік Генеральним штабом (ГШ) ЗС України визначена організація заходів з трансформації системи МПЗ ЗС України та оновлення напрямків морально-психологічного впливу на особовий склад; розроблення нормативно-правових актів (військових публікацій, настанов, стандартів, бойових статутів, інструкцій тощо) з питань МПЗ шляхом вивчення та імплементації (адаптації) аналогічних документів армій країн-членів НАТО.

Для проведення належних аналітичних досліджень процесу трансформації системи морально-психологічного забезпечення ЗС України доступна далеко не вся відомча інформація, яка опрацьовуються у Міністерстві оборони України. За певних обставин це зрозуміло, але цей процес має бути більш відкритим для широкого кола науковців та громадянського суспільства, адже ця сфера діяльності стосується кожного громадянина нашої держави, залучення структур всіх рівнів державного та військового управління. Про значення морального фактору у війні і цього виду бойового забезпечення сказано вже багато, але сьогодні реформування цієї надважливої сфери боєздатності армії України проходить недостатньо публічно, без широкого залучення як військових так і цивільних вчених, громадянського суспільства. Проведення обговорень у закритому колі керівних осіб, наявність багатьох стратегічних документів обмеженого доступу зтягує ґрунтовне обговорення та прийняття назрілих та очікуваних рішень. В цьому контексті підтримка армії суспільством має отримати принципово нове бачення та практичні дії, адже мова йде про морально-психологічний стан військовослужбовців, які є частиною суспільства, захищають державу, забезпечують охорону важливих державних об'єктів.

У Стратегії воєнної безпеки України, яка була затверджена Указом Президента України від 25.03.2021 № 21/2021 [1], підкреслено, що всеохоплююча оборона України – це комплекс заходів, основний зміст яких

полягає у превентивних діях та стійкому опорі агресору на суші, на морі та в повітряному просторі України, протидії в кіберпросторі та нав'язуванні своєї волі в інформаційному просторі; використанні для відсічі агресії всього потенціалу держави та суспільства (воєнного, політичного, економічного, міжнародно-правового (дипломатичного), духовного, культурного тощо). Духовний потенціал обороноздатності держави за своєю сутністю є якісним станом суспільної й індивідуальної свідомості військовослужбовців і населення країни, який відображає їх готовність і здатність до збройного захисту свого народу, оборони держави, відстоювання життєво важливих національних інтересів, виконання оборонних завдань. Він об'єднує систему потенціалів держави в єдине і є інтегруючим. Ядром духовного потенціалу обороноздатності держави є оборонна свідомість – зріз всіх форм суспільної свідомості. Кожний із компонентів духовного потенціалу містить визначені елементи: моральний – «зріз» моральних відносин, моральної свідомості, моральної діяльності; політико-ідеологічний – вплив на носіїв духовного потенціалу теорій, концепцій, установок, цінностей, які пропонуються інтелектуальною елітою і пов'язані з ідеями забезпечення безпеки держави, реалізацією її внутрішньої і зовнішньої політики, роллю і місцем збройних сил у суспільстві; психологічний – зріз почуттів, емоцій, настроїв, станів; професійний – знань, умінь, навичок, що дозволяють виконувати своє функціональне призначення [2].

Реалізованою частиною морально-психологічного (духовного) потенціалу обороноздатності держави, від якого значною мірою залежать воєнна могутність держави, боєздатність та боєготовність її збройних сил, є морально-психологічний стан особового складу. У свою чергу система морально-психологічного забезпечення збройних сил – це сукупність функціонально взаємопов'язаних суб'єктів, сил, засобів, технологій і методик впливу на свідомість і психіку, морально-психологічний стан особового складу військ з метою успішного виконання завдань [3, 4].

Таким чином ми визначасмо особливе призначення системи МПЗ для впровадження реалізованої частини духовного потенціалу всієї держави. Але ця система може діяти в різних формах, відомствах і структурах, в залежності як від внутрішньополітичних так і глобальних обставин. Сьогодні держава знаходиться в особливо важкому стані свого існування через підступну військову агресію Росії в Криму та на сході держави, незавершеність ряду державних реформ, реформування оборонного сектору України, складну внутрішньодержавну обстановку, світову економічну кризу, пандемію коронавірусу тощо. Це є виключною, унікальною ситуацією, де на кону стоїть існування держави Україна. Тому ми повинні діяти максимально чітко, майже жорстко, на упередження, задля збереження керованості процесом морально-психологічного забезпечення всього сектору безпеки. Процес має йти обережно, еволюційно, з урахуванням як стандартів НАТО так і бойової практики в ході АТО і ООС.

Постає питання необхідності певного нестандартного перехідного періоду у реформуванні структур морально-психологічного забезпечення. Вони мають бути збережені, а їх діяльність бути всебічно прорахованою, забезпеченою, зрозумілою та затребуваною командирами всіх ланок військового управління. Сформувати і максимально реалізувати моральні та психологічні можливості особового складу збройних сил, захистити його від негативного інформаційно-психологічного впливу, а особливо цілеспрямованих деморалізуючих зусиль противника в бойовій обстановці, мобілізувати особовий склад на вирішення бойових завдань сьогодні може лише скоординована система морально-психологічного забезпечення, яка дозволяє впливати на психіку окремого воїна і морально-психологічний стан військових колективів [3].

Для всебічного аналізу питання морально-психологічного забезпечення військ є необхідним звернутись до досвіду провідних країн НАТО. Так в арміях зарубіжних держав, як правило, немає єдиних органів, що вирішують завдання «морально-психологічного забезпечення бойових дій», але комплекс заходів, які охоплюються нами як поняття «морально-психологічне забезпечення», здійснюється цілеспрямовано, повнокровно і масштабно. В процес його реалізації залучаються командири всіх ступенів, органи інформації, громадських відносин, культурно-дозвільної роботи, військові психологи, представники релігії в армії.

В контексті розгляду системи МПЗ з різних джерел інформації можна отримати різні тлумачення змісту понять морально-психологічної підготовки (МПП), психологічної підготовки (ПП), морально-психологічного впливу (МПВ), виховної роботи (ВР), роботи з особовим складом (РОС), соціально-гуманітарного забезпечення (СГЗ) тощо. Термін «морально-психологічний стан» також не має чіткого визначення. Система роботи з особовим складом в арміях провідних країн НАТО включає: ідейно-виховний вплив, морально-психологічну підготовку, соціальну роботу, захист особового складу від негативного інформаційно-психологічного впливу противника, а поряд з цим – і аналогічний вплив на противника силами психологічних операцій [5].

Організаційно в апарат по роботі з особовим складом ЗС США входять: служба зі зв'язку з громадськістю; служба з особового складу й тилу; військово-юридична служба; служба військових священників; психологічні служби, які розгорнуті в кожному виді ЗС США, де зайнято біля 8000 дипломованих військових і цивільних спеціалістів (психологів і соціологів). Характерною деталлю є те, що, з одного боку, всі ці служби діють самостійно, а з іншого – виключно узгоджено, гнучко та ефективно.

Значна увага у системі МПВ ЗС США приділяється психологічній підготовці військовослужбовців до бойових дій. Державно-правове виховання має на меті прищеплення військовослужбовцям почуттів вірності народу і країні, її конституції і національним інтересам, президенту і його адміністрації, а

також ЗС США, що стоять на сторожі всіх цих цінностей. Національно-патріотичне виховання, логічно витікаючи з державного, робить акцент на виробленні у військовослужбовців почуттів величі і неповторності національного характеру американців, історичної винятковості Сполучених Штатів і «благородної історичної ролі» ЗС США в світі. Духовне керівництво військовослужбовцями реалізується через релігійне виховання. Військове виховання покликане сприяти підготовці солдата, готового незважаючи ні на які небезпеки і позбавлення, виконати свій обов'язок на полі бою. Важливе значення приділяється інформаційній роботі. Вона здійснюється за такими напрямками: інформування військ полягає в підготовці та розповсюдженні інформаційно-пропагандистських матеріалів, а також контролю виконання програм організованих форм ідеологічного впливу на особовий склад. Велике значення в системі МПВ у ЗС США займає соціальна робота. Керівництво соціальною роботою в американській армії покладено на органи соціальних відносин та інформації, що вказує на пріоритетність соціальної роботи в порівнянні з іншими видами діяльності, які входять у комплекс заходів МПВ. Провідне місце в системі організації соціальної роботи в армії США відводиться «корпусу головних сержантів». Головні сержанти виконують одну з найскладніших функцій соціальної роботи – здійснюють соціальний захист інтересів солдат і сержантів, одночасно проводячи виховну роботу щодо формування в них ревнивого ставлення до виконання службових обов'язків.

Важливим засобом забезпечення високого морально-психологічного стану в особового складу є культурне обслуговування військовослужбовців. Воно пов'язане з культурним життям країни. В армії США успішно функціонують спеціальні служби, що підтримують зв'язки з громадськими цивільними організаціями, які ведуть релігійну пропаганду й навчання, організують шефську допомогу, забезпечують дозволя та розваги особового складу.

Командування Бундесверу ФРН також приділяє серйозну увагу проблемам більш ефективного використання людського фактора в сучасній війні. Можна визначити певні особливості цієї роботи. Безпосереднє керівництво здійсненням МПВ на особовий склад у Бундесвері здійснює Центр внутрішнього керівництва (м. Коблець). «Внутрішнє керівництво» – це концепція та комплекс заходів інформаційно-виховної, ідеологічної та соціально-психологічної діяльності Бундесверу. Цей комплекс включає такі структурні елементи, як: керівництво людьми, кадрове керівництво, право і внутрішня служба, турбота про людей і інформаційна робота. Центр внутрішнього керівництва включає п'ять основних організаційних підвідділів: зв'язків з громадськістю; керівництва й управління особовим складом; політичної підготовки; педагогічної підготовки; військової дисципліни та вивчення законів. Центр та інші структури «внутрішнього керівництва» у своїй

діяльності активно спираються на теоретичну, організаційну, кадрову допомогу різних наукових та навчальних установ.

Морально-психологічна підготовка у Бундесвері регламентована низкою бойових статутів та директив. Організаційно МПВ у Бундесвері здійснюється за наступними напрямками: морально-психологічна підготовка військовослужбовців; діяльність військ «психологічної оборони»; релігійна діяльність військово-церковної служби; військово-соціальна робота. МПВ у ЗС ФРН, знаходиться під опікою відповідних командирів (начальників) і вирішує двоєдину задачу: вплив на свої війська (окремі категорії військовослужбовців, підрозділи та військові частини) і населення, а також вплив на війська і населення супротивника. Він організується в тісній взаємодії з іншими видами забезпечення.

У ЗС ФРН відповідальність за морально-психологічну підготовку особового складу покладена на командирів. При її організації враховуються рекомендації військових психологів і соціологів, які базуються на досвіді минулих війн та збройних конфліктів сучасності, а також досягненнях військової психології. Військово-церковна служба є одним із найбільш авторитетних інститутів виховання в ЗС Німеччини, що пройшов випробування часом. Система військово-соціальної роботи в Бундесвері являється необхідним компонентом забезпечення ефективного функціонування збройних сил, гідного рівня життя та доброго самопочуття як самих військовослужбовців, так і членів їх сімей. Ця служба організована при командуванні гарнізонів. Представниками правової системи Бундесверу є радники командуючого (командира) з правових питань, що призначаються від дивізії і вище. Крім вирішення всіх службово-правових питань, вони надають допомогу командирам щодо контролю за проведенням занять із права у військових частинах, готують офіцерів у сфері воєнного і міжнародного права, надають їм необхідні поради, виконують за сумісництвом завдання консультантів з правових питань при військових судах, проводять дізнання і висувають звинувачувальні вироки перед військовими судами в дисциплінарному порядку.

Наведені приклади організації морально-психологічного забезпечення дій збройних сил держав НАТО, свідчать про те, що його складові та напрямки є практично такими ж як і у Збройних Силах України за винятком більш потужної ролі держави, органів влади, громадських організацій у належному фінансуванні, матеріально-технічному забезпеченні та безпосередній участі у процесі морально-психологічної підготовки командного та сержантського складу [6].

Але оцей «виняток» і має у нас принципове значення, коли ми говоримо про реформування системи військового управління та визначення належного місця структур морально-психологічного забезпечення. Для впровадження сумісності систем військового управління нам і потрібно опрацювати перехідний період становлення саме того «винятку». Головне потрібно

визначити те, що це не є самоціллю, а необхідною реформою поглядів на процеси, в яких роль держави є беззаперечною. Так, не є функцією тільки самої армії формувати свій високий моральний дух і мобілізувати себе на рішення бойових завдань. Сама армія не може цього робити за простою причиною – не вона формує політичні цілі та не може сама себе переконувати у справедливості дій, якщо не може сформувати їх справедливий характер. Американський письменник і колишній закордонний і військовий журналіст Річард Галоран (Richard Halloran) дав коротке визначення стратегічним комунікаціям як певному способу переконувати людей прийняти чийсь ідеї, політику або спосіб дій. СТРАТКОМ – значить переконувати союзників та друзів надавати підтримку, нейтральні сторони – перейти на вашу сторону або хоча б залишатися нейтральними, а головне – переконувати співвітчизників підтримувати політику їх лідерів, що зміцнює волю нації досягти поставлених цілей. Як колись слушно відмічав командувач сухопутних військ США генерал Едвард Мейер (Edward Meyer) «Війни ведуть не армії, а держави» [7].

ЗС України необхідна державна Концепція розвитку процесу формування, підтримання та реалізації духовного і культурного потенціалу держави, яка б визначила всі складові цієї діяльності, а також відповідальних за її виконання на всіх рівнях державного та військового управління. Тому Концепція морально-психологічного забезпечення військ як і Концепція СК не може обмежуватись рівнем Міністерства оборони та Генерального штабу Збройних Сил України. У нашій державі Верховним Головнокомандувачем є Президент України, який зобов'язаний керувати всім сектором сил оборони і відповідати, у тому числі, за морально-психологічний стан підлеглих військовослужбовців. Тому Концепцію морально-психологічного забезпечення сил сектору оборони має затверджувати Президент України. «Ефективне здійснення МПЗ сил оборони можливе тільки на основі загальнодержавних політичних установок, детально розроблених поглядів на цей вид діяльності, відповідних програм із залученням зусиль органів державного і військового управління всіх рівнів. Сьогодні це є ключовою стратегією, яка повинна посідати особливе місце в роботі органів управління сил оборони нашої держави. Концепція повинна передбачати відповідь щодо порядку переходу до єдиної системи МПЗ сил оборони. Для організації ефективної координації заходів переходу до єдиної системи МПЗ у структурах сил оборони держави, доцільно створити міжвідомчий орган та розробити механізм реалізації Концепції та його ресурсне забезпечення» [8]. Ми підтримуємо пропозицію створити відповідну Міжвідомчу робочу групу при Міжвідомчій комісії РНБО.

Зокрема на відомчому рівні процес вже іде. Так, наприклад, структури МПЗ ЗСУ були позбавлені функцій, які не могли якісно реалізувати у зв'язку з відсутністю необхідних сил та засобів, а також зі створенням нових структур, які за них почали відповідати (прес-служби, підрозділи СІМІС, інформаційної протидії (боротьби), правового захисту, медико-психологічної

реабілітації тощо). Натомість, в системі МПЗ були впроваджені нові функції внутрішньо-комунікаційної роботи (які є складовою частиною стратегічних комунікацій ЗС України), взаємодії з капеланами, конкретизовано психологічний супровід бойових дій тощо [9].

Довід армій НАТО ставить також риторичне питання функціонування сфери МПЗ під керівництвом саме командира військового підрозділу. Це є питанням актуальним, але не авральним, адже ця сфера діяльності існує у ЗС України і довела свої якісні переваги в ході бойових дій на сході держави. Її існування є результатом традицій військового будівництва у попередні роки історії із створення посад військового-політичного, ідеологічного спрямування з більш широкими завданнями та повноваженнями. За роки незалежності ці структури пройшли суттєву трансформацію і довели своє нове призначення. Позитивним є те, що не зруйнувалась вертикаль управління цією роботою на всіх етапах реформування ЗС, а в період збройної агресії РФ стала міцною основою формування та підтримки належного морально-психологічного стану військовослужбовців. Сьогодні місце МПЗ у взаємодії із СК у системі військового управління забезпечує вирішення завдань командування за своїм призначенням.

Подальші тенденції в управлінні, організації та реалізації завдань МПЗ на думку автора необхідно розглядати також з боку об'єктивної реальності. Так переважна більшість генералів і офіцерів, які приймали життєво важливі рішення для оборони країни від російської агресії, сміливо брали на себе відповідальність за їх наслідки на війні та чітко усвідомлюють, що морально-психологічний стан (бойовий дух) формується і підтримується тільки командирами, а всі решта – це їх помічники і вони на другорядних ролях [10]. Ми маємо усвідомити, що морально-психологічний стан напряму залежить від командира, який віддає наказ на виконання бойового завдання та керує всіма складовими, що формують бажаний морально-психологічний стан підрозділу. Цей стан може змінитись у будь який час через погану їжу, непрофесійне рішення, образу чи приниження, якщо командир на своєму рівні відповідальності своєчасно не зреагує на цей негативний фактор. Існуюча методика оцінки МПС свідчить про те, що серед питань анкет опитування переважна більшість стосується безпосередньо командира. Тобто ця сфера бойового забезпечення функціонально не може бути делегованою командиром іншій особі, адже вона є сферою колективної дії осіб, йому безпосередньо підпорядкованих. Об'єктивно відсутня і можливість поставити іншій посадовій особі завдання забезпечити певний рівень морально-психологічного стану за певний відрізок часу, тим більше якщо достатніх важелів впливу для цього у неї немає. Зрозуміло, що роз'яснювати накази свого командира може лише командир нижчої ланки, який їх виконуватиме.

Але ж викладені міркування ще не на часі. У важкий період історії не потрібні такі кардинальні зміни. Як визначалось вище для цього повинний бути

перехідний період, під час якого мають запрацювати затвердженні Президентом України Концепція розвитку системи морально-психологічного забезпечення сил оборони, Концепція гуманітарної військової освіти, Державна Концепція стратегічних комунікацій тощо. За цей час офіцери-лідери мають отримати оновлену гуманітарну освіту, більш чітко повинні визначитись напрямки морально-психологічного забезпечення, запрацювати цілісна загальнодержавна та міжвідомча система стратегічних комунікацій, а штатні заступники з МПП забезпечити надання необхідної професійної підтримки своєму командирові.

Важливим моментом є реформування назви органів морально-психологічного забезпечення. Зрозуміло, що за своїм визначенням вона не відповідає дійсності, адже, по-перше, самі структури МПЗ виконують лише частину завдань у цій сфері військової діяльності. По-друге, цілісної програми морально-психологічного забезпечення як форми реалізації духовного і культурного потенціалу держави і суспільства також немає. По-третє, через реформи військового управління, штатні організаційні заходи, скасування та оновлення напрямків діяльності розмивається поняття МПЗ як системи. Зростає розуміння колективної командної діяльності у цій сфері, програмного доцільного підходу до вирішення завдань людського фактору військової діяльності, децентралізації цих програм.

На цій підставі вбачається логічним термін морально-психологічне забезпечення залишити як назву одного з видів всебічного забезпечення військ. Разом із тим, термін морально-психологічного впливу в арміях НАТО охоплює діяльність як штатних, так і позаштатних структур, державних органів і громадських організацій, взагалі всіх незалежних відомств, які працюють на моральний фактор армії. Розрізненість та відомча незалежність їх дій не дозволяє за визначенням використовувати термін морально-психологічне забезпечення як об'єднуючу категорію. Тому доцільно цей термін використовувати як форму реалізації духовного (морально-психологічного) та культурного потенціалів у секторі сил оборони держави. А нову назву структур, які мають своє чітке місце та безпосередньо сприяють командирові у підтримці належного морально-психологічного стану, взаємодіють з іншими штатними структурами і цій сфері вбачається визначити як органи з морально-психологічної підтримки. Таким чином структуру морально-психологічної підтримки очолюватиме заступник командира з морально-психологічної підтримки – начальник відділу морально-психологічної підтримки. А при плануванні та реалізації заходів бойової та національно-патріотичної підготовки доцільно вживати ще термін морально-психологічної підготовки.

Таким чином, виходимо на необхідність опрацювання нового проєкту державної Концепції морально-психологічного забезпечення с визначенням у тому числі мети, завдань та функцій органів морально-психологічної підтримки. Є доцільним цю державну Концепцію опрацювати у взаємозв'язку з державною

Концепцією стратегічних комунікацій, державною Концепцією військової гуманітарної освіти.

Після підписання Указу Президента України від 06.06.2016 № 240/2016 [11] «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20.05.2016 «Про Стратегічний оборонний бюлетень України» відбулося поглиблення безпекової складової стратегічних комунікацій. Ним була визначена стратегічна ціль № 1 – це об'єднане керівництво силами оборони, що здійснюється відповідно до принципів і стандартів, прийнятих державами - членами НАТО. В цьому контексті документ передбачив оперативну ціль 1.7.: *Становлення та розбудова спроможностей сил оборони у сфері стратегічних комунікацій як частини загальнодержавної та міжвідомчої системи стратегічних комунікацій*, спрямованих на підтримку формування та реалізації політики у сфері безпеки і оборони України, а також досягнення цілей оборони держави.

Указом Президента України від 25.02.2017 № 47/2017 була затверджена Доктрина інформаційної безпеки України [12], якою окреслено національні інтереси України в інформаційній сфері, загрози їх реалізації, напрями і пріоритети державної політики в інформаційній сфері. Серед національних інтересів України в інформаційній сфері та пріоритетів державної політики в інформаційній сфері визначені розвиток та побудова дієвої та ефективної *системи стратегічних комунікацій*. Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 14.09.2020 № 392/2020 [13], серед основних напрямів зовнішньополітичної та внутрішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки також виділяє розвиток Україною інклюзивного політичного діалогу через створення *системи стратегічних комунікацій*. У Стратегії воєнної безпеки України також підкреслено, що реалізація ефективної воєнної політики ґрунтується, у тому числі, на *стратегічних комунікаціях та інформаційній політиці у воєнній сфері*.

Визначення майже одночасно в різних державних документах вищого рівня таких взаємопов'язаних категорій як інформаційний простір, інформаційна політика, духовний і культурний потенціал та стратегічні комунікації свідчить про об'єктивне, назріле бачення платформи подальшої трансформації системи МПЗ ЗС України та оновлення напрямків морально-психологічного впливу на особовий склад. Так система стратегічних комунікацій у військовій сфері є складовою частиною стратегічних комунікацій держави. Говорячи про неї ми маємо на увазі, перш за все, величезне зростання протистояння в інформаційному просторі, яке особливо виявилось у «гібридній» агресії Росії проти України. Головним чином стратегічні комунікації мають спрямовуватись на підірив авторитету противника способом підтримки своїх дій зі сторони місцевого населення ворогуючої сторони, своєї держави та світової спільноти. Цей процес є складним і вимагає великих професійних знань, практичного досвіду, вмінь комунікації та взаємодії на різних рівнях суспільно-політичних та міжнародних відносин.

Тому для нас на сьогодні і набула значення така складова СК як діяльність у сфері підтримки своїх дій зі сторони своєї держави, в тому числі і через систему морально-психологічного забезпечення ЗС України. Певні функції, які виконують структури МПЗ, зокрема внутрішні комунікації, є складовою компонентів, які є частиною стратегічних комунікацій, але це не означає, що структури МПЗ підпорядковуються керівництву зі стратегічних комунікацій [14]. Британський дослідник і практик у сфері стратегічних комунікацій С. Тетхем (Steve Tatham) дуже вдало пояснював стратегічні комунікації за аналогією з оркестром. Диригентом цього оркестру є уряд як центр влади. Музична партитура – це план стратегічних комунікацій, а сам оркестр складається із різних груп функціональних елементів і ліній операцій (згідно з цим планом). Музика – це наратив (розрахунок того, як тематично та у певній послідовності автори передаватимуть зміст певних подій до аудиторій). Всі музичні інструменти, що мають різноманітні тони та характеристики, працюють в гармонії під час концерту для створення музики, яку б слухачі сприймали. Вплив під час концерту досягається координацією дій диригента, який поєднує різні інструменти відповідно до музичної партитури. Неправильно зіграні музикантом ноти псують злагодженість виконання концерту. Залежно від ефекту, який потрібно досягти, різні частини оркестру мають бути задіяні у різний час чи з різною силою. Темп музики теж змінюється залежно від того, якого ефекту бажає досягти диригент [7].

Важливо підкреслити, що наголошені документи визначають систему СК як таку, що ще проходить етапи «становлення, розвитку, побудови, створення». Безумовно це є суттєвим недоліком, адже ефективність системи СК залежить від функціонування всіх її складових – загальнодержавної та міжвідомчої системи стратегічних комунікацій. Тому аналіз взаємодії систем СК та МПЗ є достатньо відносним. Але при цьому викликає інтерес аналогічність та взаємовплив процесів формування повноцінної системи СК та системи МПЗ. У зв'язку із тим, що на сьогодні система МПЗ і система СК у військовій сфері мають багато схожих складових своєї реалізації викликає інтерес функціональний синтез цих систем. І тут об'єднуючим фактором їх реалізації є, перш за все, інформаційний простір. Але ми знаємо, що МПЗ формує не тільки інформація. У дуже короткий час морально-психологічний стан особового складу може змінитись під впливом недостатнього матеріально-технічного забезпечення, нестачі озброєння та боєприпасів, поганого харчування та організації побуту, неефективної бойової підготовки, недолугого командування або політичного рішення, критичного рівня підтримки міжнародної спільноти тощо. Особистісний компонент духовного потенціалу через сплав морально-бойових, психологічних, політико-ідеологічних і професійних якостей людини-воїна забезпечує зв'язки і відносини системи потенціалів обороноздатності держави, поєднуючи їх у єдиний організм, сприяючи об'єктивізації їх у фактори забезпечення воєнної безпеки держави [2]. Тобто феноменом МПЗ є те, що оперативне, тилове, технічне та

медичне забезпечення безпосередньо впливають на формування належного морально-психологічного стану військовослужбовців. І тут рішуче значення мають стратегічні комунікації та морально-психологічне забезпечення на рівнях як державного так і відомчого військового управління. Успіх поновлення та підтримки належного МПС залежить від рівня взаємодії, оперативності, професійності, забезпеченості, розуміння суті єдності дій тощо всіма структурами та складовими і стратегічних комунікацій і морально-психологічного забезпечення. Ми бачимо, що взаємозв'язок і взаємовплив відбувається як по вертикалі так і по горизонталі зв'язків між державними і між відомчими структурами управління. Тобто мова йде про те, що і *стратегічні комунікації і морально-психологічне забезпечення* мають діяти як частини загальнодержавної та міжвідомчої системи стратегічних комунікацій та морально-психологічного забезпечення.

Відповідно до Доктрини СК заходи СК реалізуються на стратегічному та оперативному рівнях [15]. Але ж інформаційний простір не тільки не закінчується на тактичному рівні, а має тут найбільшу аудиторію, де здійснюється морально-психологічного забезпечення та внутрішні комунікації. Крім цього здійснення інформаційно-психологічних операцій в межах СК не може бути без визначення негативного інформаційно-психологічного впливу супротивника, його потенційної цільової аудиторії, повідомлення своїх військ про форми і методи ворожих дій. Також інформування своїх військ безумовно повинно бути в контексті свого стратегічного нарративу. Системи розповсюдження ключових повідомлень мають працювати відповідно до існуючого нарративу, через канали комунікацій Міністерства оборони та Збройних Сил України для створення єдиної лінії подачі інформації. Має здійснюватись забезпечення командира необхідною інформацією в плані стратегічних комунікацій, а також дозволить командирі зрозуміти дану інформацію на належному рівні також в інтересах підготовки та проведення Міністерством оборони та Збройними Силами України контрпропагандистських заходів та інформаційно-психологічних операцій у рамках стратегічних комунікацій. Необхідне використання всіх джерел інформації щодо подальшого їх об'єднання і аналізу для своєчасного та належного використання у комунікаційних та інформаційних заходах. Тобто тактичний рівень військового управління забезпечується системою морально-психологічного забезпечення як продовження відомчої системи стратегічних комунікацій, що є принциповим у взаємодії цих систем.

Список використаних джерел

1. Стратегія воєнної безпеки України «Воєнна безпека – всеохоплююча оборона» : затв. Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. *Урядовий кур'єр*. 2021. 27 бер. (№ 59).
2. Кротюк В.А. Духовний потенціал обороноздатності держави в умовах соціокультурних трансформацій (соціально-філософський аналіз) : Дис... канд. наук:

09.00.03 - 2008. URL <http://www.disslib.org/dukhovnyi-potencial-oboronozdatnosti-derzhavy-v-umovakh-sotsiokulturnykh.html> [дата зверн.: 03.04.2021].

3. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України: Підручник: у 2 ч. Ч.1. / колектив авторів; за заг. ред. В. В. Стасюка. – К.: НУОУ, 2012. – 682 с.

4. Доктрина морально-психологічного забезпечення військ (сил) в об'єднаних операціях : затв. Нач. ГШ ЗС України 27.10.2020. URL <https://dovidnykmpz.info/zagalni/doktryna-moral-no-psykholohichne-zabezpechennia-viys-k-syl-v-ob-iednanykh-operatsiiah/> [дата зверн.: 12.03.2021].

5. Э.Чинуквадзе Новые тенденции в организации морально-психологической подготовки военнослужащих стран НАТО (2008) Зарубежное военное обозрение. 2008, № 3, С. 31-34. URL http://factmil.com/publ/strana/velikobritanija/novye_tendencii_v_organizacii_moralno_psihologicheskoy_podgotovki_voennosluzhashhikh_st_ran_nato_2008/9-1-0-685 [дата зверн.: 12.04.2021].

6. Досвід організації та здійснення морально - психологічного впливу в арміях провідних країн світу. URL https://studopedia.ru/16_105141_dosvid-organizatsii-ta-zdiysnennya-moralno-psihologic_hnogo-vplivu-v-armiyah-providnih-krain-svitu.html [дата зверн.: 03.03.2021].

7. Гребенюк М. В. Основи стратегічних комунікацій за стандартами НАТО : навч. посіб. – К. : НУОУ ім. Івана Черняховського, 2017. – 180 с.

8. Алешенко В. І Морально-психологічне забезпечення сил оборони держави. *Наука і оборона*. 2019. Вип. 1. С. 25-30. URL [file:///C:/Users/User/Downloads/173980-D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-520538-1-10-20210407%20\(6\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/173980-D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-520538-1-10-20210407%20(6).pdf) [дата зверн.: 25.03.2021].

9. Бойко О. Кому вигідно зруйнувати систему сорально-психологічного забезпечення Збройних Сил України і сил оборони держави. URL https://enigma.ua/articles/komu_vigidno_zruynuvati_sistemu_moralbno_psihologichnogo_zabezpechennya_zbroynikh_sil_ukraini [дата зверн.: 23.03.2021].

10. Бойко О. Принципи НАТО і система морально-психологічного забезпечення армії. Для чого це?! 2019. URL <https://enigma.club/articles/printsipi-nato-i-sistema-moralbno-psikhologichnogo-zabezpechennya-armii-do-chogo-tse> [дата зверн.: 18.03.2021].

11. Стратегічний оборонний бюллетень України : введ. в дію Указом Президента України від 6 червня 2016 року № 240/2016. *Урядовий кур'єр*. 2016. 15 черв. (№ 112).

12. Доктрина інформаційної безпеки України : затв. Указом Президента України від 25.02.2017 № 47/2017. *Урядовий кур'єр*. 2017. 28 лют. (№ 38).

13. Стратегія національної безпеки «Безпека людини – безпека України» : затв. Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. *Урядовий кур'єр*. 2020. 16 вер. (№ 179).

14. Тереверко О. Структури морально-психологічного забезпечення – це потужна складова в системі стратегічних комунікацій. 2019. URL <https://armyinform.com.ua/2019/12/struktury-moralno-psyhologichnogo-zabezpechennya-cze-potuzhna-skladova-v-systemi-strategichnyh-komunikaczij/> [дата зверн.: 14.03.2021].

15. Доктрина зі стратегічних комунікацій : затв. Головнокомандувачем ЗС України 12.10.2020. URL <http://stratcom.nuou.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/Доктрина-зі-стратегічних-комунікацій.pdf> [дата зверн.: 07.03.2021].

**СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ
ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ
КРАЇН НАТО ЗА ДОСВІДОМ АРМІЇ БУНДЕСВЕРУ**

*А.В. Кириченко, ад'юнкт науково-методичного центру організації
наукової та науково-технічної діяльності*

Національний університет оборони України імені Івана Черняховсько

В битві чисельна перевага сама по собі не дає першості. Не потрібно йти в атаку, спираючись тільки на голу військову міць.

Сунь Цзи

Бойова діяльність військовослужбовців Збройних Сил України на сході нашої держави постійно перебуває в напружених умовах, які безпосередньо негативно впливають на психологічний та фізичний стан воїнів, породжуючи в них короткочасні чи довготривалі психічні розлади. Важливим елементом успішності виконання бойових завдань є і залишається психологічна готовність військовослужбовців, яка допомагає кожному військовослужбовцю успішно виконувати свої обов'язки, використовувати знання, досвід, особисті якості, зберігати самоконтроль та перебудовувати свою діяльність при появі непередбачених перешкод з найменшими психологічними втратами. Психологічна готовність вказує на те, що кожен військовослужбовець адаптувався (пристосувався) до умов бойової обстановки та прийняв власну активну роль захисника Батьківщини.

Сьогодні у Збройних Сил України триває процес трансформації до стандартів НАТО та вдосконалення системи морально-психологічного забезпечення, як на основі досвіду, отриманого під час виконання бойових завдань на Сході нашої країни, так і за напрямками діяльності в аналогічних структурах збройних сил країн членів Альянсу. Військово-політичне керівництво України особливу увагу зосереджує на міжнародну співпрацю з провідними країнами НАТО, зокрема з Німеччиною, в питаннях використання важливого досвіду в системі оборони країни.

Аналіз джерельної бази свідчить про те, що Німеччина є однією із провідних країн світу в якій на високому рівні організовано психологічне забезпечення. Психологи збройних сил бундесверу вважають, що майбутнім військовослужбовцям повинна подобатись обрана професія, але разом з тим вони повинні відповідати вимогам даної діяльності. Так, ще в кінці ХХ століть психологічна служба Німеччини одна із перших в світі використовує комп'ютерний варіант тестів. Відповідно до отриманих результатів здійснюється подальше призначення новобранців на військові посади та побудова кар'єрного зростання. Головна увага під час професійно-психологічного відбору звертається на чотири критерії: інтелект і соціальний інтелект, сконцентрованість і точність, стійкість до стресів та соціальна інтеграція [1; 3].

У чинному статуті сухопутних військ Німеччини висуваються високі вимоги до морально-бойових якостей військовослужбовців і підкреслюється головна роль людини в сучасній війні, тому особливу увагу приділено формуванню у особового складу бундесверу відповідальності,

дисциплінованості, належного морально-психологічного стану, вірності військовому обов'язку. Відповідно до коаліційних настанов керівництва НАТО особливого значення керівництво збройних сил надає моральній та психологічній підготовці військ, формуванню психологічній готовності, морально-бойових якостей військовослужбовців, їх здатності на високому рівні зберігати морально-психологічну стійкість у складній ситуації. Безпосередньо моральною та психологічною підготовкою у бундесвері керує Центр «внутрішнього керівництва» (м. Коблец), який включає п'ять основних організаційних центрів і відділів: зв'язки із громадськістю, з керівництва особовим складом та соціального забезпечення, політичної освіти, військової дисципліни та вивчення законів, міжнародного співробітництва.

Разом з тим, в бундесвері існує категорія спеціалістів-психологів тактичної ланки, на яких покладені завдання психологічної профілактики серед особового складу, створення і підтримання здорового психологічного клімату в підрозділах, а також проведення індивідуальних психологічних консультацій, психологічного аналізу та виявлення на ранніх стадіях випадків, коли необхідна складна психологічна або медикаментозна корекція [4].

Враховуючи досвід попередніх бойових дій підготовка військовослужбовців Німеччини проводиться з урахуванням всіх труднощів, які виникають у ході сучасного бою. До негативних факторів сучасного бою психологи відносять: загроза життю, поранення, контузія, або хвороба, мінна небезпека, невмілі дії в складних обставинах з боку командування, використання зброї для знищення живої сили, проблеми в колективі тощо. Особливу увагу військово-політичне керівництво звертає на формування та розвиток психологічної готовності військовослужбовців збройних сил бундесверу до діяльності в бойових умовах. Для цих цілей використовують психологічну підготовку, яка є одним із основних засобів формування у військовослужбовців психологічної готовності до виконання завдань за призначенням та протидії негативним факторам сучасного бою [1;3].

В залежності від мети виконання бойових завдань для підготовки військовослужбовців використовують загальну, спеціальну та цільову психологічну підготовку, а також різні методи та засоби направлені на формування психологічної готовності та стійкості воїнів. У ході проведення бойової підготовки для гартування військовослужбовців застосовують моделювання факторів сучасного бою: важкі погодні та кліматичні умови, імітація звукових та світлових подразників, підвищення темпу активності, дії в невизначеності, раптовості та в умовах обмеження інформації, неочікуваних виходів із ладу техніки та зброї тощо. Деякі елементи бою відпрацьовуються з військовослужбовцями індивідуально, або колективно. Так, наприклад для економії коштів, зменшення травматизму та поступової адаптації військовослужбовців до використання власної зброї тренування проводяться в електронний стрілецьких тирах, де використовуються різні імітатори, які повністю моделюють стрільбу з бойової зброї [1; 3]. Для підготовки десантних підрозділів використовують польову місцевість, де воїни-десантники проходять підготовку присвячену способу виживанню та екстремальним умовам. Навчання військовослужбовців відбувається під наглядом досвідчених інструкторів, понад

25% часу бойової підготовки війнам-десантникам надаються тактичним діям у складі відділення, взводу та роти. В польових умовах для отримання необхідних навичок та формування впевненості в своїх діях військовослужбовці відпрацьовують основні моменти: кидання ручних бойових гранат, стрільба зі штатної зброї, долання спеціальної смуги перешкод, облаштування бойових позицій, здійснення марш-кидків у повній екіпіровці на великі відстані, десантування особового складу та техніки, відбиття нападу противника, надання першої медичної допомоги тощо [2].

Важливу роль у підтриманні психологічної готовності відіграє робота військових капеланів, так під час виконання завдань за призначенням німецьким контингентом в Косово до них звернулися біля 65% військовослужбовців. Фахівці бундесверу засвідчують, що позитивними факторами підготовки воїнів до бойових дій є подолання страху та недопущення паніки; встановлення та зміцнення дружніх стосунків між військовослужбовцями в малих групах (відділення, екіпаж, обслуга тощо), що є складовою духу та психологічною стійкістю військ, досягнення безперервного управління тощо [4].

Можна зауважити, що армія Німеччини є однією із найпотужніших армій світу, що має свої особливості впливу на формування та розвиток психологічної готовності, а саме: значна інформаційна підтримка з боку керівництва країни та популяризація військової служби в збройних силах бундесверу; гордість військовослужбовців за належність до своєї держави та її збройних сил; відданість традиціям збройних сил та військової частини; високий рівень особистої професійної підготовки військовослужбовців; впевненість у своїй зброї, неперевершеність бойової техніки; високий рівень фізичної підготовки; збереження психічного здоров'я військовослужбовців, навченість особового складу методикам саморегуляції; згуртованість та злагодженість бойових підрозділів під час виконання завдань за призначенням; психологічний супровід та реабілітація військовослужбовців; створення у військах (силах) соціально-правових умов, які забезпечують виконання військовослужбовцями своїх функціональних обов'язків на високому рівні тощо.

Отже, сучасний досвід збройних сил бундесверу щодо формування та розвитку психологічної готовності є досить актуальним, в основу якого покладено формування у військовослужбовців мотивації, світогляду та бойового духу, які необхідні для виконання бойових завдань та здатності переносити негативно-стресові фактори бойової обстановки. Подальше впровадження досвіду збройних сил країн членів Альянсу буде в цілому позитивно впливати на психологічну готовність військовослужбовців Збройних Сил України. Вважаємо за необхідне, також врахувати досвід попередніх поколінь та впроваджувати його у військово-патріотичну роботу з молоддю, вдосконалювати методику психологічної підготовки, яка перевірена часом і досвідом для якісного формування психологічної готовності, стійкості військовослужбовців, широко застосовувати інформаційні та психологічні технології для стимулювання населення до захисту своєї країни.

Список використаних джерел

1. Агаєв Н.А., Дикун В.Г., Стасюк В.В. Особливості організації морально-психологічного супроводу в арміях зарубіжних країн: навч. посіб. Київ: НДЦ ГП ЗС України, 2020. 134 с.
2. Витримка та виживання на полі бою: підручник / Н. Б. Вербин, С. М. Жембровський, О. В. Петрачков та ін. Київ: Національний університет оборони України ім. Івана Черняховського, 2020. 188 с.
3. Психологічне забезпечення у збройних силах зарубіжних країн: навчальний посібник/ кол. авт. К.: НУОУ ім. Івана Черняховського, 2017. 132 с.
4. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України: підручник : у 2 ч. Ч. 1. вид. 2-е, перероб. зі змін. та допов. / Н. А. Агаєв, В. Г. Дикун, В. С. Чорний та ін. ; за заг. ред. В. В. Стасюка. Бровари : ТОВ — 7БЦІ, 2020. 754 с.

**ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ
ПІД ВПЛИВОМ БОЙОВОГО СТРЕСУ**

*Л. Л. Тютюнник, ад'юнкт гуманітарного інституту,
Національний університет оборони України імені Івана Черняховського*

У процесі бойової діяльності під впливом стресу існує велика вірогідність виникнення психічних порушень, що може призвести до часткової або повної втрати військовослужбовцями їх функціональних спроможностей. Бойовий стрес може створювати значний деструктивний вплив на когнітивну сферу особистості, на пам'ять, мислення, уяву, сприйняття, увагу тощо.

Варто згадати, що під впливом стресу спостерігаються дві основні форми поведінкової активності: активна та пасивна. Активна поведінкова реакція виникає, коли стресогенна ситуація підсвідомо сприймається людиною, як можлива, тобто у її досвіді мали місце аналогічні прецеденти, які зумовили формування програми активної захисної поведінки. Пасивна форма реагування на стрес виникає за умови, коли стресогенна ситуація підсвідомо сприймається, як неможлива, оскільки подібного досвіду у суб'єкта раніше не було [1, с. 399 – 400].

У процесі наукових експериментів було встановлено, що у суб'єкта з активною поведінковою реакцією, спочатку (під час короткого переляку), у тій чи іншій мірі блокується усвідомлення зовнішніх візуальних образів і звужується їх сприйняття. Пізніше спостерігалось зменшення контролю свідомості над правильністю і цінністю тієї візуальної інформації, що поступала. Поряд з тим досліджуваний краще запам'ятовував і в майбутньому відтворював краще ту інформацію, яка була для нього прецедентною [1, с. 400 – 401].

Досліджувані з пасивною реакцією на стрес демонстрували зниження контролю за вибірковістю мнестичних асоціацій, зменшення значимості отриманих ними інструкцій і якості спостереження за монотонними подіями. Спостерігалась схильність до відторгнення завдань, що спонукають до монотонної діяльності і тенденція до заміни їх нетривіальними діями. У деяких

досліджуваних з пасивним типом реагування спостерігалась нудота й блювання і при цьому, схильність уникати дій, що вимагають значних вольових зусиль [1, с. 401]. Результати цих досліджень у подальшому застосовувались для оптимізації професійної діяльності у екстремальних та бойових умовах.

Багатьох психологів цікавила природа такого феномену, як коротка раптова втрата пам'яті, що виникала під впливом стресу в екстремальних ситуаціях у процесі діяльності. Такі порушення спочатку відносили до медичної сфери, але згодом була висунута гіпотеза «одного каналу» [1, с. 402; 2, с. 43]. Суть її полягає у тому, що у небезпечній ситуації, продовжуючи свою діяльність, людина настільки на ній сконцентрована, що виникає перерва в усвідомленні того, що відбувається навколо. Це дозволило науковцям розглядати вищезазначені стани як порушення безпосередньо пам'яті, а не свідомості. Ретроградну та антиретроградну амнезію також відносять до тих же процесів пам'яті, які в звичайних умовах перебувають у латентному стані, але можуть активуватися у небезпечних ситуаціях.

Дослідження інтелектуальної діяльності та пам'яті при довготривалому впливі стрес-чинників, демонструють, що у особистості згодом виникають складності процесу переключення уваги, забудькуватість під час монотонної діяльності, погіршення якості виконання складних інтелектуальних та мнестичних завдань, а також покращення виконання відносно простої розумової діяльності. Під час виконання простих мнестичних завдань, поряд зі збільшенням об'єму пам'яті (не дивлячись на погіршення самопочуття), спостерігалось збільшення кількості помилкових актуалізацій у вигляді парафазій та контамінацій [1, с. 402 – 407; 3, с. 108]. Парафазії зазвичай виражалися у заміні певних літер вимови або слів на інші, а також у неправильному їх вживанні у вимові, а контамінації – у виникненні нових слів чи виразів унаслідок поєднання частин двох подібних слів, або у змішуванні двох або кількох подій під час розповіді.

Отже, вплив стресу на когнітивну сферу військовослужбовця, зокрема на пам'ять, зумовлює істотне збільшення помилок у здійсненні ним професійної діяльності та є несприятливим для психічного здоров'я особистості загалом. Розвиток високого рівня стресостійкості і навичок саморегуляції значною мірою запобігає виникненню вищезазначених порушень, а також напруженості, тривожності, депресії, стомлення та інших негативних психічних станів. Це у свою чергу сприяє адекватному сприйняттю небезпечної ситуації, швидкій адаптації, прийняттю ефективного рішення та збереженню функціональних спроможностей військовослужбовця.

Розроблення ефективною програми розвитку стресостійкості особистості та впровадження її у систему професійної підготовки військовослужбовців Збройних Сил України забезпечить збереження їх психічного здоров'я та високий бойовий потенціал української армії.

Список використаних джерел

1. Китаев-Смык Л. А. Сознание и стресс: Творчество. Совладание. Выгорание. Невроз. – Москва: Смысл, 2015. – 768 с.
2. Пономаренко В. А., Ушаков И. Б., Усов В. М. Психологические аспекты проблемы «трудных» состояний человека, применительно к современным управленческим профессиям// Прикладная психология. 1999. №5. – С. 43.
3. Тютюнник Л. Л. Бойовий стрес та шляхи подолання його психотравмуючих наслідків // Вісник НУОУ. Київ: НАОУ, 2020. № 2 (55). С. 106 – 115.
DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2020-55-2-106-115> Режим доступу: <http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/214207>

**ОСОБЛИВОСТІ КОНФЛІКТІВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА МЕТОДИ
ЇХ УСПІШНОГО ЗАПОБІГАННЯ І ВРЕГУЛЮВАННЯ**

В.В. Монастирський, А.О. Худавердова

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Професійна діяльність військовослужбовців протікає в непростій сфері «людина-людина», в якій не вдається уникнути конфліктів і протиріч, що виникають на кожному кроці. Конфлікти супроводжують практично всі сфери діяльності військових, накладаючи на них свій негативний відбиток. Однак частіш за все не самі конфлікти ускладнюють діяльність військових, а наслідки деяких форм поведінки в конфліктній ситуації: страх, ворожість, погрози. Якщо перераховані переживання надмірно інтенсивні і тривалі, у військових може виникнути й закріпитися стійка оборонна реакція, тобто така модель поведінки, що влітається в структуру особистості і змінює характер мислення, вчинків і почуттів – цій тенденції часто дають назву професійної деформації. По результатам дослідження літературних джерел можна констатувати, що найбільш розповсюдженими є внутрішньоособистісні, міжособистісні, міжгрупові та внутрішньогрупові конфлікти.

Аналіз сучасної психологічної та соціологічної літератури свідчить, що суб'єктивними передумовами виникнення конфліктів є такі: недостатня підготовка офіцерських кадрів з точки зору ефективного управління підрозділами у повсякденних умовах; недотримання прав військовослужбовців; порушення справедливості в системі службової діяльності; недостатній облік керівництвом соціальних характеристик підлеглих. Соціальним механізмом регулювання конфліктів є система взаємодій та взаємовідносин особистостей та соціальних груп військовослужбовців в умовах психологічної напруги у процесі спільної професійної діяльності, а також сукупність соціальних інститутів, способів та форм соціальної взаємодії із конфліктом з метою узгодження цілей, інтересів та цінностей учасників конфліктних ситуацій. Існують різні методи запобігання конфліктів, зокрема: організаційні, економічні, правові,

соціокультурні, психологічні, а також силові умови та методи запобігання та розв'язання конфліктних ситуацій.

Особливого значення для успішного запобігання та врегулювання конфліктів набуває професійна компетентність офіцерського складу, як поєднання знань, вмінь, здібностей, навичок виявлення, управління та врегулювання конфліктів з подальшим їх утриманням у конструктивній фазі, а також оволодіння способами та методами недопущення деструктивних конфліктів у військовому середовищі.

Тому надзвичайно важливо навчити військовослужбовців умінню уникати конфліктів, а у випадку їх виникнення, проводити вірний аналіз конфліктних ситуацій, знаходити шляхи вирішення, відпрацьовувати відповідний стиль поведінки в конкретних випадках. Усе це підвищить професійну майстерність та авторитет військовослужбовців, збереже їх психічне здоров'я, забезпечить спокій та злагоду в підрозділах.

СЕКЦІЯ 3

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

ГУМАНІТАРНИЙ АСПЕКТ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Г.І. Воржевітіна, к.ю.н., А.А. Бабич, к.ю.н.

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Триваючі військові дії в окремих районах Донецької і Луганської областей, наявність загрози збройної агресії щодо іншої частини території України обумовлюють актуальність вивчення проблем правового регулювання режиму воєнного стану в Україні. Адже можливі обмеження прав і свобод громадян в Україні в умовах запровадження режиму воєнного стану потребують належного правового регулювання. Визначення воєнного стану закріплено в Законі України «Про оборону України» та Законі України «Про правовий режим воєнного стану» (далі – Закон № 389-VIII). У даних законодавчих актах воєнний стан визначається як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання військовому командуванню і військовим адміністраціям повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, а також тимчасове обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [1, 2]. Виходячи із даного визначення, можемо запропонувати такі ознаки правового режиму воєнного стану:

Він може бути запроваджений лише в окремих випадках, передбачених законодавством.

Вводиться або на території всієї України, або в окремих місцевостях.

Запроваджується у встановленому законодавством порядку.

Передбачає надання додаткових повноважень військовому командуванню та військовим адміністраціям.

Допускає обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Згідно із п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України, Президент України приймає відповідно до закону рішення про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України. Відповідно до п. 31 ч. 1 ст. 85 Конституції України, Верховна Рада України затверджує протягом двох днів з моменту звернення Президента України указ про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях [3]. М. М. Лобко стверджує, що з огляду на досвід, введення правового режиму воєнного стану у державі є непростю справою і потребує від виконавців відповідних знань, умінь і професійного фаху та організаторських здібностей. Уведення зазначеного правового режиму та здійснення визначених заходів потребує постійної підготовки суб'єктів його здійснення [4, С. 12]. Таким чином, рішення про запровадження режиму воєнного стану приймається

вищими органами влади в Україні. Фахівці офісу Президента України та апарату Верховної Ради України повинні бути готові до оперативної підготовки проєктів документів про запровадження воєнного стану в Україні.

В. П. Коваль наголошує, що норми базового Закону України «Про правовий режим воєнного стану» не містять підстав (умов), з настанням яких цей режим вводиться на території України або окремих її місцевостях. Цей негативний факт свідчить про застарілість наведеного законодавства в регулюванні такого вкрай важливого питання особливо в умовах сьогодення [5, С. 117]. Варто погодитися із даним твердженням у тому аспекті, що вказаний Закон України не містить окремої статті, яка б визначала підстави для запровадження воєнного стану. Разом із тим, виходячи із визначення «воєнного стану», закріпленого у ст. 1 Закону № 389-VIII, він запроваджується «...у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності...». Підстави названі, але їх сутність не розкривається.

Відповідно до ст. 8 Закону № 389-VIII військове командування або військові адміністрації разом із органами влади та місцевого самоврядування в період дії режиму воєнного стану можуть запроваджувати тимчасові обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб. Наприклад, встановлювати трудову повинність для працездатних осіб, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів, забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, вводити обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан, та інші [2]. Названі заходи та заборони можуть суттєво обмежити права і свободи громадян України, встановлені у Конституції України.

Коментуючи можливість обмеження прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану, Ю. О. Фігель зазначає, що обмеження прав і свобод у період воєнного стану, як правило, не поширюються на основні права громадян, мають обмежений за обсягом і часом дії характер, застосовуються тільки на підставі відповідних нормативно-правових актів [6, С. 229].

А. С. Славко наголошує, що запровадження обмежень прав і свобод в умовах воєнного стану не повинно здійснюватися за ознакою національної, релігійної, расової, політичної або іншої групової належності [7, С. 77]. Висловлені цими авторами положення надають вичерпну характеристику умовам запровадження обмежень прав і свобод людини в період дії воєнного стану.

Звернемо увагу, що ст. 8 Закону № 389-VIII не розмежовує випадків, коли військові адміністрації мають право самостійно приймати рішення про запровадження заходів тимчасового обмеження прав і свобод громадян, а коли повинні узгоджувати своє рішення із органами державної влади та місцевого самоврядування. Оскільки більшість із перелічених у даній статті заходів можуть суттєво обмежити права і свободи громадянина, то їх запровадження в обов'язковому порядку необхідно погоджувати із органами місцевого самоврядування, обраними населенням певної місцевості.

У ст. 15 Закону № 389-VIII детально врегульовано повноваження військових адміністрацій в умовах режиму воєнного стану. Зокрема, вони

надають допомогу власникам квартир (будинків) в їх відбудові у разі пошкодження в результаті бойових дій, сприяють організації призову громадян на військову службу, здійсненню поставок необхідних ресурсів у війська, запроваджують комендантську годину [2]. Відзначимо, що перелічені повноваження характерні виключно для умов збройного конфлікту. У здійсненні багатьох із перелічених заходів у мирний час немає потреби.

Більш розширені повноваження військово-цивільних адміністрацій закріплені і в Законі України «Про військово-цивільні адміністрації». Дані органи влади створюються як тимчасовий вимушений захід для забезпечення безпеки та нормалізації життєдіяльності населення в районі відсічі збройної агресії Російської Федерації. Згідно зі ст. 4 вказаного Закону України дані адміністрації встановлюють ставки місцевих податків і зборів, здійснюють управління майном, яке перебуває у власності певної територіальної громади, управляють закладами освіти та охорони здоров'я та здійснюють інші заходи, які належать до компетенції органів державної влади [8]. В. С. Шевченко зазначає, що особливості правосуб'єктності військово-цивільних адміністрацій полягають у тому, що вони поєднують виконання як військових, так і цивільних функцій. Головною метою їх створення є ресурсне забезпечення Збройних Сил України в районах проведення бойових дій та організація життєдіяльності населення на територіях, на яких розташовуються військові підрозділи [9, С. 200]. Відзначимо, що на нашу думку, за військовими або військово-цивільними адміністраціями варто було б залишити лише ті функції, які сприяють забезпеченню військових підрозділів ресурсами, мобілізаційній роботі та підтриманню правопорядку.

Згідно із ч. 1 ст. 7 Закону № 389-VIII воєнний стан на всій території України або в окремих її місцевостях припиняється після закінчення строку, на який його було введено [2]. М. М. Лобко зазначає, що Президент України може ініціювати скасування режиму воєнного стану і раніше закінчення строку, на який його було запроваджено. Подібне рішення можливе у разі припинення дії підстав для введення воєнного стану [4, С. 12]. Зазначимо, що рішення про припинення воєнного стану повинно прийматися відповідно до існуючих обставин військової загрози збройного конфлікту. Разом із тим, запровадженні обмеження прав громадян повинні бути скасовані якнайшвидше у разі відсутності потреби у таких заходах.

Таким чином, правову основу режиму воєнного стану становлять Конституція України, Закони України «Про правовий режим воєнного стану», «Про оборону України» та «Про військово-цивільні адміністрації», а також підзаконні акти. Правовий режим воєнного стану має такі ознаки: може запроваджуватися тільки в окремих випадках, передбачених законодавством, і виключно у встановленому законодавством порядку, передбачає надання додаткових повноважень військовому командуванню та військовим адміністраціям, допускає обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Вважаємо, що в Законі України «Про правовий режим воєнного стану» необхідно в окремій статті передбачити підстави для запровадження воєнного стану. Також слід визначити, які саме обмеження прав громадян військової

адміністрації можуть запроваджувати самостійно, а які – погоджувати із органами місцевого самоврядування. Серед повноважень військових адміністрацій варто залишити тільки ті, які пов'язані із матеріально-технічним забезпеченням військових підрозділів, організації мобілізації, комендантського часу, трудової повинності та призову громадян на військову службу. Функції зі здійснення державного регулювання у різних галузях економіки необхідно залишити за органами місцевого самоврядування та цивільними органами державної влади.

Список використаних джерел

1. Про оборону України : Закон України від 06 грудня 1991 року № 1932-ХІІ. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 23 квітня 2021 року).
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2005 року № 389-VIII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 23 квітня 2021 року).
3. Конституція України : Основний закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (дата звернення: 23 квітня 2021 року).
4. Лобко М. М., Семененко В. М., Фучко А. Й. Деякі аспекти правового режиму воєнного стану в Україні: порядок введення та припинення дії. Збірник наукових праць центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ імені Івана Черняхівського. 2019. № 2 (66). С. 6–13.
5. Коваль В. П. Правове регулювання введення режиму воєнного стану в Україні. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2016. Випуск 22. С. 115–117.
6. Фігель Ю. О. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія Юридична. 2015. № 2. С. 223–230.
7. Славко А. С. Обмеження прав і свобод людини і громадянина за умов дії режиму воєнного стану: порівняльно-правовий аспект. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. № 41 (2). С. 74–78.
8. Про військово-цивільні адміністрації : Закон України від 03 лютого 2015 року № 141-VIII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text> (дата звернення: 23 квітня 2021 року).
9. Шевченко В. С. Адміністративно-правовий статус військово-цивільних адміністрацій. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2016. № 4. С. 196–206.

CURRENT PROBLEMS OF MODERN INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW

Victor Tokarev

Ivan Kozhedub Kharkiv National University of the Air Force

International humanitarian law (sometimes called the law of armed conflict or the law of war or the laws and customs of war) is a set of international legal principles and norms that govern relations between states during an armed conflict and are aimed at protecting victims of armed conflict, restrictions or prohibition of the use of certain

methods and means of warfare and liability for violation of relevant principles and norms

It should be noted that according to Art. 9 of the Constitution of Ukraine «current international treaties, the binding force of which has been approved by the Verkhovna Rada, are part of the national legislation of Ukraine». Thus, Ukraine, having ratified international agreements on international humanitarian law, faithfully fulfills its obligations to implement the rules of international humanitarian law in national law. Article 59 of the Statute obliges the commander to «constantly educate his subordinates in the spirit of humanism and humanity, based on the general principles of international law».

The basic principles of international law are formulated and enshrined in the UN Charter, specified in the Declaration of Principles of International Law (September 24, 1970) and the Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe of August 1, 1975. The peculiarity of the principles – no one can repeal and change.

Fundamental principles of peaceful coexistence of states with different social systems:

- 1) the renunciation of war as a means of resolving disputes between states;
- 2) equality, mutual understanding and trust, taking into account each other's interests;
- 3) non-interference in internal affairs;
- 4) strict respect for sovereignty and territorial integrity;
- 5) development of economic and cultural ties.

Ukraine is a party to most international treaties on international humanitarian law. It should be noted that according to Art. 9 of the Constitution of Ukraine «current international treaties, the binding force of which has been approved by the Verkhovna Rada, are part of the national legislation of Ukraine».

Thus, Ukraine, having ratified international agreements on international humanitarian law, faithfully fulfills its obligations to implement the rules of international humanitarian law in national law.

Article 59 of the Statute obliges the commander to «constantly educate his subordinates in the spirit of humanity and humanism, based on the general principles of international law». On April 5, 2001, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Criminal Code of Ukraine, which entered into force on September 1, 2001. It introduced for the first time Chapter XX «Crimes against peace, security of mankind and international law and order».

The rules of international humanitarian law come into force with the beginning of an armed conflict. They apply equally to all parties to the conflict. «Geneva Law» is a system of principles and norms that are aimed at protecting the individual in armed conflict.

«Geneva Law» establishes the responsibilities of the warring parties to protect the victims of war, namely the wounded, the sick, shipwrecked members of the armed forces at sea, prisoners of war and civilians. The following basic international legal acts are considered to be «Geneva law»:

1. Geneva convention about the improvement of fate of wounded soldiers and sick patients in armies in the field on August, 12, 1949;

2. Geneva convention about the improvement of fate of wounded soldiers and sick, and persons that tested a ship accident, from composition of the armed forces at the seaside on August, 12, 1949;

3. Geneva convention about handling the prisoners of war on August, 12, 1949;

4. Geneva convention about defence of citizenry in the war-time on August, 12, 1949;

5. Additional protocol is to Geneva conventions from August, 12, 1949, that touches defence of victims of the international armed conflicts (Protocol of I) on June, 8, 1977;

6. Additional protocol is to Geneva conventions from August, 12, 1949, that touches defence ratified Geneva conventions on Augusts, 3, 1954, and Additional protocols And and II to them on January, 25, 1990. on February, 16, 1990 there was the given out order of Secretary of defence of the USSR №75 «About announcing of Geneva conventions protecting of war victims from August, 12, 1949 and Additional protocols to them». By this order Guidance was put in an operation in relation to application of norms of international humanitarian law the Armed Forces. Geneva conventions of 1949 and Additional protocol And to them in 1977 are used in the cases of declaration of war or any other armed conflict between two or more by parties, that signed Conventions and Protocol And, from the beginning of origin of conflict, even if one of these parties does not acknowledge belligerency.

These documents are used also and in the cases of the armed conflicts, in that people conduct a fight against colonial domination or foreign occupation, and also against the racist modes in realization of the rights of self-determination

Application of the marked Conventions and Protocol ceases after general completion of military operations, and on the occupied territories – for completion of occupation, but not in the relation of those categories of persons, whose final liberation, repatriation or arranging, will take place after the indicated terms. These persons must be under cover of corresponding positions of Convention and Protocol to completion of liberation, repatriation or arranging.

An international humanitarian law conducts a difference between the armed conflicts of international character and armed conflicts of uninternational character. In case of the international armed conflict four Geneva conventions and Additional protocol of I are used. In case of the armed conflict of uninternational character, that arrives at the certain measure of intensity, Additional protocol of II is used.

An international humanitarian law sets the row of limitations and prohibitions on application warring methods (methods) and facilities of conduct of battle actions; legal position (status) of persons and objects that are in the zone of conduct of battle actions determines; regulates right and duties, that are under cover of international

humanitarian law persons; and also sets responsibility of the states and individuals for violation of norms of international humanitarian law.

With the aim of avoidance of the superfluous suffering and unjustified victims among citizenry and infliction of wide, of long duration and serious harm to the natural environment, connected with battle actions, prohibitions and limitation to warring parties are set in the choice of methods (methods) and facilities of conduct of battle actions.

«A Law for Hague» («Hague law») sets right and duties warring parties during realization of battle operations and limits methods and facilities of harming to the opponent in order to avoid the excessive suffering, superfluous damages not justified by a direct military benefit. To the «Law for Hague» such international acts behave:

1. Saint Petersburg declaration 1868 «About abolition of the use of explosive and used for setting fire bullets» is an international agreement on celled November (on December, 11), 29 after 1868 in Saint Petersburg. Declaration forbade the use in the armies of Europe's countries of projectiles, that at weight less than 400 grammes are a characteristic of explosiveness or equipped by shock or combustible composition. This idea served founding for prohibition of some types of weapon and live ammunition.

2. Hague declaration about prohibition to apply bullets, easily opened out or flattened in a human body 1899. Bullets that easily opened out or flattened in the body of man, both specially mine-out and adjusted to such influence afterwards forbidden.

3. Hague of conventions of 1907 about laws and customs of war, about some limitations of using the right of fascination in marine war, about rights and duties of the neutral states and persons in case of land war, about establishment of submarine mines that automatically are blown up from a collision, about rights and duties of the neutral states in case of marine war.

On 1th and 2th peace conferences in Hague 1899 and 1907 international conventions are accordingly accepted about laws and customs the wars included to the complex of norms of international humanitarian law. 43 states participated in the second peace conference. 13 conventions were accepted: About the peaceful decision of international collisions; About limitation during application of force during a penalty after contractual promissory obligations; About some limitations in using the right of fascination in marine war; About founding of the International prize chamber (did not injure); About rights and duties of the neutral states in case of marine war. Declaration is also accepted: About prohibition of throwing of projectiles and explosives from air bullets.

4. Rules of prosecution of air war of 1923;

5. Protocol is about prohibition of application on war of suffocating, poisonous or other similar gases and bacteriological facilities of 1925;

6. Hague convention about defence of cultural values in the period of the armed conflict of 1954;

7. Convention about prohibition of development, production and accumulation of supplies of bacteriological (biological) and toxic weapon and about their elimination of 1972;

8. Convention about prohibition of development, production, accumulation of i application of chemical weapon and about her elimination of 1993;

9. Convention about prohibition of application, accumulation of supplies, production and transmission of personnel mines and about their elimination of 1997 et al.

10. Convention about prohibition or limitation of application of certain types of ordinary weapon, that can be considered such that inflict excessive damages or have an unselective action 1980 with protocols:

a) Protocol of I – about unrevealed shards;

б) Protocol of II is with the amendments, brought in on Mays, 3 1996 p., – about prohibition or limitation of application of mines, mines-traps and other devices;

в) Protocol of III – about prohibition or limitation of application of the used for setting fire weapon;

г) Protocol of IV in 1995 – about ability to dazzle a weapon to the laser;

д) Protocol of V 2003 – for to explosive vestiges of war;

Every state under any circumstances must stick to and provide the observance of certain norms and rules conducts of battle actions, that limit violence and provide defence and help military and civil victims of the armed conflicts.

Every state under any circumstances must stick to and provide the observance of certain norms and rules conducts of battle actions, that limit violence and provide defence and help to the soldiery and civil victims of the armed conflicts. Adherence of positions of right for the armed conflicts does not prevent to the servicemen execute urgent tasks. It directionally on prevention of the excessive suffering and damages. In associations and connections of the Armed Forces of Ukraine the steady observance of requirements of international humanitarian law must be provided by every commander, commander (by a chief), staff of all degrees within the limits of their accordance. Every commander in the plan of providing of respect to the right for war within the limits of the competence bears the personal responsibility for organization of reading law of war, must develop organizational events and be ready to decide tasks that follow from the specific of the got tasks.

General responsibility of command spreads to all surface, marine, air and space, where the battle operating and movements and placing is conducted on the places of distribution of troops(forces), and also on a civil sphere so, as far as that is required by a right for war, especially in the plan of collaboration with civil power

On every commander, commander (to the chief) responsibility lies for providing of awareness of his inferiors in relation to their duties, that depend upon them a right for war, and for the acceptance of measures in relation to warning of violations. In case of violation of norms of international humanitarian law a commander must stop him and accept disciplinary measures or violate criminal pursuit against persons that it admits the marked violation. Responsibility of commander spreads also to violation of right, that became the consequence of disuse of events that had to be applied. Being informed of personnel is arrived at by organization of studies on questions a right for war.

The primary objective of reading law of war is – to provide the clear observance of legal norms of international law all personnel of the Armed Forces regardless of position, rank, time, distribution and circumstances.

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО І ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Легецька Ю.Є.

Харківський університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Стаття 1 Конституції України визначає нашу державу як соціальну, тобто визнає людину найвищою соціальною цінністю.

Відповідно до ст. 17 Конституції України держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі в Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їх сімей [1]. Мета цього захисту – компенсувати такій категорії обмеження їх загальногромадянських прав та свобод шляхом надання окремих, пільг, гарантій, компенсацій.

Питання соціально і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей завжди вважалися державою пріоритетними з огляду на їх безпосередній вплив на обороноздатність країни. Хоча тенденція фінансування ЗС України з кожним роком покращується, багато проблем залишаються невирішеними і потребують їх скорішого розв'язання.

На нашу думку, при вдосконаленні механізмів соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей необхідно керуватися положенням постанови Верховної Ради України № 278 від 28 листопада 2002 року «Про інформацію Кабінету Міністрів України про хід виконання вимог чинного законодавства та заходи, які вживаються Кабінетом Міністрів України, щодо посилення соціального захисту військовослужбовців» [2], яка визначає, що будь-які спроби звузити зміст чи обсяги існуючих прав, обмежити або скасувати встановлені чинним законодавством соціально-правові гарантії для військовослужбовців є неприпустимими, норми про грошове, продовольче, речове та інше забезпечення військовослужбовців, їх соціальний захист, встановлені Законами України не можуть бути скасовані чи призупинені без відповідної компенсації.

У програмі діяльності Кабінету Міністрів України «Концепції державної політики щодо досягнення цілі 15.4. «Військовослужбовець має можливості професійного зростання та особливого соціального захисту», визначено головну проблему «Не створено достатні умови для професійного зростання та соціального захисту військовослужбовців, що не сприяє досягненню високої мотивації у громадян до проходження військової служби у Збройних Силах України та знижує рівень їх укомплектованості».

Уряд України акцентує увагу на масштабі проблеми а також її актуальність визначаючи так:

Масштаб проблеми – ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНА

Біля 64 % військовослужбовців військової служби за контрактом не виявили бажання укласти наступний контракт. З них, більше 70% це військовослужбовці, які проходили військову службу у бойових військових частинах Збройних Сил України та залучалися до Операції Об'єднаних сил

Гострота проблеми – ГОСТРА

Відсутність належного рівня мотивації у військовослужбовців до проходження військової служби за контрактом негативно впливає на утримання

на військовій службі найбільш кваліфікованих фахівців для задоволення кадрових потреб Збройних Сил в умовах продовження збройної агресії Російської Федерації на Донбасі, загрози її ескалації.

Динаміка проблеми – НЕГАТИВНА

Незважаючи на суттєвий комплекс упроваджених мотиваційних чинників масштаб та гострота проблеми позитивних змін не зазнали. Протягом останніх чотирьох років кількість військовослужбовців, які не виявили бажання укладати наступний контракт та звільнились після закінчення контракту збільшилась. Так, у 2016 році відсоток таких військовослужбовців складав біля 52 %, у 2017 – біля 74 %, у 2018 – 52,3 %, з початку 2019 – 78,7 % [3].

Урядом України розроблено підцілі курсу політики для вирішення цих проблем:

- запровадження інтегрованої військової кадрової політики, що у комплексі визначає керівні принципи управління персоналом, кар'єрного зростання, освіти та професійної підготовки і соціального захисту;
- забезпечення пріоритету діяльності органів військового управління щодо збереження життя, здоров'я та гідності військовослужбовців;
- розробка та впровадження комунікаційної стратегії щодо популяризації військової служби та стратегії внутрішніх комунікацій Збройних Сил України;
- формування професійного сержантського і старшинського складу Збройних Сил України;
- впровадження нової системи управління військовою кар'єрою;
- розвиток системи військової освіти та підготовки офіцерського складу з метою набуття здобувачами нових освітніх та професійних компетентностей, операційної сумісності на основі стандартів прийнятих у збройних силах держав – членів НАТО;
- запровадження цифрової трансформації адміністративних процесів та послуг в органах військового управління;
- запровадження нових дієвих механізмів забезпечення житлом та іншими складовими соціального пакету військовослужбовців як мотиваційних чинників для заохочення проходження служби у ЗС України та інших складових сил оборони.

Постійне вдосконалення нормативно-правових актів у військовій сфері з врахуванням сучасних проблем, попередніх правових надбань та нових європейських стандартів, а також безкомпромісне виконання державою своїх зобов'язань перед військовослужбовцями та членами їх сімей сприятиме формуванню престижу військової служби та побудові сильної армії.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Постанова Верховної Ради України № 278 від 28 листопада 2002 року «Про інформацію Кабінету Міністрів України про хід виконання вимог чинного законодавства та заходи, які вживаються Кабінетом Міністрів України, щодо посилення соціального захисту військовослужбовців, пенсіонерів Збройних Сил і ветеранів військової служби, членів їхніх сімей, поліпшення їх пенсійного, медичного, житлового, транспортного

забезпечення» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/278-15>.

3. Програма діяльності Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://program.kmu.gov.ua/meta/vijskovosluzbovec-mae-mozlivosti-profesijnogo-zrostanta-ta-osoblivogo-socialnogo-zahistu>.

Науковий керівник: Бабич А.А., канд.юрид.наук, старший викладач кафедри психології та педагогіки ХНУПС

СЕКЦІЯ 4
ІНФОРМАЦІЙНІ ВІЙНИ: ІСТОРІЯ, СУЧАСНИЙ СТАН ТА
ПЕРСПЕКТИВИ

СУСПІЛЬНА СВІДОМІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ МАНІПУЛЯТИВНИХ ВПЛИВІВ
В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

Ю.Ю. Калиновський, доктор філософських наук, професор
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У сучасних інформаційних війнах глобального та локального характеру застосовуються різноманітні стратегії, засоби й технології для досягнення домінування у соціокультурному просторі супротивника. Під час інформаційних атак дії агресора спрямовані на нав'язування громадянам країни (об'єкту нападу) власної картини сприйняття дійсності – здійснюються системні кроки для переоцінки цінностей на користь супротивника, на вкорінення антицінностей тощо. Відповідно такий вплив на суспільну думку країни, проти якої здійснюється інформаційна агресія, робиться з метою провокування певних психологічних та поведінкових реакцій громадян й військово-політичного керівництва держави, загального послаблення її обороноздатності, як підготовча фаза до подальших силових дій та ін. Для вирішення вищезначених завдань суб'єкти інформаційної агресії активно застосовують технології маніпулювання суспільною свідомістю, які мають як правило латентний характер.

Технології маніпулювання суспільною свідомістю є інструментарієм, який дозволяє реалізовувати завдання інформаційної війни. До найбільш поширених напрямків маніпулювання суспільною думкою та суспільними настроями можна віднести такі:

- створення атмосфери бездуховності, негативного ставлення до культури та історичної спадщини в суспільстві конкурента чи ворога;
- маніпулювання громадською думкою і політичною орієнтацією населення держави з метою створення політичного напруження та стану, близького до хаосу;
- дестабілізація політичних відносин між партіями, об'єднаннями та рухами з метою розпалення конфліктів, стимулювання недовіри, підозри, загострення ворожнечі, боротьба за владу;
- провокування соціальних, політичних, національно-етнічних і релігійних зіткнень;
- провокування, застосування репресивних дій з боку влади щодо опозиції;
- зниження рівня інформаційного забезпечення органів влади та управління, інспірація помилкових управлінських рішень;

- уведення населення в оману щодо роботи державних органів влади, підрив їх авторитету, дискредитація їх дій;
- ініціювання страйків, масових заворушень, інших акцій протесту та непокори;
- підрив міжнародного авторитету держави, її співпраці з іншими державами;
- створення чи посилення опозиційних угруповань чи рухів;
- дискредитація фактів історичної, національної самобутності народу;
- зміна системи цінностей, які визначають спосіб життя і світогляд людей;
- применшення та нівелювання визнаних світових досягнень у науці, техніці та інших галузях, перебільшення значення помилок, недоліків, наслідків хибних дій та некваліфікованих урядових рішень;
- формування передумов до економічної, духовної чи військової поразки, втрати волі до боротьби та перемоги;
- представлення свого способу життя як поведінки та світогляду майбутнього, які мають наслідувати інші народи;
- підрив морального духу населення і, як наслідок, зниження обороноздатності та бойового потенціалу;
- здійснення іншого деструктивного ідеологічного впливу [1, с. 4-5].

Маніпулювання суспільною свідомістю в умовах пришвидшеного розвитку інформаційного суспільства, появи нових інформаційно-комунікаційних технологій набуло нової якості. Відповідно суб'єкти інформаційних війн вдало скористалися цими здобутками науково-технічного прогресу для реалізації агресивних стратегій щодо деструктивного впливу на суспільну свідомість як країн об'єктів нападу, так і щодо створення відповідних суспільних настроїв у власних державах.

Розмірковуючи про сутнісні характеристики маніпулятивних впливів, фахівці наголошують на тому, що за своєю природою маніпуляція є прихованим насильством, яке не можливе без «згоди» об'єкту маніпуляції, його емоційної та інтелектуальної «готовності» сприймати дезінформацію. Відповідно, маніпулятивні атаки супротивника під час інформаційної війни стають проблематичними якщо громадська думка та індивідуальна свідомість мають певний когнітивний бар'єр, необхідний знаннево-психологічний захист щодо негативних зовнішніх впливів.

У цьому контексті автори монографії «Е-боротьба в інформаційних війнах та інформаційне право» зазначають, що маніпулювання свідомістю людини – це складова інформаційних війн та частина технології влади, спрямованої на програмування думок і уявлень людей, їх настроїв і навіть психічного стану з метою забезпечення такої їх поведінки, яка потрібна тим, хто володіє засобами маніпуляції. Жертвою маніпуляції людина може стати лише в тому випадку, якщо вона виступає як її співавтор, співучасник. Тільки якщо

людина під впливом одержаних сигналів або відомостей перебудовує свої переконання, думки, настрої, цілі і починає діяти за новою програмою – маніпуляція відбулася. Маніпуляція – це не насильство, а спокуса. Одна з головних ознак того, що в якийсь момент здійснюється програма маніпуляції свідомістю, полягає у тому, що люди раптом перестають слухати розумні доводи – вони неначе бажають бути обдуреними [2, с. 44].

У цілому погоджуючись з авторами вищенаведеного дослідження, варто підкреслити, що під час інформаційного протиборства використовується різноманітний арсенал маніпулятивних технологій розрахований на різні вікові, демографічні, етнонаціональні, релігійні та інші групи населення з метою досягнення результату. Маніпулятивні технології як правило застосовуються у комплексі з економічними, воєнними, політичними засобами саме тому їхня дія на суспільну свідомість підсилюється, а спротив ним стає все складнішим. Це пов'язано з тим, що під час гібридно-інформаційних воєн маніпулятор може створювати реальну (або вигадану) проблему для населення країни (об'єкту нападу), а потім запропонувати шляхи її вирішення у вигідний для нього спосіб, що й буде покладено в основу маніпулятивного впливу.

Виникає питання: «Як ідентифікувати маніпулятивний вплив?» На думку експертів, ознаками прихованої маніпуляції серед інших є емоційність, сенсаційність і терміновість, повторення, дроблення цілісної фактологічної картини, вилучення з контексту, «тоталітаризм» джерела повідомлень («достовірне джерело»), змішування інформації та дезінформації, прикриття авторитетом, активізація стереотипів та ін. До методів маніпуляції масовою свідомістю відносять такі:

- використання навіювання;
- перенесення приватного факту в сферу загального, в систему;
- використання чуток, домислів, тлумачень у незрозумілій політичній або соціальній ситуації;
- метод «страховиськ»;
- замовчування одних фактів і актуалізація інших;
- метод фрагментації;
- «метод Геббельса» (багаторазові повтори);
- метод чергування у смислому «конверсі» «правда, правда, правда, неправда, правда»;
- створення неправдивих подій, містифікація [3, с. 184].

Маніпулятивні технології стали потужною зброєю, яка маючи прихований характер може призводити до руйнівних наслідків для народів та країн. Цілком очевидно, що інформаційна війна – це своєрідна форма «третьої світової» війни, яка розгортається у XXI сторіччі на новому технологічному рівні. Як стверджує В. Зеленін, глобальний простір перебуває зараз на межі формування: ідеологічні концепти, державні іміджі, культурні цінності, світові

релігії – усе постає єдиним постмодерним дискурсом з жорсткою конкуренцією [4, с. 43].

Світ перейшов до нової стадії свого розвитку, де старий порядок міждержавних взаємовідносин руйнується, а формування нової архітеконики існування країн передбачає боротьбу за інформаційні ресурси з метою перманентних впливів на суспільні відносини та соціокультурний простір держав-конкурентів. Саме тому маніпулятивні впливи різного спрямування стали буденністю нашого життя. У інформаційних війнах технології впливу на суспільну свідомість є потужною зброєю, яка здатна забезпечити перемогу у силовому протистоянні, підірвати військову та соціально-економічну могутність держави. Логіка інформаційної війни полягає у встановленні контролю над соціокультурним та інформаційним простором держави проти якої здійснюється агресія, що у подальшому забезпечує успішність силових дій.

Список використаних джерел

1. Задорожна М. І. Державне управління в умовах гібридної війни: маніпуляція суспільною свідомістю. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2017. Вип. 2 (18). С. 1-17.
2. Е-боротьба в інформаційних війнах та інформаційне право: монографія / В.М. Брижко[та ін.]; за ред. д.е.н., проф., члена-кореспондента АПРн України М. Швеця. Київ: НДЦП АПРн України, 2007. 234 с.
3. Шпилик С. Інформаційна війна, пропаганда та PR: такі схожі й такі різні. *Галицький економічний вісник*. 2014. № 4. С. 178-188.
4. Зеленін В.В. По той бік правди: нейролінгвістичне програмування як зброя інформаційно-пропагандистської війни. Вінниця: ТОВ ВІНДРУК. 2014. 384 с.

ПРИРОДА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЛЮДИНИ

*Є.Г. Староконь, кандидат психологічних наук, доцент
Житомирський військовий інститут імені С.П. Корольова*

Не можна заперечувати той факт, що їй для нормального існування потрібний постійний інформаційний контакт з навколишнім середовищем. Для реалізації своєї поведінки в межах суспільно визнаних норм – це є найважливішою умовою.

Ускладнення, надзвичайна динамічність суспільних процесів і їх зростаючий вплив на повсякденне життя людини роблять її залежність від існуючих інформаційних потоків надзвичайною. Їх знищення та припинення інформаційного зв'язку, як правило, викликає різноманітні психічні аномалії, девіації та психічні захворювання – така надто висока ціна незадоволення потреби в інформації.

Потреба в постійному інформаційному зв'язку й постійному аналізі соціально значущої інформації необхідна людині для реалізації таких цілей:

- орієнтування в соціальній ситуації й соціальному середовищі;
- засвоєння норм, настанов, ролей, зразків суспільної поведінки;

- розвиток кругозору та формування свідомості;
- підвищення професійного рівня;
- формування необхідного інтелектуального рівня;
- задоволення повсякденних практичних запитів (що і де купити, куди поїхати відпочивати тощо);
- об'єднання з іншими людьми на підставі усвідомлення своїх інтересів (професійні спілки, партії, рухи, асоціації, земляцтва тощо);
- забезпечення власної інформаційної безпеки.

У системі потреб людини інформаційні потреби займають одне з пріоритетних місць і входять до переліку базисних мотивацій. Вони мобільні й легко перетворюються з тих, що мають суспільну користь, в нейтральні чи шкідливі як для самої людини, так і для суспільства. Управління таким «перетіканням» є складною науково-прикладною задачею й може бути реалізоване спеціально підготовленими людьми за спеціальними технологіями.

За останній час поряд із політичними, релігійними, економічними відносинами все більш актуальними стають відносини між людьми в інформаційній сфері. Саме ці відносини визначають різноманітні зв'язки, які виникають між людьми в процесі формування й поширення інформації. Серед них виділяються відносини, які пов'язані:

- зі створенням інформації і формуванням інформаційних ресурсів у різних сферах людської діяльності, функціонування суспільства й держави;
- із володінням, використанням і розпорядженням інформаційними ресурсами;
- із передачею, збором і зберіганням інформації;
- із забезпеченням безпеки інформації та інформаційних ресурсів.

Людина – це складна система обробки інформації. Процес обробки складається з низки послідовних чи паралельних у часі етапів, на кожному з яких виконуються специфічні операції з перетворення інформації (кодування, виділення окремих ознак, обдумування, фільтрація, розпізнавання, вироблення рішення, формування дії у відповідь тощо). Основними характеристиками цих етапів є пропускну здатність, інформаційна ємність, тип кодування, тривалість циклу переробки, швидкість переробки. Через таку інформаційну систему реально невпинно й копітливо систематизується мозком: нові знання й навички, нова інформація й нові події включаються або в уже створені раніше структури досвіду, або утворюють нові. Із самого моменту народження людина починає збирати й обробляти сенсорну інформацію. На початку її розподіл дуже примітивний – на приємне й неприємне, але в міру дорослішання інформація у свідомості набуває і різних значень (позитивна, негативна, ворожа, нейтральна тощо). Інформація, проходячи через інформаційну систему (свідомість), здатна вносити зміни до її основних складових. На основі цих змін у людини формуються нові поняття про оточуючий світ, про себе, про основні життєві цінності й ідеали, про добро і зло, про справедливість, честь і совість. У свою чергу на основі нових понять реалізується нова поведінка людини.

Ми всі – діти інформації. Наша особистість – це наслідок складної інформаційної взаємодії з батьками, однолітками, вихователями в дитячому садочку, учителями в школі. Завдяки інформації ми і суспільство розвиваємося.

Характерною рисою теперішнього часу є надлишок інформації, надмірно велика її кількість, яка щомиті бомбардує людину. І сучасна людина не в змозі уникнути її. Інформація скрізь – в спальні, на кухні, по дорозі на роботу, в автомобілі, на вулицях.

Головне питання глобалізованого суспільства – це якість і спрямованість інформаційних впливів на людину. Не вся інформація, що розповсюджується в інформаційному просторі України є позитивною.

Часто ми зустрічаємося з інформаційними повідомленнями деструктивного, дезорієнтуючого, деморалізуючого, дезінтегруючого, брехливого характеру. Така інформація шкодить і людині, і суспільству. Розпізнати і протидіяти їй не легко.

Для такої протидії людині потрібно мати знання, навички та вміння необхідні для існування у світі інформації, навички аналізу інформаційних повідомлень, конкретні знання з інформаційно-психологічної безпеки. Таку сукупність властивостей особистості ми називаємо інформаційною культурою. Головна ознака інформаційної культури людини – це її вміння споживати із загального потоку тільки необхідну для життя інформацію і використовувати її для самоорганізації.

Відсутність інформаційної культури для особистості призводить до її деградації, постановки давно неактуальних чи неадекватних життєвих цілей, втраті здатності до логічного осмислення суспільних подій, краху системи цінностей і заміна їх на фальшиві.

У виробничій чи бізнесовій діяльності відсутність інформаційної культури та навичок організації інформації призводить до прямих фінансових збитків, погіршенню технологій виробництва, виробничого клімату.

В політиці, при організації виборчих кампаній, люди, що не володіють знаннями з технологій організації інформації, ведуть її неефективно, фінансово затратно, часто своєю політичною рекламою відлякуючи виборців.

Ми віддамо найдорожче для наших дітей. І в той же час пічкаємо їх монстрами, покімонами й іншою нечистю із комп'ютерних ігор і мультфільмів. Інформаційна культура батьків є запорукою проти демонізації свідомості дитини. Низька інформаційна культура приводить до появи в дитячих журналах текстів, малюнків і фотографій, що шкодять малюкам.

Інформація сьогодні – це стратегічний ресурс країни. Скоординована діяльність державних, суспільних, комерційних структур щодо вироблення, розповсюдження, зберігання, захисту інформації дозволяє країні бути суб'єктом політичного процесу на міжнародній арені. Це пов'язане з тим, що інформація є не тільки коштовним товаром, але вона стала також засобом ефективного впливу на індивідуальну, суспільну, масову свідомість, на

багато процесів у глобалізованому світі через інформаційні (ІО) та психологічні операції (ПсО) на основі ІПсВ.

Із загального переліку видів впливу ІПсВ виділяється за критерієм застосування інформації як засобу впливу, тобто ІПсВ – це такий вид психологічного впливу, за якого відбувається передача об'єкту впливу необхідної інформації.

На сьогодні ІПсВ складає основу ефективності багатьох видів діяльності, що базуються на людській взаємодії, відіграє значну роль у протіканні такої діяльності й впливає та визначає її результати. Природно, що ІПсВ може відігравати як позитивну, так і негативну роль у цьому процесі. Тому ІПсВ є предметом прискіпливої уваги як тих, хто розробляє та проводить ПсО, так і тих, хто покликаний здійснювати інформаційно-психологічний захист (ІПсЗ).

Головною особливістю ІПсВ, що дає можливість використовувати його в ПсО, є те, що людина не помічає й не усвідомлює його як загрозу. Людина вірить, що її думки належать їй, що вони – продукт її власної мисленнєвої діяльності. Натомість, у дійсності, вони певним чином визначені об'єктивними чинниками інформаційних потоків, які діють на неї ззовні.

Сила впливу інформації залежить від того наскільки вона відповідає соціальним запитам ЦА та наскільки вона повторювана. Як правило, ЦА вже володіє сформованою системою переваг, настанов, соціальним досвідом і картиною світу. Вона несвідомо чекає підтвердження сили й легітимності своїх поглядів, їх значущості й важливості в повідомленнях. І якщо впродовж тривалого часу інформація, що надходить, не повністю відповідає очікуванням чи реаліям буття, то в ЦА розвиваються різко негативні асоціальні, девіантні, непередбачувані реакції, які є наслідком фрустрації. Така ЦА є найбільш чутливою до інформаційних впливів.

Вимога сьогодення – розвинена інформаційна компетентність. Її формування – складна педагогічна і соціальна задача.

ПОЛІТИКА ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ЯК НАПРЯМ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

*І.М. Ковальська-Павелко, кандидат історичних наук, доцент
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара*

Сьогодні, на 30-му році своєї Незалежності, Українська держава все ще знаходиться на перехідному етапі своєї історії: від стану перебування в межах однієї держави (СРСР) до стану розвинутих форм самостійної державності. На такому ж перехідному стані перебувають і ті шари суспільної свідомості, які «відповідають» за функціонування колективних типів пам'яті – тут спостерігається змагальна ситуація декількох версій минулого. Отже, модель історичної пам'яті знаходиться на стадії формування, оскільки в неї міститься ще багато нерозв'язаних протиріч.

Історична пам'ять являє собою спрощені колективні сприйняття фактів

свого минулого членами певної спільноти і, відповідно, її змістом є не стільки факти минулого, скільки стереотипізовані образи цих фактів, їх оцінки уявлення. Лариса Нагорна, наголошуючи на тому, що історична пам'ять – не стільки масове знання про минуле, скільки сприйняття минулого як спадщини, що стає інструментальною цінністю, застерігає: «Коли пам'ять органічно вбудовується в систему пошуку ідентичності, проблеми об'єктивності відходять на другий план. Цілком імовірним стає «зловживання пам'яттю», а то й перетворення її на інструмент ідеологічної війни» [6, с. 311-312].

Феномен історичної пам'яті не виникає і не функціонує у масовій свідомості спонтанно; він здебільшого відображує позиції певного владного інтересу, що, у свою чергу, найбільш повно уособлюються державою. Тобто формування домінуючої (офіційної) моделі (матриці) історичної пам'яті вирішальною мірою залежить від цілеспрямованої роботи владних структур суспільства з виховання лояльного до нації (держави) та її політичного режиму громадянина. Саме державна влада, нав'язує людині як члену певної спільноти національні межі сприйняття, розуміння та запам'ятовування, тобто ті форми мислення, що необхідні для найповнішого контролю над населенням. Отже, політика історичної пам'яті, яку впроваджують державні структури, завжди спрямована на створення «потрібного» синтезу теперішнього і минулого.

І хоча політика історичної пам'яті формується та здійснюється державою як легітимним представником всього суспільства, до цього процесу долучаються також різноманітні суб'єкти (політичні партії, ЗМІ, регіональні інституції тощо). Тому через провадження політики історичної пам'яті може бути реалізована ціла низка політичних інтересів – від консолідації суспільства на ґрунті спільного історичного минулого до його повної дезінтеграції на підставі гіперболізації певних перипетій минулого. Влада легітимізує в офіційній версії історії власні наративи, а окремі політичні сили через маніпуляції минулим прагнуть досягти власні (взькогрупові) політичні цілі, які можуть не узгоджуватися із загальнонаціональними цілями.

Політика історичної пам'яті покликана не тільки формувати лояльного до держави громадянина, але і досягти спільності у розумінні і оцінках минулого. Аналізуючи світовий досвід, Ярослав Грицак запропонував декілька варіантів стратегій реалізації політики історичної пам'яті [3, с. 74-78]:

– агресивна політика пам'яті – силове нав'язування пануючої версії сприйняття минулого, як у міжвоєнних Польщі та Румунії. Ризикований і сумнівний спосіб, що потребує значної централізації влади та достатніх ресурсів для втілення. Безбезпека полягає і в тому, що цей спосіб може привести до зворотних наслідків – актуалізації альтернативних оцінок минулого. В Україні подібні ефекти можна простежити в період президентства В. Ющенка та (ще більшою мірою) – за часів В. Януковича;

– нігілістичний підхід – ігнорування конфліктів пам'яті, покладаючись на природне забуття. Але кожне покоління, соціальна чи етнічна спільнота

природно прагне мати власну історію і зберігати пам'ять попри ігнорування унікальності цієї спільноти офіційною владою;

– політика висміювання – прощання зі сміхом з власним минулим (приклад Великої Британії, де поширені телешоу, в яких відкрито кепкують з англійських традицій). Проте жарти з власною історією можуть сприйматися як національна образа;

– пакт про забуття – усунення з суспільного дискурсу конфліктогенних і неприємних для пригадування сюжетів історії. Прикладами є Німеччина Конрада Аденауера та Іспанія після режиму Франко. Однак такий пакт має обмежений термін дії. З часом суперечки про минуле розпалюються ще з більшою силою;

– суспільна байдужість до минулого – наслідок гордості за теперішнє. Прикладом вчений наводить сучасну Іспанію, в якій населення не має помітного інтересу до власної історії, однак воно пишається нинішніми успіхами країни та зацікавлене в майбутніх здобутках.

Очевидно, що на сучасному етапі націогенезу в Україні запроваджувався орієнтовно з кінця 2003 р. і запроваджується зараз перший варіант стратегії політики історичної пам'яті, успішна реалізація якої потребує значних централізованих ресурсів (яких немає) – у силу цих обставин така стратегія приречена на поразку і неминуче призведе (призвела?) до зворотного ефекту – формування нелояльного до Української держави громадянина (принаймні в тих регіонах, де неприйняття офіційної версії історичної пам'яті є більш відчутнішою і набуває болісних форм). Певним компромісом в реалізації політики історичної пам'яті може бути четвертий варіант стратегії, який передбачає оголошення «пакту забуття» – українське суспільство ще не досягло стану, коли можна було б успішно реалізувати «агресивну стратегію» (яка, доречі, потребує певного ступеня національної (етнічної або громадянської) гомогенності).

Враховуючи рівень культури влади та суспільної толерантності, Ольга Волянук виділяє такі стратегії політики історичної пам'яті [1, с. 120-121]:

– індиферентна – встановлення таких правил політичного співжиття, при яких державні установи, політичні сили й громадськість здебільшого байдужі до різноманітних поглядів на минуле та комеморативних практик (останні видаються неважливими на фоні базових соціально-економічних проблем);

– конфронтаційна – обмеження проявів терпимості, сприйняття іншої версії минулого як чужорідної та незрозумілої, носіїв якої неможливо долучити до співпраці;

– поблажлива – домінування одного з наративів, при якому інші оцінюються як слабші, існування яких можна одночасно допускати й зневажати;

– критично-полілогічна – повага до думок, цінностей, традицій іншого, можливість змінювати прийняті наративи у процесі конструктивних історичних дискусій, за появи нових свідчень, оновлення дослідницьких можливостей тощо.

Отже, узагальнивши вищенаведені підходи, можна виокремити три можливі варіанти офіційної політики історичної пам'яті: 1) силове усунення, але не вирішення конфлікту пам'ятей через нав'язування панівної позиції (агресивний чи конфронтаційний тип політики пам'яті); 2) ігнорування, применшення існуючих протиріч на користь втілення програм соціально-економічного розвитку (індиферентний, нігілістичний тип політики пам'яті, пакт про забуття, суспільна байдужість до минулого); 3) ініціювання діалогу щодо суперечливих питань, результатом чого може бути «подолання минулого», символічне покаяння та прощення образ (поблажливий та критично-полілогічний типи).

Лариса Нагорна підкреслює, що, вибудовуючи стратегію формування історичної пам'яті, владні структури й культурні еліти будь-якої країни мають враховувати як загально-цивілізаційні особливості історичного процесу, так і власний історичний досвід. Для України одним з першочергових завдань у цьому плані є врахування багатополлярності українського політичного ландшафту. Л. Нагорна справедливо вказує, що сучасна Україна – це у багатьох відношеннях безпрецедентно складний територіальний комплекс, кожна з політико-культурних складових якого мала власну історичну долю і розвивалася у рамках різних цивілізаційних систем. Водночас це арена перехреснування різноспрямованих геополітичних впливів з боку держав, які у різні часи відчували себе на українських теренах повноправними господарями і насаджували у відповідних регіонах не лише власні управлінські системи, але й свої ментально-культурні матриці. Зрештою це і своєрідна контактна зона, де мирно або не мирно уживалися різні етноси, де відбувався інтенсивний культурний взаємообмін і де ідентичність майже завжди була або гібридною, або ситуативною. А це означає, що запропонувати суспільству «образ минулого», який рівною мірою задовольнив би мешканців різних регіонів, представників різних етносів і конфесій, доволі проблематично, якщо взагалі можливо. Доводиться рахуватися і з відмінними підходами істориків, вихованих у різноспрямованих системах світобачення. І, що не так вже й часто береться до уваги, з протистоянням двох типів націоналізму – радикального українського, з жорсткою етнічною прив'язкою й нетерпимістю до ідеологічних компромісів, і більш толерантного, але із залишками імперських амбіцій, російського [6, с. 65].

Сьогоднішні реалії такі, що в українському суспільстві існують (і не завжди мирно) різні варіанти (локальні моделі) історичної пам'яті, які формуються різними соціальними групами та політичними силами, що їх представляють. В ідеалі загальнонаціональна історична пам'ять являє собою культурну (ідеологічну) «угоду» між різними варіантами (локальними моделями) історичної пам'яті. На жаль, у сучасній Україні такого консенсусу не сформовано, оскільки локальні моделі історичної пам'яті є взаємовиключними. Можна говорити, принаймні, про існування трьох локальних моделей історичної пам'яті, які нашарування одна на одну. Йдеться про євроцентристську (яка зараз

претендує на статус офіційної, оскільки євроатлантичні прагнення закріплені в Конституції України), російську (євразійську) та радянську (комуністичну) локальні моделі історичної пам'яті, які не взаємоузгоджені, а навпаки перебувають між собою у конфлікті. Останні дві моделі перебувають між собою у певній синергії, що створює двополосний простір історичної пам'яті в сучасній Україні. Як справедливо зазначав ще до трагічних подій 2014 року Ігор Симоненко, в Україні «головна проблема криється у наявності справжнього розколу історичної пам'яті громадянського суспільства, котрий ділить країну не на Схід – Захід, україномовну – російськомовну, а на дві ідеологічно протилежні моделі ідентичності – національно-демократичну і постколоніально-радянську» [9, с. 60].

На думку Юрія Шаповала та Ігоря Гирича, принципами радянсько-російської моделі історичної пам'яті щодо України є такі тези: Україна – це невід'ємна складова євразійського цивілізаційного простору; українці є не самостійною нацією, а частиною єдиного «русського» народу, поряд з росіянами та білорусами, і тому не мають історичних прав на власну державність. Серед усіх народів лише російський має державну історію, а доля інших народів – бути будівельним матеріалом для творення історії Росії; Україна має спільну з Росією історичну пам'ять і не має власного історичного процесу. Натомість *українська національна* (в нашій інтерпретації – євроцентрична) *модель історичної пам'яті* ґрунтується на протилежних принципах: Україна – це частина європейської цивілізації; українці, поряд з росіянами та білорусами, – самостійний та рівноправний історичний етнос, а тому й сьогодні мають будувати власну державу; Україна має відмінну від російської історію, свій історичний процес і відповідно – історичну пам'ять [2, с. 18-19].

Досягти певного консенсусу щодо загальнонаціонального історичного гранднарративу в Україні можливо за умов досягнення, по-перше, лояльності до стану об'єктивної наявності української нації й держави в сучасності, а, по-друге, підтримки (і легітимації) традиції фактів державної незалежності в минулому. Запорукою цього має стати така політика історичної пам'яті, яка б сприяла пошуку оптимального балансу, який би, з одного боку, унеможливував розмивання етнокультурної основи історичної пам'яті, а з другого, сприяв би усвідомленню національної історії як перманентного процесу взаємодії та взаємовпливів різних культур. З цього приводу Юлія Зерній влучно зауважує: «І етнічні українці, і представники національних меншин мають «привласнити» українську історію, відчутти пов'язаність з нею себе і своїх предків. Для цього такі ключові історичні сюжети, як, наприклад, трагедія Бабиного Яру чи депортації кримських татар мають стати «місцями пам'яті» всієї нації, органічною частиною українського історичного нарративу. Доля закордонного українства, його величезні заслуги перед Україною також мають стати частиною національної пам'яті. Саме за такої моделі історична пам'ять поліетнічної політичної нації набуває цілісності і здатності продукувати спільну

національну ідентичність, прийнятну та привабливу для всіх громадян» [5, с. 110]. При цьому загальнонаціональний історичний гранднартив потребує «вивільнення від величезного масиву імперсько-радянських стереотипів у сприйнятті історичного минулого, які стримують процес національного самоусвідомлення громадян України» [5, с. 111].

Історична пам'ять, виконуючи роль каталізатора національного становлення, справляє потужний вплив на інші маркери національної ідентичності: громадянську лояльність, культурну приналежність, ціннісні орієнтації тощо. Андрій Лібіч, Оксана Михайловська та Вікторія Середа, на підставі численних соціологічних досліджень, проведених у різних регіонах України, доводить існування прямого зв'язку між історичною пам'яттю та політичними орієнтаціями громадян України [10]. Визнання цього факту є концептуальною основою державної політики пам'яті, яка має спрямовуватися на досягнення цілісності (монолітності) історичної пам'яті нації, подолання полярності та контраверсійності в оцінках історичного минулого.

Враховуючи, що політика історичної пам'яті як набір практик, за допомогою яких політичні сили або держави прагнуть затвердити певні інтерпретації історичних подій як домінуючі, виконує символічну (надання значущості події), інтерпретативну (трактування події для потреб поточної політики) та ідентифікаційну (вплив на формування національної ідентичності) функції [8, с. 26], необхідно брати до уваги безпековий аспект, який в умовах поляризації локальних моделей історичної пам'яті виступає ключовим чинником у веденні інформаційних війн. У цьому аспекті продуктивною є думка Леоніда Зашкільняка, який, вказуючи, що монолітна історична пам'ять забезпечує націю від культурного, світоглядного, політичного розшарування, підсилює доцентрові настрої в суспільстві, зауважує, що множинність (полярність) колективної пам'яті може бути джерелом національної дезінтеграції. Враховуючи те, що історична пам'ять є надзвичайно політизованим сегментом суспільної свідомості, вона має властивість за певних політичних умов швидко перетворюватися на фактор соціальної напруги та громадянського протистояння. Конфліктуючі візії минулого є «реальною загрозою для існування самої держави» [4, с. 101].

Показовим прикладом конфронтації двох локальних моделей історичної пам'яті є події між двома Майданами. За спостереженням Юрія Ніколайця, із посиленням спроб оформлення монолітної історичної пам'яті поступово розширюються сфери здійснення тиску на процес формування історичної пам'яті українців з боку певних кіл у Російській Федерації. Окремі представники російського політичного істеблшменту прагнули нав'язати думку, що українська держава є штучним утворенням, неспроможним гарантувати непорушність кордонів, отриманих у спадок від СРСР, а до переоцінки окремих подій української історії, що відбувалася в межах української пострадянської історіографії, стали долучатися російські професійні науковці та громадські

діячі. Саме з подачі останніх приблизно з 2003 р. регулярно стали мусуватися теми «утисків мовних та культурних прав росіян», загрози вибуху «антисемітизму та фашизму в Україні», «насильницької українізації», «перекручення історії у зв'язку з так званним Голодомором». Російська позиція часто демонструвалася з позитивним емоційним забарвленням, альтернативні твердження пов'язувалися з речами, здатними викликати лише негативні емоції та відчуження. В Україні процес українізації наштовхнувся на опір у вигляді протистояння політичних сил, орієнтованих на різне спрямування зовнішньої політики України з різним усвідомленням її місця у світових геополітичних процесах [7, с. 197]. На нашу думку, таке протистояння в чималій мірі сприяла формуванню соціокультурного ґрунту для реалізації експансіоністських намірів «північної сусідки» на південно-східних територіях Української держави. Паростки подібного роду тенденцій можна спостерігати і в прикордонних територіях з Румунією, Угорщиною і Польщею (і хоча масштаби такої конфронтації замалі, щоб вилитися в загальнонаціональний історичний наратив, проте недооцінювати загрози з цього боку не варто).

Таким чином, полярність історичної пам'яті може бути потужним конфліктогенним чинником, оскільки в ній зберігаються спогади про соціальні чи міжетнічні образи, суперечки, ворожнечу, які проявилися в минулому і не загоїлися в сьогоденні. Так, співіснування різноманітних суперечливих трактувань минулого призводить до станів, які визначають як «війни пам'яті» чи «конфлікти пам'яті», які із символічної площини можуть переходити в реальні громадянські протистояння або провокувати й загострювати міжнародні конфлікти. Тому одним з основних завдань політики пам'яті – сприяння їх попередженню й залагодженню.

Список використаних джерел

1. Волянюк О.Я. Суспільна пам'ять і політика: Мистецтво можливого. К.: НВЦ «Пріоритети», 2013. 172 с.
2. Гирич І., Шаповал Ю. Чому необхідно переосмислювати минуле. К.: KAS policy paper, 2010. 45 с.
3. Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності: статті та есеї. К.: Грані-Т, 2010. 232 с.
4. Зашкільняк Л. Україна між Польщею та Росією: історіографія та суспільна свідомість. *Український історичний журнал*. 2005. № 5. С. 93-113.
5. Зерній Ю. Взаємозв'язок історичної пам'яті та національної ідентичності. *Політичний менеджмент*. 2008. № 5. С. 104-115.
6. Нагорна Л.П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. 328 с.
7. Ніколаєць Ю.О. Політика історичної пам'яті в Україні на початку XXI ст. *Політологічні студії*. 2011. Вип. 2. С. 192-204.
8. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України : аналітична доповідь / за заг. ред. В.М. Яблонського. К.: НІСД, 2019. 144 с.
9. Симоненко І.М. Особливості структури історичної пам'яті Українського народу

та шляхи формування національного історичного нарративу. *Стратегічні пріоритети*. 2009. № 1. С. 51-61.

10. Liebich A., Myshlovska O., Sereda V. The Ukrainian past and present: legacies, memory and attitudes. *Regionalism without regions: reconceptualizing Ukraine's heterogeneity*. Budapest; New York: Central European University Press, 2019. P 67-134.

КОНТРПРОПАГАНДА В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Т.О. Чернишова, кандидат філологічних наук, доцент

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Сучасна доба постправди – це сприятливий час для застосування пропагандистських технологій. Учасники сучасної інформаційної війни змагаються на полі бою ідеологій, які практично замінили собою активні методи збройного протистояння. Отже, пропаганда та контрпропаганда стають провідними важелями інформаційного протиборства, здатними визначати характер, напрямок та наслідки війни.

Контрпропаганда в дискурсі гібридної агресії в цілому визначається як тактика та стратегія враження ворожої пропаганди, а конкретніше – як ті психологічні операції, що ідентифікують пропаганду суперника та слугують для викриття його спроб впливати на суспільну думку. Для формування та реалізації стратегічного контрпропагандистського впливу в умовах інформаційної війни необхідна спеціальна організація, яка б являла собою відчутний інформаційний інструмент влади з єдиним командуванням, консолідованими можливостями та підзвітністю. Слід визнати, що в умовах сучасного російсько-українського протистояння така організація, яка б забезпечувала послідовну, скоординовану та узгоджену політику контрпропаганди, спрямовану на інформування та орієнтування населення з метою убезпечення від шкідливих пропагандистських атак, донедавна була відсутня.

З початку гібридної російсько-української війни боротьбу з пропагандою противника власними силами провадила ціла низка громадських об'єднань. Так, ще на початку березня 2014 року викладачі, студенти та випускники Могиллянської школи журналістики та програма для журналістів і редакторів Digital Future of Journalism запустили сайт для перевірки фактів stopfake.org з метою спростування перекрученої інформації та пропаганди про події в Україні, що поширюються через російські ЗМІ. Фактчекінг та посилення медіаграмотності аудиторії – головні завдання цього журналістського проєкту, який наразі, за словами його діячів, «перетворився на інформаційний хаб, де аналізується таке явище, як кремлівська пропаганда, у всіх аспектах і проявах» [6].

2015 року тодішнім Міністерством інформаційної політики було ініційовано волонтерський проєкт «Інформаційні війська України». До 2017

року проєкт діяв як складова частина Міністерства для відстежування та спростування фейкових новин та неправдивої інформації у соцмережах. Наразі ця громадська організація здійснює самостійну контрпропагандистську діяльність, позиціонуючи себе як спільноту «активних українців, що об'єднуються задля захисту України від агресивної інформаційної пропаганди російських спецслужб – так званої «кісельовщини» [2]. За визначенням організаторів проєкту, вони «відстежують інформаційні провокації проти України, брехню російських ЗМІ та поширюють контрпропаганду» [2].

Контрпропагандою займається також громадська організація «Детектор медіа», створена українськими журналістами 2004 року. Позиціонуючи себе як унікальну для Східної та Центральної Європи багатофункціональну платформу, головними складовими своєї місії визначає «покращення якості українських медіа, підвищення медіаграмотності українського суспільства та протидію дезінформації та пропаганді» [1]. Зокрема, проєкт глибоко й системно досліджує стратегії та інструменти пропаганди, які використовуються Кремлем проти України, моніторить наративи російських та лояльних до Росії українських медіа; проводить моніторинг комунікаційної політики української влади щодо війни на Донбасі; публікує аналітичні розвідки, що узагальнюють досвід аналізу та протидії пропаганді двох попередніх десятиліть; готує аналітичні звіти («Індекс інформаційного впливу Кремля»; «Інформаційне споживання, потреби та погляди мешканців Сходу України», «Як російська пропаганда впливає на суспільну думку в Україні», «Протидія російській інформаційній агресії: спільні зусилля для захисту демократії») тощо.

Зусилля же державних органів України у протидії російській пропаганді останніми роками були передусім зосереджені на цензуруванні контенту – забороні російських телеканалів, запровадженні квот на радіо з метою збільшення україномовної продукції та на обмеженні ввезення російської друкованої продукції. Це найпростіша та найефективніша контрпропагандистська тактика, яка дає якнайшвидші результати, проте має певні просторово-часові обмеження. Так, практично непідконтрольним владі залишається інтернет-сегмент, а також, за даними «NGO Detector Media», 15% українців продовжує дивитися російські телеканали, які мають найвищий рівень довіри в південних та східних областях [3]. Лише 11 березня 2021 року указом Президента України було введено в дію Центр протидії дезінформації на базі РНБО з «метою протидії загрозам національній безпеці та національним інтересам України в інформаційній сфері, боротьби з пропагандою, деструктивними дезінформаційними впливами та кампаніями, недопущення маніпулювання громадського думкою» [5]. 31 березня 2021 року відбулась презентація створеного при Міністерстві культури та інформаційної політики Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки, спрямованого на об'єднання зусиль громадських організацій та влади у боротьбі із дезінформацією, швидке реагування на фейки, а також на промоцію українських наративів. Зокрема,

Центр, за словами його керівництва, зосереджуватиме свою роботу «над стратегічними комунікаціям, що включатимуть розробку контрнарративів РФ, проведення інформкампаній, включенням українських нарративів у щоденну комунікацію уряду; створенням онлайн-ресурсу, який активно реагуватиме на інформатаки; регулярним сповіщенням про гібридну агресію з боку Росії на міжнародному рівні, спільне напрацювання механізмів з протидії дезінформації з міжнародними партнерами» [4].

Безумовно, така політика держави в галузі протидії пропаганді (передовсім, російській) не може не заслуговувати на схвалення. Проте, по-перше, програми обох новостворених інституцій в цілому є подібними, тож виникають певні запитання стосовно того, чи не дублюватимуть вони одна одну, утрачати таким чином свою доцільність. По-друге, як ми вже зазначали вище, керування контрпропагандистською діяльністю має все ж таки відбуватися з одного центру, де і вироблятиметься відповідна державна стратегія боротьби з ворожою пропагандою. Так, наприклад, США свого часу створили ефективну організацію під цивільним керівництвом для проведення контрпропаганди в Першу світову війну, Другу світову війну і «холодну війну». На нашу думку, подібна організація має бути створена під егідою Міністерства оборони України та слугувати єдиною точкою входу для всіх задіяних в організації контрпропагандистської діяльності внутрішніх структур та міжвідомчих партнерів.

Хочеться сподіватися, що діяльність центрів, призначених для вироблення концепції протидії інформаційним впливам в умовах гібридної війни з РФ, спрямовуватиметься насамперед на створення так званої «когнітивної контрпропаганди», пов'язаної з управлінням сприйняттям. Американський військовий дослідник Скотт Бродо, автор «Керівництва з контрпропагандистської стратегії США у боротьбі з Аль-Каїдою», наголошує, що головна увага ефективної контрпропаганди має бути перенесена на когнітивний рівень (сприйняття та прийняття рішень). Він зазначає, що «стратегії контрпропаганди, що маніпулюють фізичною інфраструктурою та змістом, як правило, орієнтовані на супротивника, ... спрямовані на здатність супротивника до комунікації, на повідомлення супротивника або на поведінку супротивника» [8, с. 86]. У контексті боротьби США з радикальними екстремістами подібні засоби виявилися малоефективними, тому пропонується застосування когнітивного підходу до проведення контртерористичної діяльності, пов'язаної зі впливом на місцеве населення та зміною тих соціально-економічних факторів, які посилюють привабливість ідеології суперника (просвіта цільової аудиторії її мовою, трансляція стратегічних передач на значні відстані, формування «американської ідеології» з використанням різних програм допомоги в «країнах третього світу» тощо). Такий підхід, як зазначає С. Бродо, є довготривалим, проте може дати фантастичні результати.

На нашу думку, діяльність створених в Україні центрів протидії деструктивним інформаційним впливам не повинна обмежуватися фактчекінгом та медіаграмотністю населення України. Розпізнавати фейки та розвінчувати їх, блокувати медійні ресурси та забороняти доступ до них – це методи оборонної контрпропаганди, яка реагує на зміни фізичної реальності, на створений суперником інформаційний продукт. Маємо ж сформувати стійку суспільну думку та ідеологічний імунітет до пропаганди суперника. Те, що в Україні, яка наразі є передовою інформаційної війни, з'явилися подібні інституції, які планують здійснювати протидію дезінформації на державному рівні, є вже значним внеском у перемогу. Тим більше, що, за словами очільниці Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки України, наша країна «дійсно є носієм унікальної експертизи в питанні інформаційних атак, а наші фахівці мають найпрактичніший досвід як в ідентифікації гібридних впливів, зокрема дезінформації, так і боротьбі з ними» [7]. Таким чином, створення власного міжнародного майданчика з метою збору та аналізу інформації для забезпечення безпеки України та допомоги європейським партнерам стає важливим кроком у контрпропагандистській діяльності держави.

Список використаних джерел

1. Детектор медіа. URL: <https://go.detector.media/about>. (дата звернення 01.05.2021).
2. Інформаційні війська України. URL: <https://www.facebook.com/i.army.org>. (дата звернення 01.05.2021)
3. Поширення дезінформації та фейків про вакцинацію має на меті ослаблення України. URL: <https://www.apteka.ua/article/584491> (дата звернення 01.05.2021)
4. Презентовано Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. URL: <https://mkp.gov.ua/news/5234.html>. (дата звернення 01.05.2021).
5. Президент України призначив керівника Центру протидії дезінформації. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-ukrayini-priznachiv-kerivnika-centru-protidiyi-dez-67757>. (дата звернення 01.05.2021).
6. Стоп-фейк. URL: <https://www.stopfake.org/uk/pro-nas>. (дата звернення 01.05.2021).
7. Україна помітила роспропаганду: чи стане успішним центр із протидії дезінформації. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2020/11/2/7116007>. (дата звернення 01.05.2021).
8. Brodeur, Scott D. Guidelines for a U.S. Counterpropaganda Strategy to Defeat Al-Qaeda. Recruiting Air University (U.S.). School of Advanced Air and Space Studies. 2011 <https://www.hsdl.org/?view&did=712145>

DIRECTIONS OF STATE CONSOLIDATION IN THE IMPLEMENTATION OF MEASURES TO RESIST INFORMATION THREATS

*Rakytynskiy S.V., Zorkin R.Y.
Ivan Kozhedub National Air Force University.*

Information security is a question of uniting the efforts of all spheres and directions: both the state and public associations, scientific institutions, media, etc. Therefore, it is the unification of efforts that is the main key to success in repelling the information aggression that is being carried out against Ukraine.

Today, hybrid warfare technologies are being used against Ukraine, which has turned the information sphere into a key arena of confrontation. Experience that we already have shows that information is used as a technology for warfare.

In fact, information is an essential component of aggression. The latest technologies for influencing the consciousness of citizens who are sent against Ukraine are being tested.

Monitoring of the media space indicates that all available resources are used to achieve the ultimate goal of destroying Ukraine as a State.

The Russian Federation, as an aggressor state, uses both its own capabilities in the form of television channels and is attracted to the mass media of many other countries. Especially enemy narratives and misinformation have high efficiency due to the constant repeatability in the media and social networks.

It was social networks that gave access to a personal and collective subconscious. Manipulation, not depending on where the servers are located, opens up a lot of opportunities for the «right» choice of actions that the aggressor needs.

At the same time, it is important to understand that there is no single answer in the world how to combat misinformation.

Sometimes prohibitions and restrictions can be quite effective in some cases, but they always entail risks of violating freedom of speech. State control is also not a universal solution for combating misinformation, and media independence is a mandatory criterion for the development of a democratic society.

Today, the only strategic-level document that consolidates the state in implementing measures to counter information threats is the Doctrine of Information Security of Ukraine, approved by the President of Ukraine in 2017. The main goal of the Doctrine is to develop a unified state policy to protect the information space in a hybrid war. For the first time, the Doctrine justifies such concepts as «strategic communications,» «government communications,» «crisis communications,» «strategic narrative,» as well as defines national interests in the information sphere, current threats and mechanisms for overcoming them. The implementation of the Doctrine is associated with many areas of information space.

At the same time, on September 14, 2020, the President of Ukraine approved the National Security Strategy of Ukraine, which clearly defines the problematic aspects of ensuring information security.

At the same time, this document provides for updating approaches to solving the relevant issue by creating a new document: the Information Security Strategy of Ukraine.

The future strategy should take into account the experience of implementing the Doctrine of Information Security, in particular, ways should be identified for further actions by both state authorities and the country as a whole. For the successful implementation of information security measures, it is necessary to ensure high-level monitoring of the country's information space, in particular the media and the Internet, in order to identify information, the dissemination of which is prohibited in Ukraine, in particular, a system should be established to assess and monitor information threats and quickly respond to them. The analysis of relevant information will make it possible to universalize the existing mechanisms against Russian fakes, as well as identify the relevant main areas and mechanisms for their dissemination.

An important element of ensuring information security is the development of government communications, where the main goal is to introduce its own narrative and build an effective system of state strategic communications.

A practical and important element is the development of crisis communication capacities in public authorities. To date, communication with the population in crisis conditions is carried out mainly without system, based on internal procedures and in the absence of unified mechanisms and standards.

Separately, there is a problem of non-regularity of interaction in the context of crisis communications, which leads to duplication of powers to inform the society, and, as a result, insufficient information about events in society, dissemination of rumors, fakes, speeches of incompetent persons and the like.

In the absence of the necessary regulation, crisis communications are carried out situationally, appropriate decisions are made spontaneously, without an established basis.

All this leads to the vulnerability of the system of national sustainability and poses a number of potential risks to the population, and therefore requires urgent reform and strengthening of capabilities both at the level of the entire system of government and within individual state institutions.

In order to update attention on the importance of protecting the information sphere for the national security of Ukraine, countering propaganda, destructive misinformation and campaigns, as well as preventing manipulation of public opinion in Ukraine, a Center for countering misinformation was created. The head of the Office of the President of Ukraine Andriy Yermak at a meeting with the G7 ambassadors, as well as the heads of EU and NATO missions in Ukraine on April 6, 2021 presented the work of the Center, which is already building communication between all state institutions, plans to begin coordination with foreign partners. The head of the center, Polina Lysenko, will focus on countering the spread of false information on the Internet and fakes in the media.

In the context of countering hybrid aggression, it is important to increase the media literacy of Ukrainian citizens. In most cases, ordinary citizens do not have the appropriate skills. So improving the ability of citizens to independently identify fakes, resist manipulation, be ready for changes in the information environment, develop their own critical perception of information should be one of the priorities of the implementation of state information policy.

The direction of media literacy, as the most important element of media education, was implemented for a rather narrow audience, mainly residents of large cities, journalists. Unfortunately, media literacy issues usually do not go beyond the professional environment.

Almost no projects were implemented to improve citizens media literacy skills nationwide. The ordinary consumer of information is not informed about the existence of information threats, manipulations and does not have the skills to counter such threats.

This is especially true for residents of the periphery and small towns. This is a global problem in the border areas, where traditionally low coverage with a television signal and, at the same time, powerful broadcasting from abroad.

A key problem in the implementation of media literacy projects is the information reporting channel. Lectures/trainings do not fulfill tasks due to limited audience coverage (usually public officers and regional journalists), educational projects on the Internet are uninteresting, or do not have enough promotion, brochures do not always reach the target audience and have a short term of use.

At the same time, it is impossible only with media literacy to stop the spread of false information - sometimes it is a question of media integrity and compliance with journalistic standards. Therefore, special attention should be paid to working with media representatives and journalists.

To combat misinformation, the creation and production of its own narrative is important.

That is why there is a need to implement public and cultural diplomacy, in particular the expansion of the system of foreign broadcasting, the promotion of Ukraine in the world, information campaigns abroad, cultural events aimed at creating a positive image of Ukraine.

It is also necessary to carry out measures aimed at drawing attention to the problems of interethnic relations and ethno-national policy, popularizing the state language, which is an important element in protecting the information space.

Further production of measures to ban the distribution of film products, which harms the national interests of the state, and restrict access to the Ukrainian print market of anti-Ukrainian content, is important.

It is possible to use the experience of the European Union in countering misinformation. In particular, the EU shares the disinformation campaigns conducted by third countries in relation to EU member states, which include:

- cyber attacks on critical infrastructure and network hacking;

- influence political debates through social media and media;
- creation of conflict content in order to incite enmity in societies;
- interference in democratic processes.

To counter these threats, the Action Plan Against Disinformation has been created, as well as the Recommendations on Strategic Communications to Combat Propaganda Involving Third Countries.

These actions of the European Union indicate that the issues of interference of third countries in the internal political processes that take place in the EU member states have become strategic for the European Union and there is a need to counter actions aimed at undermining the activities of the institutions of the European Union and the European project as a whole.

Separately, attention should be paid to the implementation of the Code of Practice on disinformation, which was signed by a number of global Internet platforms and companies operating in the field of information services.

The strategic goal of cooperation between companies under the Code is to:

- Improving control over advertising on Internet platforms in order to reduce the income of those involved in the dissemination of misinformation;
- Increase transparency in political advertising to identify end customers
- closing fake accounts on social networks that spread false information and incite enmity;
- Facilitate users' access to different sources of news that represent alternative perspectives and provide them with accessible means to report misinformation.

The Code also provides for the restriction of targeting parameters for political advertising and ensures that specialists, scientists and state bodies are able to constantly monitor misinformation on the Internet.

Using the experience of the European Union, and in some cases joining Ukraine to these mechanisms, will significantly increase the level of information security of our country and EU member states in countering the aggressor state.

At the same time, there is a problem of interagency interaction and coordination. To date, there is no permanent mechanism for jointly countering information threats. State institutions mainly oppose information operations on their own, which significantly reduces the effectiveness of such measures.

In addition, a proactive approach to countering information threats prevails, that is, responding after identifying the fact of such a threat. At the same time, there is no early threat detection mechanism to prevent information threats before they occur.

One of the solutions that will optimize and concentrate the state's efforts is the creation of a platform for interdepartmental coordination and exchange of information between authorities that are involved in countering information threats.

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: ПЕРЕДУМОВИ ТА НАСЛІДКИ

*А.-М. А. Марченко, студентка міжнародно-правового факультету
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Актуальність роботи полягає у дослідженні проблем функціонування українського інформаційного простору у наш час, що є як ніколи важливим у зв'язку з веденням Росією гібридної війни проти України та необхідністю протидії ворожим інформаційним атакам.

Метою роботи є визначення особливостей інформаційних атак проти української держави, що здійснюються Росією, розкриття способів, якими вони проводяться, і виявлення наслідків інформаційної війни для українського суспільства.

Інформаційна війна – це метод формування потрібної для ворога громадської думки. Вона стала одним із основних засобів ведення гібридної війни Росії проти України й має чисельну кількість передумов, які й дозволяли проводити інформаційну експансію ще до початку анексії Криму та війни на сході нашої держави.

По-перше, тривале перебування України та Росії в одному державному утворенні, а саме – Радянському Союзі, політика якого дуже часто була спрямована на знищення самобутності українців, їхньої культури, а також зближення та асиміляція з російським народом.

По-друге, розгортання інформаційної пропаганди спочатку серед самого російського населення. Різні федеральні телеканали («Росія-24», «Перший канал» та ін.), їхні ведучі тривалий час займались поширенням інформації про так зване необхідне для українців та росіян об'єднання народів, міфів про «утиски російськомовного населення» і спотворення фактів нашої історії.

З роками така пропаганда набувала агресивнішого характеру щодо українців, поступово розповсюджуючись на теренах нашої держави, здебільшого у східних та південних областях. Починали використовуватись тези про відсутність окремої української нації як такої та її права на самобутне існування взагалі. Такі заяви дедалі активніше використовували лідери російських політичних сил, позиція яких схвально сприймалась самим російським населенням. Так, згідно з результатами соціопитувань Київського міжнародного інституту соціології та центру «Левада», за останні роки (з 2014-го по 2020-й) негативне ставлення росіян до українців коливається від 47 до 59% [1].

По-третє, швидкому поширенню дезінформації серед нашого населення сприяла відсутність міцного українського інфопростору, який би був здатний успішно протидіяти всім інформаційним атакам з боку ворога.

Безумовно, чинником, що також відіграв важливу роль, була присутність на українській політичній арені проросійських політиків, які, до речі, є в

українському парламенті й дотепер. Вони апіорі не можуть приймати рішення в інтересах нашої держави. Згадаймо правління проросійськи налаштованого четвертого президента України Віктора Януковича, який після Революції Гідності втік з України, а Росія, скориставшись нестабільною ситуацією в нашій державі, анексувала Крим та окупувала частину Луганської та Донецької областей.

Починаючи з 2014-го року й дотепер інформаційна війна проводиться паралельно з військовими діями на сході нашої держави, а з початку ведення активної фази війни російська пропаганда використовувала кожен вдалий момент для перекручування фактів, дискредитації української армії, активістів. Згадати лише як російські пропагандисти активно поширювали інформацію, яка жодним чином не пов'язана з реальністю, про нібито «розп'ятого» українськими військовими хлопчика в Слов'янську під час звільнення цього міста.

Враховуючи вище сказане зазначимо, що наслідками інформаційної війни є тривала дезінформація суспільної думки, яка призводить до спотвореного уявлення громадян (російських, закордонних, частково вітчизняних) про війну між Україною та Росією, й формування у населення думок, потрібних ворогу.

Наразі в Україні триває боротьба з російською пропагандою. В порівнянні з початком війни інформаційний фронт значно зміцнив свої позиції. Для цього 2017-го року було прийнято рішення про заборону використання російських сайтів на території України. Важливість цього рішення підкреслюють слова колишнього голови СБУ Василя Грицака: «...російські портали соціальних мереж є тим механізмом, який використовує російська ідеологічна машина для формування в свідомості громадян того, що їй потрібно» [2].

Наступним важливим кроком стала заборона вже у 2021-му році роботи проросійських українських телеканалів, а саме «112 Україна», «ZIK» та «NewsOne», які належали куму Володимира Путіна Віктору Медведчуку, який відкрито підтримує анексію Кримського півострова, не визнає наявності окупаційних російських військ на Донбасі, вільно здійснює польоти до Російської Федерації на зустрічі з різноманітними політиками й державними діячами. Виходячи з цього, робота цих телеканалів була небезпечною тим, що новини, які транслювались ними, повністю повторювали російську пропаганду (що не є дивним, судячи з того, ким є власник цих інформаційних ресурсів), допомагаючи їй поширюватися серед наших громадян. Виходячи з цього, рішення про їх закриття є справді довгоочікуваним та вагомим кроком в історії інформаційної боротьби проти російської пропаганди.

Не можна не згадати про вагомий внесок на інформаційному фронті наших журналістів, які продовжують спростовувати російські фейки як і про російсько-українську війну, так і про Україну в цілому. До прикладу, цим

активно займається журналістка Яніна Соколова у своєму проєкті «Вечір з Яніною Соколовою», у якому аналізує здебільшого російські новини і розкриває неправдиву інформацію, яку вони поширюють.

Варто зазначити, що попри позитивні моменти та значні зрушення в боротьбі на інформаційному фронті, ми досі маємо проблеми з поширенням російської риторики українськими ж зірками та іншими відомими людьми. За їхньою діяльністю, життям, і що важливіше – думками й світоглядом стежать багато прихильників, які звісно будуть орієнтуватися на своїх кумирів. Таким «прикладом» є українські боксери Олександр Усик і Василь Ломаченко. На початку російської збройної агресії проти України спортсмени займали патріотичну позицію й гідно представляли нашу державу на міжнародній спортивній арені. Однак кілька років тому обидва почали пропагувати ідеї так званого «русского мира»: у своїх численних дописах в мережі Інстаграм боксери називають російський й український народи «братськими», закликаючи до об'єднання в єдину країну. Також вони брали участь у російському пропагандистському фільмі «Здрастуй, брате! Христос Воскрес» [3].

На жаль, усі подібні прикрі ситуації з відкритою російською пропагандою ми не завжди можемо попереджувати. Ба більше, чимало українців не гребують російськими новинами, які можуть викривляти їхнє бачення на соціально-політичні події в Україні. Саме тому зараз як ніколи є важливим самовизначення наших громадян, які повинні навчитись свідомо сприймати інформацію, а не просто її споживати, уміти аналізувати і обирати достовірні джерела інформації.

Отже, існує чимало передумов, які сприяли початку інформаційної війни Росії проти України. Не варто забувати, що російська пропаганда безумовно є небезпечною для свідомості наших громадян і несе загрозу національній безпеці України. За допомогою пропаганди Росія досі заперечує наявність своїх військ на сході нашої держави (попри численні докази), називаючи війну «громадянською», поширює неправдиві чутки про українських військових. Українська влада протягом останніх років вжила заходи для зменшення розповсюдження російських фейків (закриття в Україні проросійських телеканалів та заборона користування російськими сайтами). Українські журналісти також активно долучаються до спростовування інформаційних фейків. Попри такі позитивні моменти, ворожій пропаганді вдається впливати на частину наших громадян. Саме тому кожен з нас повинен свідомо і об'єктивно обирати інформаційні ресурси, які будуть формувати наше бачення про соціально-політичну ситуацію в державі й за її межами, щоб зробити український інформаційний простір чистішим від ворожих маніпулятивних впливів.

Список використаних джерел

1. Ставлення населення України до Росії та населення Росії до України (соціологічне опитування 2021 рік). URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1015&page=1> (дата звернення: 26.04.2021).

2. Інтерв'ю кореспондента Укрінформу з Василем Грицаком (2016 рік). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2144501-vasil-gricak-golova-sluzbi-bezpeki-ukraini.html> (дата звернення: 26.04.2021).

3. «Ми – один народ». Ломаченко та Усик знялися у російському фільмі (2020 рік). URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-52555541> (дата звернення: 26.04.2021).

Науковий керівник: Калиновський Ю.Ю., д.філос.н., професор кафедри філософії НІОУ імені Ярослава Мудрого.

СЕКЦІЯ 5
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВІЙСЬКОВОЇ
ПІДГОТОВКИ ТА ОСВІТИ

РОЛЬ ВОЄННО-ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ФОРМУВАННІ
ОФІЦЕРСЬКИХ КАДРІВ ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ УКРАЇНИ

С. А. Фалько, кандидат історичних наук, доцент
Національна академія Національної гвардії України.

Сучасна воєнна наука активно використовує історичний досвід минулих війн та військових конфліктів. Освітня практика підтверджує: фактично жодне принципове питання сучасної воєнної науки взагалі і воєнного мистецтва зокрема не може успішно вирішуватись без усебічного врахування і творчого використання воєнно-історичних матеріалів, оскільки вони є джерелом і підґрунтям руху вперед у розвідку українських збройних формувань. Глибоке засвоєння воєнно-історичного досвіду дозволяє належним чином осмислити і правильно розуміти сутність і зміст тих явищ і процесів у військовій справі, які існують і відбуваються сьогодні, а також прогнозувати основні напрями й тенденції розвитку воєнного мистецтва. Воєнно-політичне керівництво провідних у військовому аспекті країн світу приділяє значну увагу воєнно-історичним дослідженням розвитку форм і способів збройної боротьби. У США, наприклад, під час розробки програм розвитку збройних сил враховують дослідження розвитку воєнного мистецтва за останні 100 років.

Четвертокурсник Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного Кирило Дубровський, після повернення з Великої Британії у січні 2021 р. розповів ЗМІ про навчання в Королівській військовій академії, тамтешні порядки та традиції. Він навчався сорок чотири тижні в Королівській військовій академії Великої Британії в Сандгерсті. В цьому закладі проходять підготовку майбутні офіцери британської армії. В військовій академії Великої Британії вивчали цивільні предмети, їх, за повідомленням українського курсанта читали викладачі цивільних університетів, зокрема наприклад Оксфорду. Основні з них: історія воєн, лідерські якості та психологія, історія сучасних воєнних конфліктів. На думку четвертокурсника Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, всі ці предмети актуальні й потрібні, мають прикладний характер і відіграють значну роль у житті командира.

Виклики, які постали перед Україною, актуалізували комплекс завдань, пов'язаних зі зміцненням обороноздатності держави, і зумовили потребу в усебічному дослідженні й популяризації воєнної історії. Вдосконалення Концепції воєнної історії України, яка вже прийнята в Міністерстві оборони України у 2017 році, викликane необхідністю вдосконалення воєнно-історичної науки в Україні, осмислення вітчизняного та світового воєнно-історичного

досвіду, з'ясування особливостей, тенденцій і закономірностей еволюції воєнної справи в різні історичні періоди.

Це один напрям вивчення воєнно-історичних матеріалів – сучасні локальні війни. Наразі локальні війни і збройні конфлікти фактично стали полігонами, де перевіряються нові зразки озброєння й воєнної техніки, форми та способи застосування збройних сил. На їх прикладі можна простежити еволюцію воєнного мистецтва і спрогнозувати його подальший розвиток. Нагадаємо про попередню інформацію щодо вивчення сучасних локальних війн у військовій академії Великої Британії розташованій в місті Сандгерсті. Результати збройних конфліктів дають поштовх до створення нових засобів збройної боротьби на основі передових технологій, що, у свою чергу, зумовлює зміну характеру збройного протистояння, форм і способів її ведення, виникнення нових тактичних прийомів. Нами досліджується проблема аналізу бойового досвіду сучасних локальних війн, операції антитерору та шляхи впровадження його в освітню діяльність.

Завдання майбутньому офіцеру, щодо опануванню матеріалів з воєнно-історичної тематики – інтегрувати історичну свідомість і навички критичного мислення в процес самоосвіти і навчання майбутніх підлеглих. Метою володіння методиками праці з воєнно-історичними матеріалами – вміння аналізувати еволюцію військового мистецтва і військової науки у війнах та військових конфліктах ХХ – ХХІ століття. При цьому основний акцент, під час праці в аудиторіях військового навчального закладу щодо матеріалів воєнно-історичної спрямованості, звертається на зміні характеру бойових дій в напрямках соціального політичного, економічного і техніко-технологічного розвитку держав. У центрі аналізу знаходяться причинно наслідкові відносини, взаємозв'язок подій, оскільки війни розгортаються в часи глобалізації. Звичайно велика увага також приділяється оперативним аспектам, тиловому забезпеченню як вони відображені в воєнній історії, а також ролі суспільства у сучасній війні.

Під час освітнього процесу, з використанням воєнно-історичної тематики, розглядається внесок окремих теоретиків. За стандартами військової освіти країн НАТО курсант повинен ознайомитися з вказаними викладачами працями військових теоретиків, та аналізує їх головні ідеї та вивчає вплив цих ідей на військові питання. Це дуже не прості питання навчання. Необхідно враховувати складність освоєння матеріалу військово-історичного характеру. Значні обсяги інформації по військовій історії були створені з конкретними політичними цілями. Важливе завдання викладача – навчити давати оцінку науковому матеріалу. Завдяки такій роботі, кожен слухач повинен прийти до власних висновків щодо основних проблем ведення війни і фундаментального характеру війн, наприклад, про співвідношення достоїнств наступу і оборони або про співвідношення матеріальних і моральних чинників тощо.

Робота з тем воєнної історії поєднується у вивченні ходу військових

кампаній з вивченням політичних, економічних, соціальних і культурних чинників, що визначають військове будівництво. Крім того, потрібно звертати увагу на вплив розвитку техніки і технології на ведення бойових дій, формування національних установок що до вивчення війн. Обов'язково частина матеріалу повинна бути присвячена національній спадщині і традиціям збройних сил України, інших військових формувань нашої держави. Обов'язково потрібно звертати увагу щодо характеру й інтенсивності сучасних війн і наслідків розвитку техніки і технології для ведення військових дій.

Начальник Генерального штабу Збройних Сил України генерал-лейтенант Сергій Корнійчук в минулому році взяв участь у науково-практичній конференції на тему: «Вірменсько-азербайджанський військовий конфлікт. Хроніка подій, аналіз та висновки». Вона відбулася у листопаді 2020 року в Генеральному штабі Збройних Сил України. Інформація, що була оприлюднена у ЗМІ України вказувала, що Світ став свідком як війна в Нагірному Карабасі вкотре показала, що радикальні прориви у виробництві принципово нових матеріалів, а також пов'язаних з цим нові військово-безпекові технології приводять до відповідних змін у формах і методах ведення сучасних війн.

Під час конференції учасники обговорили проблемні питання застосування військ сторонами конфлікту, тенденції подальшого розвитку форм і способів застосування військ та підготують обґрунтовані пропозиції щодо врахування передового досвіду в різних аспектах діяльності Збройних Сил України.

Азербайджан після понад чверть століття безуспішної для нього дипломатії досяг результатів силовим шляхом, зазначають сучасні експерти. А стосовно саме перебігу цієї війни в Карабасі, Україна та її армія мають винести конкретні висновки. Розвивати таке сучасне озброєння як безпілотники. Україна вже співпрацює в цьому з турками – в тому плані, що підприємство «Мотор Січ», швидше за все, ставитиме двигуни на ударно-розвідувальні безпілотники турецького виробництва. Це буде зброя, здатна в тому числі нести бойові заряди. Тобто боєголовки і ракети. Ще один урок, це роль розвідки. Ефективна робота стратегічної розвідки, належне оцінювання ситуації – без цього успішно вести війну неможливо. Азербайджан це і продемонстрував. Зовнішньополітична розвідка, військова – вони правильно розставили акценти. Азербайджан добре підготувався. Розуміння того, що іноді певні питання стосовно суверенітету держави, стосовно оборони можуть вирішуватися воєнним шляхом. Це вже питання воєнно-історичне. Це корисно курсантам військових закладів України.

Тому потрібно вивчати операції з підтримання миру на території власної держави в XX і XXI століттях. Звертати увагу на теорію і практику миротворчих операцій, відмінність між традиційними операціями з підтримання миру і більш жорсткими операціями з примусу до миру. Звичайно потрібно досліджувати причини внутрішніх конфліктів, наслідком яких є миротворчі

операції, обговорювати різні типи мандатів, фактори успіху, різні стратегії миротворчих операцій, гендерні відмінності і збереження миру і ключові компоненти миротворчих операцій, які пов'язані зі збройними силами. Аналіз прикладів успішних і невдалих миротворчих операцій складають комплекс матеріалів для дослідження причин позитивного вирішення завдань за призначенням. Як приклад можливо вивчення аналітичних оглядів операцій XXI століття в Афганістані й Іраку, Судані та Азербайджані.

ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В ПЕРІОД КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ

С.О. Ларіонов, кандидат психологічних наук, доцент

*О.С. Колесніченко, доктор психологічних наук, старший науковий співробітник
Національна академія Національної гвардії України*

У червні-травні 2020 року Державною службою якості освіти проведено анонімне опитування викладачів і студентів щодо дистанційної освіти впродовж карантину. Вибірку склали біля 22 тис. студентів та 6 тис. НПП. Було отримано досить позитивні результати як щодо ставлення здобувачів до такої форми навчання, так і відносно спроможностей ЗВО та науково-педагогічного складу забезпечити високу якість цього процесу [1].

Не заперечуючи результати цього опитування, аналіз відкритих джерел, зокрема офіційних сайтів ЗВО дає змогу переконатись, що на тепер є певні проблеми з дистанційним навчанням.

1. Серед платформ, які використовуються здобувачами переважають: освітня платформа ЗВО, електронна пошта та соціальні мережі. Біля 10% користуються скайпом, Youtube каналами викладачів.

Це актуалізує питання розвитку власних онлайн-платформ, які мають вже біля половини ЗВО. Водночас є низка ЗВО, які за результатами опитувань здобувачів не бачать перспектив в розвитку Мудл-платформ, віддають перевагу месенджерам.

2. Самоосвітою в період карантину займаються біля 40% студентів, решта ні. Причинами цього переважно є: дефіцит мотивації, брак часу.

З тих 40%, що займались самоосвітою, біля половини закінчили дистанційні курси на Прометеус, ЕдЕра, Всеосвіта, Курсера чи брали участь у онлайн-семінарах.

Цікаво, що звернулись для перезарахування відповідних результатів навчання в межах навчальних дисциплін – біля 5% здобувачів. Мабуть варто популяризувати такі можливості, інформувати здобувачів про переваги неформальної освіти.

Біля половини здобувачів в період карантину не користувались електронною бібліотекою чи репозитарієм свого ЗВО, систематично користуються біля 10%. Зазначимо, що лівова частка праці викладачів – це методична робота, яка традиційно рахується за нормами часу, передбаченими

ще у 2002 році наказом МОН України № 450 «Про затвердження норм часу для планування і обліку навчальної роботи та переліків основних видів методичної, наукової й організаційної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів». Зрозуміло, що з того часу ЗВО одержали більшої автономії щодо планування і обліку часу, витраченого НПП на методичну роботу, однак переважна більшість закладів досі не надає викладачам достатніх часових можливостей для розробки якісного дистанційного контенту, віддаючи перевагу його кількості.

3. Витрати часу на дистанційну освіту у студентів незначні, третина займається дистанційно понад 3 години, третина в межах 2 годин і третина – одну годину на день. В основному час витрачається на виконання самостійних завдань. При порівнянні з школярами, студенти витрачають достатньо небагато часу на навчання.

Однією з причин цього є те, що студенти є вибагливими користувачами інтернет-контенту, вони бажали б брати участь виключно в синхронних онлайн-лекціях та онлайн-семінарах, таких біля 60%. Готові слухати заздалегідь записані відео-лекції менше 30% опитуваних. Біля 15% опитуваних взагалі жодного разу не використали інструменти і матеріали, які пропонують їх ЗВО.

Витрати часу студентів здавалося б прямо корелюють з мірою контролю і зворотного зв'язку викладачів, однак насправді є достатньо велика (від 20 до 40%) група здобувачів, які не готові витрачати час на дистанційну освіту, якою би якісною вона не була.

4. Задоволеність дистанційною освітою коливається у дуже широких межах, від 40 до 90% у різних ЗВО. Цікаво, що приблизно 20% студентів в кожному закладі вважають таку форму освіти негативною, і також 20% - позитивною, більш сучасною.

Основні причини незадоволеності:

- пов'язані з проблемами роботи освітніх платформ, з технікою, розкладом занять (біля 40%). Студенти, які були готові працювати очно за розкладом занять, виявляють все більше неготовності працювати за таким же розкладом дистанційно;

- близько 20% здобувачів відмічають незадоволеність з причин несистемності комунікації з викладачами, дистанційного надання завдань для самостійного виконання при відсутності чітких інструкцій до їх виконання. Наприклад, біля 30% викладачів оприлюднюють тільки презентації до лекцій, а не сам текст, а біля 20% взагалі не дають авторського матеріалу, тільки посилання на певні підручники чи посібники. Не відбуваються консультації з виконання практичних завдань чи напередодні семінарів більше, ніж у половини здобувачів;

- достатньо велика кількість студентів (біля 20%) проживають у сільській місцевості чи з інших причин не мають доступу до якісного інтернету;

- є непоодинокі висловлювання про те, що дистанційні курси є «сирими», недостатньо оснащеними технічно, а викладачі не мають достатньо технічних навичок, для того щоб адекватно їх обслуговувати і своєчасно модернізувати.

5. Висловлені наступні побажання здобувачів:

Студенти бажають урізноманітнення інноваційних технологій навчання за рахунок відеоматеріалів, цікавих і сучасних платформ для навчання, медіа джерел. При такому запиті контент дистанційної освіти має бути конкурентноздатним у порівнянні з інтернет-джерелами.

Висловлюються думки щодо бажаної більшої організованості й чіткості у проведенні занять/ консультацій/ організаційних нарад/ інших форм зв'язку з викладачами і наставниками.

Те ж стосується чітких інструктажів щодо виконання різних форм самостійної роботи. Загалом в опитуваннях здобувачів часто зустрічаються згадки про потребу мати чіткі інструкції і вимоги щодо виконання різних видів робіт, а також критеріїв їх оцінювання.

Студенти загалом не бажають виконувати самостійні роботи, які необхідно писати від руки.

Певна частина скарж стосується онлайн-опитувань і тестувань. Деякі вважають, що виконувати забагато однотипних тестів – це марна трата часу, яка не виправдовує себе. Деякі, навпаки, хотіли б більші «банки тестів» для того, щоб результати опитувань давали змогу викладачу побудувати об'єктивний рейтинг групи (особливо для тих, хто отримує стипендії).

Спостерігаються висловлювання про те, що необхідно передбачати інші варіанти зв'язку зі студентами, не за допомогою мережі інтернет, наприклад зустрічі з викладачами поза межами ЗВО.

Студенти прагнуть фідбеків за свою роботу, наприклад, отримувати завдання з виправленими помилками, коментарі щодо удосконалення виконаної роботи (деякі викладачі це роблять і студентам подобається така практика).

6. Ситуація вимушеного карантину певною мірою змінила психічний стан здобувачів. В опитуваннях зустрічаються дефініції «стрес», «напруження», «емоційне вигорання», «розчарування», «незадоволеність».

Формат дистанційної освіти вимагає від здобувачів низки соціальних навичок, в першу чергу самоорганізації і тайм-менеджменту, що є критичним в адаптаційному періоді першого року навчання.

В опитуваннях зустрічаються думки про те, що згадані навички поступово формуються природним чином, однак фактично відсутні ЗВО, де б цілеспрямовано вводились такі курси.

В якості висновків і підстави для дискусії пропонуються наступні твердження:

1. Вища освіта дедалі більше стає справою ентузіастів. Тільки поодинокі ЗВО мають в штаті технічних працівників, які забезпечують наповнення і функціонування системи дистанційної освіти. Тому викладачі постійно навчаються новому, часто звужуючи можливості для професійного розвитку за основною спеціальністю.

В межах автономії ЗВО необхідно переглядати норми часу і навантаження на викладачів, або шукати шляхи стимулювання тих, хто забезпечує освіту дистанційно.

2. Необхідно вирішити, чи корелює якість знань студентів з відвідуванням занять в дистанційному режимі. Якщо ставити питання максимально широко, то яке співвідношення пріоритетів навчання і контролю

знань? Наприклад, чи допускати до кваліфікаційного екзамену здобувача, який не відвідав жодного заняття, але виконав усі завдання підсумкового контролю з усіх дисциплін?

3. В дистанційному режимі працюють не тільки викладачі і студенти, а і служби, які надають інформаційну, гуманітарну, соціальну, психологічну та інші форми підтримки студентам. Випадки вимірювання якості цих форм підтримки є поодинокими, і не зрозуміло, як вони працюють дистанційно, чи необхідно це робити і якою мірою.

Список використаних джерел

1. Результати опитування щодо дистанційного навчання у закладах вищої освіти в умовах карантину. URL: <https://www.sqe.gov.ua/index.php/uk-ua/hovyny/1214-rezultaty-opytuvannya-shchodo-dystantsiynoho-navchannya-u-zakladakh-vyshchoyi-osvity-v-umovakh-karantynu> (дата звернення 11.05.2021)

ЯК ОРГАНІЗУВАТИ ПРИСКОРЕНЕ НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

І.М. Трубавіна, доктор пед. наук, професор

Національна академія Національної гвардії України

С.М. Бойко, кандидат педагогічних наук, доцент

Харківський національний університет внутрішніх справ

Проблема прискороного навчання офіцерів і їх пришвидшеного випуску була ще в роки війни 1941 – 1945. За короткий термін молодших лейтенантів швидко випускали на фронт прискореним навчанням ко надувати підрозділами в бойових умовах. Виникає питання як це зробити сьогодні в умовах збільшеного обсягу матеріалу в закладах військової освіти, як готувати до цього викладачів і курсантів.

Основними протиріччями, які треба сьогодні вирішити в прискороному навчанні, є: протиріччя між великим обсягом матеріалу і його якістю засвоєння за зменшений проміжок часу, між можливостями людини засвоїти матеріал на рівні навичок і компетентностей і відсутністю часу на практичні заняття, відпрацювання вмінь на практиці.

Сьогодні існують такі окремі дидактичні шляхи вирішення цієї проблеми:

- інтенсифікація навчання;
- випереджаюче навчання;
- ідеї розвивального навчання Л. Занкова – навчання великими теоретичними блоками швидким темпом, після цього коротке відпрацювання практичних питань;
- навчання епохами за Вальдорфською педагогікою;
- періоди вивчення предметів за М. Щетініним;
- цілісні організація освітнього процесу у Б. Наумова;

- організація засвоєння прийомів розумової діяльності і прийомів тайм-менеджменту;
- організація керованої самостійної роботи з тьюторством, навчальним діалогом, педагогічною підтримкою і фасилітацією;
- організація навчання швидкому запам'ятовуванню, тримання довільної уваги тривалий час;
- опорні сигнали в навчанні;
- оптимізація застосування наочності в навчанні;
- використання засобів активізації уваги і навчання;
- організація цілодобового дистанційного навчання, мішаного навчання, сучасних технічних засобів навчання.

Проведене нами експрес-опитування викладачів кафедр педагогіки і психології, соціально-гуманітарних дисциплін двох навчальних закладів вищої поліцейської і військової освіти довело, що вони знайомі із окремими шляхами прискороного навчання на рівні практичного застосування, системи знань немає, питання в практичній діяльності більшості з них поки що не виникало. У той час як сьогодні воно стає дуже актуальним в умовах агресії РФ.

Виникає питання про підготовку викладачів окремо до прискороного навчання військовослужбовців, в той час як сьогодні таких курсів підвищення кваліфікації не існує. Всі вимоги до прискороного навчання в закладах освіти зводяться до збільшення кількості лекційних занять до 6 пар в день, зменшення кількості дисциплін для вивчення, в той час як методики прискороного навчання як резерв не розглядаються в такому освітньому процесі. Тому викладачів треба готувати до роботи в такому темпі і режимі, до оволодіння такими технологіями прискороного навчання за темами, які нами попередньо названі. Також постає питання про цифрову педагогічну компетентність викладачів в умовах військового часу і прискороного навчання, коли існує обмежена кількість часу, гаджетів, доступу до інтернету тощо. Які ресурси доцільно використовувати, як платформи є доцільними і як з ними працювати в такий час – справа подальших досліджень.

РОЗВИТОК SOFT-SKILLS НА ОСНОВІ МОДЕЛІ 4К

Яндола К.О., Гаймур К.С.

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Перехід людства до інформаційного суспільства супроводжується глобалізаційними процесами і, відповідно, стрімким розвитком штучного інтелекту, інформаційних технологій, робототехніки тощо. Це спонукає освітні заклади та установи до пошуку альтернативних форм освіти, інноваційних стратегій навчання та виховання, створенню гнучкого освітнього середовища, яке дозволяє максимально розкривати потенціал здобувачів освіти відповідно до

траєкторії особистого розвитку, та в основі якого покладено гуманістичний та студентоцентризований підходи.

Модифікуються й вимоги до знань, вмінь, навичок та компетентностей сучасних випускників. Все частіше дослідження підтверджують той факт, що вирішальними стають здебільшого спеціальні знання, більш наближені до практики, здатність та готовність до самостійного здобуття знань в системі безперервної освіти, системність і стратегічність мислення в умовах широкого розповсюдження глобалізаційних процесів, вміння адаптувати досвід зарубіжних партнерів тощо. Отже, разом з опануванням фундаментальних професійних компетентностей все більшого значення набувають так звані «м'які» навички або *soft-skills*, які також називають універсальними або функціональними компетентностями, а факт володіння ними – функціональною грамотністю [1].

Слід зазначити, що не можна протиставляти *hard-skills* та *soft-skills*. Для різних професій співвідношення між ними повинно бути різним. Так, для деяких професій комунікація грає вторинну роль, а успіх роботи загалом залежить від професійних навичок і знань. Певні професії вимагають балансу *hard* та *soft skills*. В такому випадку те, як фахівці взаємодіють з оточенням важливо не менше за їх професійні компетентності. Третя категорія професій – ті, в яких провідну позицію займають *soft-skills*. Від вміння спілкуватися та вибудовувати стосунки у таких фахівців залежить загальний успіх - вміння слухати, говорити, привертати увагу гарантують його 90%.

Розглядаючи військову сферу, вважаємо слід знаходити баланс між професійними та «м'якими» навичками.

У вищій військовій освіті спостерігаємо стрімкі зміни у системі підготовки військовослужбовців. Досвід ООС (АТО), співпраця з НАТО, чисельні дослідження науковців, висновки військових експертів свідчать про необхідність розвитку лідерських якостей, які передбачають: формування та розвиток емоційного інтелекту; формування та розвиток організаційних навичок; *teambuilding*; критичне мислення; формування та розвиток навичок публічного виступу; формування та розвиток комунікаційних навичок тощо.

Процес формування та розвитку *soft-skills* передбачає створення відповідних психолого-педагогічних умов, зміну підходів до організації та проведення занять. На себе звертають увагу «продуктивні школи», «імовірнісна освіта», «вітагенне навчання» тощо. В цьому контексті пропонуємо звернути увагу на модель 4К.

Модель 4К ґрунтується на таких складових: креативність, критичне мислення, комунікація, командна робота. Розглянемо більш докладно ці складові.

Під креативністю будемо розуміти здатність продукувати інноваційні та корисні ідеї. Як визначав Дж. Гілфорд існує 16 гіпотетичних інтелектуальних здібностей, що характеризують креативність, серед яких: швидкість (кількість

ідей, що виникають за деяку одиницю часу); гнучкість (здатність швидко переключатися з однієї ідеї на іншу); оригінальність мислення (здатність продукувати ідеї, що відрізняються від; допитливість (підвищена чутливість до проблем, що не викликають інтересу у інших); іррелевантність (логічна незалежність реакцій від стимулів). Отже, креативний потенціал людини залежить від її: рівня професійної підготовки в певній галузі; здатності мислити нестандартно і виходити за рамки; природного прагнення займатися креативною діяльністю; особистісних характеристик (терпимість до невизначеності та бажання ризикувати) [2].

Критичне мислення у широкому розумінні означає комплексну навичку, що допомагає вирішувати нестандартні проблеми в умовах невизначеності та відсутності єдиного правильного варіанту її вирішення. Під критичним мисленням розуміють таке мислення, при якому осмислюючи досвід формується власна думка, незалежно від обставин та інших людей. Рішення приймається на основі ланцюга доказів. В загальному вигляді критичне мислення передбачає розгляд ідей з багатьох точок зору; це певна система суджень, які допомагають аналізувати та формулювати обґрунтовані висновки. В основі критичного мислення покладений: системний аналіз (здатність визначати зв'язок); аргументація (здатність доходити логічних висновків, спираючись на факти та докази); оцінка (вибирати найкращий варіант та оцінювати наслідки прийняття/не прийняття рішення); творчий процес (формулювання візії, вибудова стратегії).

Особливе місце в моделі займають комунікативні навички.

Комунікацію визначають як суспільний процес, в якому відбувається обмін інформацією задля передачі смислів і досягнення бажаних результатів. Ключовими навичками в комунікації є такі: визначення мети та результатів комунікації; вибір способу передачі інформації; добір найбільш оптимального способу кодування інформації; створення інформаційного контенту; вміння формулювати чіткий посил для конкретної цільової аудиторії; добирати відповідні техніки та технології впливу на свідомість людей; застосування техніки активного слухання тощо.

В діяльності військовослужбовців командна робота посідає одне з провідних місць. Командна робота (або кооперація, колаборація) складається з таких елементів:

- міжособистісна комунікація (горизонтальна та вертикальна),
- здатність передбачувати та вирішувати конфлікти,
- управлінські здібності (управління динамікою групи, розподіл ролей та обов'язків, згуртованість команди, оцінка внеску кожного члена команди в загальний результат тощо).

Застосування цієї моделі на практиці передбачає використання активних та інтерактивних методів та технологій навчання, а також різних способів формування освітнього середовища (рис. 1).

Рис.1 Реалізація моделі 4К

Таким чином, використання різних форм, методів та технологій навчання дозволить створити ситуації, які сприятимуть розвитку soft-skills.

Список використаних джерел

1. Антонова Сутність поняття креативності: проблеми та пошуки // Теоретичні і прикладні аспекти розвитку креативної освіти у вищій школі: монографія / за ред. О.А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2012. – С. 14-41.
2. Сімакова І. О. Використання кейсового методу для навчання іншомовної професійно орієнтованої дискусії студентів інженерних спеціальностей / І. О. Сімакова // ВІСНИК НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2010. – Вип. 3. – С. 191–195.

ПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОПІЗНАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Є. Каун

Харківський національний університет Повітряних Сил ім. Івана Кожедуба

Про застосування психологічних ресурсів ідеться тоді, коли людина свідомо актуалізує свій психологічний потенціал і застосовує конструктивні способи подолання важкої ситуації. Це стан, можливість, якою можна скористатися у разі потреби, додаткове джерело психологічної і фізичної сили й енергії. Спираючись на свій ресурс, людина здатна наважитися на дію у напрямі

досягнення бажаного. До психологічного ресурсу людина звертається у випадках нерішучості, за відчуття відсутності життєвих сил, гармонії, опори у житті, а також задля подолання важких життєвих ситуацій. Ресурси дають змогу зробити більш цілісним і оптимальним для особистості процес подолання кризової ситуації.

Основу для формування психологічного ресурсу створюють психофізіологічні особливості людини, що визначають можливості інтелектуальної переробки інформації і саморегуляції. Особливості темпераменту й характеру впливають на формування ресурсів: наприклад, вроджена вразливість (меланхолік, холерик) спричиняє високу емоційну збудливість, а флегматичний характер впливає на виникнення ригідності, що перешкоджає розвитку ресурсів особистості.

Існує ціла низка факторів, які впливають на формування психологічних ресурсів і характеризують життя людини. Серед іншого слід звернути увагу на емоційний інтелект.

Емоційний інтелект (EQ) – здатність мотивувати себе і, незважаючи на труднощі, наполегливо йти до мети, вміння стримувати імпульсивні дії та відкладати задоволення, контролювати свій настрій і не дозволяти стражданням блокувати раціональне мислення, співпереживати й сподіватися.

Емоційний інтелект включає в себе чотири головні області, категорії: 1) усвідомлення власних емоцій (самосвідомість – уміння розпізнавати свої почуття, коли вони виникають, – це основа емоційного інтелекту); 2) управління емоціями (уміння керувати почуттями, слідкувати, щоб вони відповідали ситуації, ґрунтуються на самосвідомості); 3) самомотивація (скерування емоцій у правильне русло допомагає досягати поставлених цілей – це сприяє концентрації уваги, підвищує самомотивацію та самоконтроль); 4) вміння розпізнавати емоції інших людей (емпатія – ще одна здатність, в основі якої лежить емоційне самоусвідомлення).

Важливість розвитку емоційного інтелекту у військовослужбовців полягає в тому, що велика кількість військовослужбовців відчуває значні, постійні негативні емоції після їх розгортання. Почуття провини, сорому, неприйняття, ізоляції, відчуження, безпорадності та страху – не рідкість. У багатьох випадках ці негативні почуття призводять до спалахів стресів, депресій та значних проблем з їх подоланням. Ветерани борються за адаптацію до цивільного життя та сімейних ситуацій, стосунки часто напружені і складні.

Емоційний інтелект пропонує потужний шлях до зменшення негативних наслідків участі у військовій діяльності. Він розширює внутрішньо-особистісні та міжособистісні набори навичок, що дозволяє підвищити стійкість. Попередня увага та формування навичок – це більш позитивний, конструктивний спосіб підтримати емоційний та психологічний добробут військовослужбовців. Для

досягнення розвитку EQ треба удосконалювати свою самосвідомість, яка слугує сприянню, підвищенню внутрішнього розуміння. Більший рівень впевненості у собі та внутрішньо-особистісні навички задають активний тон боротьби зі стресами та високим рівнем емоційних викликів.

Для вдосконалення лідерських якостей, які формують довіру та відданість з боку військовослужбовців, потрібно додержуватись наступних стратегій: 1) самосвідомість – розпізнавання будь-якого почуття, коли воно виникає; 2) самокерування – посилює контроль, дисципліну та здатність адаптуватися; 3) соціальна обізнаність та навички спілкування сприяють визнанню та вирішенню важких ситуацій; 4) стійкість – форма розумової здатності, яка дозволяє швидко відновитись після невдач або негараздів – ключова стратегія емоційного інтелекту у військовослужбовців, яка піддається тренуванню.

Ці стратегії входять до програми організації Mobile Team Challenge Ltd (МТС Europe), де приділяється увага вивченню емоційних навиків. Ця організація спеціалізується на формуванні та розвитку емоційного інтелекту у військових лідерів. Навики включають:

- 1) можливість швидко знизити рівень стресу в будь-який момент в різних умовах;
- 2) здатність розпізнавати свої емоції і утримувати їх від того, щоб вони придушували вас;
- 3) здатність емоційно з'єднуватися з іншими за допомогою невербального спілкування;
- 4) здатність використовувати гумор і гру, щоб залишатися стійкими в складних ситуаціях;
- 5) здатність вирішувати конфлікти позитивно і впевнено;

Перші два навики необхідні для контролю й управління стресом, а останні три – покращують спілкування. Висока якість володіння цими навиками може застосовуватись для розвитку:

- емоційно-інтелектуального лідера;
- емоційно-інтелектуальної команди;
- емоційно-інтелектуальної армії.

Для досягнення мети побудовані вісім основних моделей поведінки, типових для людей з емоційним інтелектом, які розвиваються в даних структурах:

- 1) адаптивність;
- 2) співчуття;
- 3) суперечливість;
- 4) мотивація;
- 5) стресостійкість та емоційний контроль;

- б) самосвідомість;
- 7) навички прийняття рішень;
- 8) навички впливу.

Розвиток цих восьми моделей поведінки призведе до появи емоційно інтелектуальних лідерів і високоефективних воєначальників та команд. Ці моделі поведінки розвиваються і запроваджуються під невтомними дослідженнями Гарварду, різних європейських психологічних товариств та впроваджуються в практику збройних сил іноземних держав. Використання зазначених стратегій, навичок, типів поведінки буде сприяти формуванню емоційно зарядженого, здібного, інтелектуально налаштованого лідера армії.

Розглянута проблема показує необхідність формування інтелектуальних військ та державного управління, з урахуванням розвитку емоційного інтелекту в закладах вищої освіти за спеціально розробленими курсами. Водночас, формування лідерських якостей офіцерів та сержантів треба розглядати через призму формування емоційного інтелекту на всіх етапах професійного зростання військовослужбовців, що і є перспективою подальшого розвитку Збройних Сил України.

Науковий керівник: Кротюк В.А., канд.філос.н., доцент, начальник кафедри психології та педагогіки ХНУПС.

СЕКЦІЯ 6
ФОРМИ ТА МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ УЧАСНИКАМ
БОЙОВИХ ДІЙ, ЧЛЕНАМ ЇХ РОДИН ТА ПЕРЕСЕЛЕНЦЯМ

ПРОВЕДЕННЯ ЗАХОДІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДЕКОМПРЕСІЇ
ОСОБОВОГО СКЛАДУ В ПРОЦЕСІ ВІДНОВЛЕННЯ БОЄЗДАТНОСТІ
З'ЄДНАНЬ, ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Стасюк В.В., доктор психологічних наук, професор, професор кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) Національний університет оборони України імені Івана Черняховського

Андрущук І.М., начальник відділення психологічної реабілітації Центрального військового клінічного санаторію «Хмільник»

Актуальність. Психологічні наслідки бойових дій добре задокументовані протягом усієї історії. Вони відомі під такими назвами, як ностальгія, синдром вигорання, бойове виснаження, а останнім часом – як бойовий стрес. Саме тому, питання психологічної декомпресії (психологічної реабілітації) особового складу військових частин, які були виведені з району операції Об'єднаних сил для відновлення боєздатності є найбільш широко висвітлене в працях вітчизняних та закордонних науковців, порядок її проведення регламентується великою кількістю керівних документів Міністерства оборони України та Генерального Штабу Збройних Сил України.

Мета дослідження: аналіз досвіду та особливостей організації психологічної декомпресії в ході відновлення боєздатності.

Бойові дії накладають помітний відбиток на перебіг психічної активності і поведінку військовослужбовців. Бойовий стрес, зігравши свою позитивну роль у збереженні цілісності організму й особистості воїна в екстремальних умовах бойової обстановки, виступає причиною наступної дезадаптації і психотравматизації учасників бойових дій. Власне кажучи, саме стресові трансформації за межами небезпечної ситуації виявляються негативними, дезадаптивними й утворюють головну симптоматику бойових стресових розладів.

Саме травматичний стрес, що виник під час воєнних дій, є одним з головних внутрішніх бар'єрів на шляху адаптації до мирного життя. Травматичний досвід, відбитий у психіці ветерана, тримає його в стані внутрішньої війни. Після повернення до мирної обстановки ветеран переживає новий стрес, пов'язаний з реадаптацією. На первинний стрес, отриманий під час війни, накладається вторинний, що виник при поверненні додому. Це стає внутрішньою основою для психічної і соціальної дезадаптації ветерана в суспільстві. Певна категорія людей, що страждають психічними розладами, можуть яскраво виявляти ознаки своєї хвороби, а інші переносять страждання мовчки, соромливо ховаючи свої страждання. Почуття «сорому» особливо яскраво виражене у військовослужбовців, що ніколи не припускали, що можуть мати психічні розлади.

Саме через це багато військовослужбовців-учасників бойових дій на Сході України відмовляються від надання психіатричної допомоги навіть в конфіденційному порядку.

Тому наказом Генерального штабу Збройних Сил України від 27 грудня 2018 року № 462 було введено в дію Інструкція з організації психологічної декомпресії військовослужбовців Збройних Сил України.

Наказ визначає, що психологічна декомпресія – це комплекс психологічних та медико-психологічних заходів, які здійснюються після виведення військової частини (підрозділу) з району виконання завдань за призначенням для відновлення психофізіологічного стану та реадaptaції військовослужбовців.

Мета проведення психологічної декомпресії – поступове переключення механізмів реагування в екстремальних (бойових) умовах до мирних умов життєдіяльності; стабілізація психоемоційного стану, профілактика розвитку психогенних розладів.

Тобто надання військовослужбовцям психологічної допомоги в переході від умов постійної небезпеки, напруги, загрози життю до функціонування в умовах мирного життя.

Поняття «психологічна допомога», відображає певну реальність, певну психосоціальну практику, поле діяльності в якій є сукупність питань, утруднень і проблем, що належать до психічного життя людини.

Психологічна допомога є сферою та способом діяльності, що призначена для сприяння людині і спільноті у вирішенні широкого кола проблем, які породжуються духовним життям в соціумі. Зміст психологічної допомоги полягає в забезпеченні емоційної, смислової та екзистенціальної підтримки людині чи спільноті в ситуаціях утруднення, які виникають у процесі їх особистісного або соціального буття.

Кабінет психолога – це не єдине місце, де людина може отримати психологічну допомогу, тому необхідно виокремити особливості, які відрізняють професійну позицію психолога від позицій інших представників соціуму, здатних надати психологічну підтримку.

Отже, людина може надати допомогу сама собі; може знайти психологічну підтримку з боку своїх близьких, колег, друзів, знайомих; може звернутися до фахівців, які безпосередньо займаються наданням психологічної допомоги, а також до інших фахівців – педагогів, лікарів, юристів, священників; людині можуть надати психологічну підтримку також і абсолютно незнайомі люди (наприклад, попутник).

Самодопомога

Переваги. Суто індивідуальний підхід: кожен у процесі життя виробляє свої способи психологічного розвантаження, психологічного самовираження. Крім того, це повна конфіденційність, захист від зовнішньої дії. Багато людей звернення по допомогу можуть сприймати як прояв власної слабкості.

Недоліки. У випадку самопомоги відсутній співрозмовник, який ініціює та структурує процес вербалізації внутрішнього досвіду й, таким чином, надає можливість відстороненого самопостереження (рефлексії). Людина, знаходячись наодинці зі своєю психологічною проблемою, часто ще більше

заплутується в ній, прагнучи «втекти» від наявної проблеми, й, тим самим, ще більше посилює проблему, не отримуючи зовнішньої моральної підтримки, що найчастіше призводить до ізоляції людини в соціумі, ніж до комунікації з нею. В закритому армійському середовищі військовому психологу необхідно звернути увагу на такий засіб самопомоги, як ведення записів (щоденника) військовослужбовцем, оскільки щоденник компенсує вербалізацію, людина може виражати свою проблему на аркуші й пізніше може прочитати свої думки знову.

Сім'я (батьки, подружжя, діти)

Переваги. Близькі люди володіють більшим обсягом необхідної інформації, ніж психолог. Крім того, для членів сім'ї властива більша залученість у долю один одного, ніж у стосунках психолог - клієнт. Така підтримка близьких є основою для впевненості в собі та подальшої мотивації саморозвитку.

Недоліки. Батьківська позиція найчастіше – виховна, отже, директивна. Поведінка людини сприймається її близькими й родичами через призму батьківських або подружніх установок і очікувань (сімейних міфів). Звідси упереджене ставлення один до одного, нерозуміння, відчуження, конфлікти, що часто спостерігаються в сім'ї. «Я знаю як правильно, в мене є досвід, я була в твоєму віці», «Не слухаєш батьків, будеш на лотку яйцями торгувати», «Я тобі віддала кращі роки свого життя» і т. д. Надмірне почуття обов'язку, гіперопіка призводять не до особистісного зростання, а до «навченої беспорядності».

Дружнє оточення

Переваги. Друзі досить добре знають людину, її сильні та слабкі сторони, можуть надати реальну допомогу не лише на словах, але й на ділі, враховуючи її особливості.

Недоліки. Психологічна підтримка друга найчастіше має характер «позитивної» дії: друг повинен заспокоїти, дати пораду, підняти настрій, сказати правду, якщо в цьому є необхідність («Усе буде добре», «Можеш на мене розраховувати», «Не боги горщики обпалюють» і т. д.). Інша справа, якщо психологічна проблема виникла в лідера, а лідер уже не може собі дозволити «поплакатися в жилетку». Для дружніх стосунків характерні стереотипові стосунки, досить жорсткі рольові очікування. Армійське середовище іноді буває досить агресивним, де, загалом, зайва відвертість може мати негативні наслідки.

Медичні установи (лікарі)

Переваги. Конфіденційність, принцип «не зашкодь», увага до соматичного компонента.

Недоліки. Клінічний підхід (норма або патологія). Головні завдання – діагностика та лікування. Розмова про «особисте» з лікарем не доречна через його хронічну зайнятість, директивна позиція лікаря, ігнорування психологічного компоненту страждань людини.

Релігія (священик)

Переваги. Конфіденційність, довірчість, прийняття, співпереживання, вислуховання, опора на традиції, почуття причетності, катарсис, отримання сенсу життя.

Недоліки. Поведінка людини оцінюється крізь призму релігійного канону, через поняття гріха. Основні завдання священника: проповідь, прийняття сповіді, здійснення ритуалів. Стосунки пастви й священника наповнені директивністю, велика значущість іншого світу в порівнянні з «земним».

Тому при плануванні заходів психологічної декомпресії військовослужбовців військової частини, що була виведена з району операції Об'єднаних сил слід враховувати всі можливі варіанти розвитку ситуацій, від відмови відвідувати заходи взагалі, недовірливого (інколи зверхнього) ставлення до психологів та інших посадових осіб групи до агресивної поведінки військовослужбовців.

Завданнями проведення психологічної декомпресії у військовій частині є аналіз психологічного та фізичного стану особового складу, зняття внутрішнього напруження, психологічна та фізична розрядка, профілактика виникнення дистресових станів, опанування методами психологічної саморегуляції та заземлення, підготовка військовослужбовця до зустрічі з сім'єю та найближчим оточенням.

Заходи реабілітації на етапі відновлення включають:

- медичний огляд військовослужбовців та складання списку військовослужбовців, за наявності відповідних показань, для надання поглибленої медичної, наркологічної, психологічної допомоги; сортування військовослужбовців, які постраждали, за реєстрами порушення – непсихотичним та психотичним;

- психодіагностика поточних психофізіологічних станів військовослужбовців з метою виявлення осіб, які потребують психологічної та/або психіатричної допомоги (виявленням гострих реакцій на стрес, посттравматичних стресових розладів, ознак фізичної і розумової перевтоми, вираженої астенизації, психічної дезадаптації тощо; оцінка наявних адаптаційних резервів для визначення їх подальшої придатності до виконання поставлених завдань);

- надання першої психологічної допомоги військовослужбовцям, які її потребують;

- проведення відповідних заходів з виявленими особами: психокорекційних (за умови, якщо психічний розлад ще не сформувався) – зазначеними штатними силами із залученням позаштатних груп; психотерапевтичних (за наявності сформованого психічного розладу) – силами позаштатних груп;

- профілактика психологічної деформації особистості військовослужбовців;

- оцінювання рівня боєздатності військових частин (підрозділів);

- аналіз результатів впливу бойових стресових чинників на морально-психологічний стан військових колективів, що дозволяє здійснювати прогнозування можливості розвитку віддалених наслідків впливу бойового стресу;

- надання керівному складу військових частин (підрозділів) узагальнюючих рекомендацій щодо подальшого раціонального використання

особового складу під час виконання службових (бойових) завдань з урахуванням поточних психофізіологічних станів військовослужбовців;

- проведення індивідуального консультування військовослужбовців. Кризове короткотермінове консультування (застосовується при таких кризових станах, як суїцидальний намір, тривожність, ворожість, агресія, спрямована на себе, чи на інших, тощо);

- психологічна допомога (консультування) при таких кризових станах, як тривожність, сором, провина, ворожість, переживання втрати, страх смерті, депресія, тощо;

- сприяння психосоціальної стабілізації, кращому розумінню себе (своїї ситуації та людей зі свого оточення);

- сприяння оптимізації психоемоційного стану, забезпеченню психологічного комфорту у ставленні до самого себе, свого оточення та світу в цілому;

- кризове консультування по телефону, в окремих випадках – за місцем проживання (щодо кризових станів, які можуть загрожувати життю, таких як суїцидальний намір, ворожість, переживання, пов'язані з повідомленням про ВІЛ-інфікування, наявність гепатиту, втратою, агресією, спрямованою на себе чи на інших, тощо);

- проведення заходів емоційного та психологічного розвантаження. Навчання прийомам емоційного і психологічного розвантаження, саморегуляції й самокорекції (самоконтроль, фізичні вправи, дихальні практики та аутогенне тренування, візуалізація);

- бесіди, спілкування, мотивація до активності та позитивного мислення, спрямовані на поліпшення відносин і взаємодії із соціальним середовищем;

- формування відповідальності за власну поведінку, навчання продуктивному спілкуванню, яке не принижує інтереси інших – без конфронтації та агресії;

- надання допомоги військовослужбовцям в отриманні нових навичок поведінки, нових стилів міжособистісних та внутрішньоколективних відносин;

- адаптування до нової життєвої ситуації через активізацію сильних сторін особистості, самореалізацію у військовій діяльності чи творчості, розширення кругозору та світогляду, подолання екзистенціальних проблем;

- допомога в зміцненні / відновленні родинних і суспільно корисних зв'язків;

- відновлення соціальних контактів, особистісного статусу та соціальної ролі в сім'ї, військовому колективі, референтних групах тощо, втрачених в результаті складних життєвих обставин;

- допомога в аналізі проблем сімейного спілкування, виявлення конфліктогенних зон, знаходження альтернативних шляхів виходу та прийняття рішень;

- корекція сімейної ситуації, розроблення заходів, спрямованих на підтримку сім'ї в різних сферах її життєдіяльності;

- оцінка ефективності проведених заходів психологічної реабілітації;

- направлення військовослужбовців на реабілітацію до лікувальних закладів за наявності відповідних показань.

Висновки. Морально-психологічне забезпечення відновлення боєздатності з'єднань, військових частин (підрозділів) Збройних Сил України – це процес, який регламентований вимогами великої кількості керівних документів і його планування та проведення повинно відповідати їх вимогам. Але, разом з тим, це процес творчий, і відсутність сил чи засобів для проведення спланованих заходів повинно бути не виправданням а полем для проявлення розумної ініціативи, застосування особистого досвіду, набутого за роки участі в Антитерористичні операції на території Донецької та Луганської областей чи операції Об'єднаних сил.

Для досягнення позитивного ефекту відновлення боєздатності необхідно поєднувати та враховувати особливості віх видів забезпечення: тилового, медичного, технічного, оперативного.

Адже, інколи, отримання нового виду озброєння може вплинути більш позитивно на морально-психологічний стан особового складу ніж бесіда з психологом, а відпочинок з сім'єю в санаторії за рахунок службового часу має більший вплив ніж просто надана відпустка.

Список використаних джерел

1. Агаєв Н.А., Герасименко М.В, Дикун В.Г., Стасюк В.В. «Гібридна війна» Росії проти України : інформаційний вимір : навч. посіб. Київ : НДЦ ГП ЗС України, 2020. 186 с.
2. Агаєв Н.А., Дикун В.Г., Стасюк В.В. Особливості організації морально-психологічного супроводу в арміях зарубіжних країн : навч. посіб. Київ : НДЦ ГП ЗС України, 2020. 134 с.
3. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України : підручник : у 2 ч. Ч.1. вид. 2-е, перероб. зі змін. та допов. Н. А. Агаєв, В. Г. Дикун, В. С. Чорний та ін.; за заг. ред. В. В. Стасюка. Бровари : ТОВ «7БЦ», 2020. 754 с.
4. Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 27.12.2018 №462 «Про затвердження Інструкції з організації психологічної декомпресії військовослужбовців Збройних Сил України»
5. Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України від 28.07.2020 № 99 «Про затвердження Положення про пункти психологічної допомоги у Збройних Силах України».
6. Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 21.04.2017 № 153 «Про затвердження Інструкції з оцінювання морально-психологічного стану особового складу Збройних Сил України»(зміни до наказу ГШ ЗСУ від 18.08.2017 № 287).

СИТУАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ВИБОРУ ЗАСОБІВ СТРЕС-МЕНЕДЖМЕНТУ

В. В. Ушкальов, к.е.н., доцент

Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, що стосуються проблеми психоемоційного стресу, підходи до вибору засобів подолання його наслідків як і раніше залишаються недостатньо дослідженими. Актуальність цього питання в сучасних умовах обумовлена, в першу чергу, зростанням

рівня невизначеності в зовнішньому середовищі в наслідок дії чинників інформаційного, екологічного, техногенного, соціального характеру, за яких збільшується ймовірність виникнення стресових реакцій і зростає необхідність у збереженні кадрового потенціалу.

Мета дослідження – визначення критеріальних засад для здійснення вибору засобів стрес-менеджменту в контексті застосування ситуаційного підходу.

В існуючих теоретичних концепціях стресу стресове реагування розглядається як адаптаційна неспецифічна реакція, частина комплексної і динамічної системи взаємодії людини та навколишнього середовища [1]. В залежності від наукової школи, до чинників, що викликають таку реакцію, відносять або все, що може негативно вплинути на організм (широке тлумачення поняття «стрес»), або тільки ті чинники, що є новими та такими, що вносять зміни у звичне функціонування організму (вузьке тлумачення). Відповідно до мети дослідження надалі стрес буде розглядатися у вузькому тлумаченні.

Розвиток стресової реакції має декілька механізмів реалізації та може пояснюватися як нестача адаптаційних ресурсів, нейро-гуморальна відповідь, що супроводжується змінами в гормональному регулюванні внутрішніх процесів або як результат когнітивного оцінювання ситуації як такої, що містить загрозу екстремального впливу, та оцінкою можливостей, необхідних для її подолання [2]. Поява стресового чинника в цих концепціях не виступає першопричиною стресу: лише взаємний вплив особистості та середовища обумовлює зміни в психологічному та фізіологічному функціонуванні суб'єкта, що спрямовані на адаптацію та збереження здоров'я. За умови вичерпання необхідних для адаптації ресурсів, така взаємодія призводить до появи та розвитку функціональних розладів та втрати продуктивності. Чинниками, що визначають силу та перебіг стресової реакції виступають: сила подразника, ступінь новизни подразника, індивідуальна чутливість до подразника [3].

В західній літературі підходи до профілактики та подолання стресу дістали відображення в поняттях «coping stress» (подолання стресу) і «coping behavior» (поведінка щодо подолання). Coping-стратегії характеризують, які саме методи адаптації людина застосовує у відповідь на вимоги стресогенної ситуації, відповідно до наявних можливостей людини [2]. При цьому акцентується увага на дослідженні індивідуальних відмінностей, розвитку і проявах різних стратегій і стилів поведінки, мотивації, індивідуальних ресурсів та функціональних резервів організму. У зв'язку з цим, не зважаючи на неспецифічність стресової реакції, ефективність засобів подолання негативних наслідків стресу характеризується значною індивідуальною варіативністю. Моделі поведінки, що виникли в результаті дослідження

«coping behavior», орієнтовані на пошук і реалізацію дій, що: 1) вирішують проблему; 2) змінюють ставлення людини до стресової ситуації.

Хронічний стрес характеризується високим рівнем стресових гормонів, зокрема кортизолу, адреналіну, норадреналіну, пролактину, що спричиняють негативний вплив як на фізичний стан організму (виснаження мускулатури, підвищення кров'яного тиску, пригнічення імунної системи), так і на функціонування когнітивної сфери (зменшується обсяг робочої пам'яті, погіршується швидкість або повністю втрачається здатність приймати рішення та вирішувати завдання). В емоційній сфері розвиток стресу призводить до підвищення рівня страху і тривожності, що надалі обумовлюють збільшення кількості невірних оцінок ситуації та переважання негативних оцінок [4]. Таким чином зміни в гормональній регуляції виступають в якості детермінанти появи широкого кола негативних проявів, проте не існує гормону, що надавав би можливість гальмувати стресову реакцію. Також відсутній і нервовий механізм, який гальмував би секреторну активність мозкового і коркового шарів надниркових залоз. Єдиним механізмом гальмування стресу є негативний зворотний зв'язок в гіпофіз-адреналовій системі [3].

Стресова ситуація в більшості існуючих досліджень розглядається як вид неординарної соціально-психологічної ситуації, що містить об'єктивні підвищені вимоги до адаптаційних потенціалів (ресурсів) людини, детермінує зміни психічного стану людини і якість взаємодії в системі «суб'єкт-ситуація» [1]. Структурні та змістовні параметри стресової ситуації виступають як міра відмінності її від ситуацій повсякденних, звичайних, і постають як чинники підвищення психічної напруженості та мобілізації адаптаційних ресурсів у суб'єкта ситуації. Такий підхід дозволяє здійснити класифікацію стресових ситуацій за різними критеріями: типом стресора, тривалістю та силою дії стресора, характером загрози, домінуючим мотивом, що викликає фрустрацію та іншими. Проте зважаючи на існування значних індивідуальних відмінностей, використання цих класифікацій для подолання наслідків стресу містить значні труднощі. Враховуючи, що стресова ситуація є результатом взаємодії стресорів та особистості, раціональним вбачається розглядати стресову ситуацію як сукупність негативних результатів цієї взаємодії. За такого підходу подолання стресу може бути представлене, як усунення цих результатів шляхом застосування доступних для індивіда засобів.

Методи і засоби протидії стресу за А. Журавльовим та Е. Сергієнко поділяються на дві групи: методи зовнішнього індивідуального впливу та прийоми психічної регуляції. До методів регуляції зовнішнього індивідуального впливу ними віднесено такі, як:

фізіотерапевтична регуляція (рефлексотерапія, електротерапія, гідротермотерапія, оксібартотерапія);
масаж;

естеторегуляція (функціональна музика, бібліотерапія, арттерапія та ін.);

фармакологічна регуляція (нейролептики – седативні та антипсихотичні, транквілізатори, загальноседативні засоби, антидепресанти, психостимулятори, ноотропні засоби та ін.) [2].

Застосування методів цієї групи потребує достатнього рівня спеціальної професійної підготовки, внаслідок чого представляє обмежений інтерес для використання в польових умовах.

Прийоми психічної саморегуляції за А. Журавльовим та Е. Сергієнко: саморегуляція м'язового тонусу і ритму дихання, ідеомоторне тренування;

аутогенне тренування;

медитація;

біологічний зворотний зв'язок [2].

Методи цієї групи не потребують присутності зовнішнього кваліфікованого фахівця та можуть бути засвоєні в короткий термін. Втім, жоден із методів цієї групи має обмежені можливості щодо впливу на стресовий стан та не може розглядатися як такий, що усуває всі наслідки стресу.

До методів управління стресом Р. Сапольскі відносить наступні:

формування відчуття контролю;

відчуття передбачуваності;

зняття нервового напруження;

соціальні контакти;

зміна сприйняття ситуації на більш позитивне;

фізичні вправи;

медитація [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Приділяючи значну увагу психологічним методам управління станом людини в стресовій ситуації, Р. Сапольскі також звертає увагу на відсутність універсальних методів та значну залежність ефективності від індивідуальної ситуації та попереднього досвіду. Формування відчуття контролю над ситуацією та передбачуваності він вважає ефективними лише для протидії слабким стресорам. Щодо застосування інших також існують додаткові умови та обмеження. Наприклад, фізичні вправи можуть допомогти позбавитися від надлишку кортизолу та адреналіну, проте не покращать стан в умовах фізичної втоми.

Таким чином, узагальнюючи існуючі можливості застосування ситуаційного підходу до вибору засобів стрес-менеджменту, слід констатувати, що це перспективний напрям, реалізація якого має передбачати:

1) виявлення індивідуальних негативних результатів взаємодії індивіда зі стресогенними чинниками, що містить стресова ситуація, та суб'єктивного ставлення до стресової ситуації;

- 2) визначення можливостей щодо усунення стресогенних чинників або послаблення їх дії;
- 3) застосування засобів, що спрямовані на зміну ставлення до стресової ситуації та усунення наслідків гормональних зрушень;
- 4) оволодіння засобами впливу на психологічний стан та прийомами саморегуляції, що відповідатимуть потенційно можливим стресовим ситуаціям.

Список використаних джерел

1. Водопьянова Н. Е. Психодиагностика стресса / Н. Е. Водопьянова. – СПб.: Питер, 2009. – 336 с.
2. Стресс, выгорание, совладание в современном контексте / Под. ред. А. Л. Журавлева, Е. А. Сергиенко. – М.: Изд. «Институт психологии РАН», 2011. – 512 с.
3. Жуков Д. А. Биология поведения: гуморальные механизмы / Д. А. Жуков. – СПб.: Речь, 2007. – 443 с.
4. Льюис Д. Мозг: краткое руководство. Все, что вам нужно знать для повышения эффективности и снижения стресса / Д. Льюис, А. Вебстер; пер. с англ. О. Шевцовой. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2015. – 240 с.
5. Сапольски Р. Психология стресса / Р. Сапольски; 3-е изд. – СПб.: Питер, 2015. – 480 с.

АВТОРСЬКА КОМП'ЮТЕРНА ПРОГРАМА «АМЕТІС» ДЛЯ ВІЙСЬКОВИХ ПСИХОЛОГІВ

*Злотніков А.Л., кандидат психол. наук, старший науковий співробітник
Білоцерківська Ю.О., кандидат психол. наук
Кучеренко Н.С., кандидат психол. наук
Українська інженерно-педагогічна академія*

Авторська комп'ютерна програма «АМЕТІС» створена для роботи психолога в режимі прямого ефіру з клієнтом, респондентом або групою людей, з використанням програмного забезпечення в любых інтернет-мережах.

Програмне забезпечення встановлюється на сайті організації, та працює автоматично після запуску (додаткових інструкцій по використанню програмного забезпечення «АМЕТІС» не потрібно).

В програмне забезпечення входять наступні діагностичні методики та психологічні тести:

«Persona» (Персона), «Personita» (Персоніта), «OH Cards» (карти ОН), «Habitat» (Хабітат)

Методика дозволяє за допомогою перерахованих колод психологічних карт діагностувати проблеми, скоригувати психологічний стан клієнта, проконсультувати та надати психотерапевтичну допомогу. Програма допомагає психологу обійти внутрішній психологічний опір клієнта; прибирає внутрішню напругу; допомагає створити атмосферу безпеки та довіри; допомагає швидко і наочно отримати необхідний обсяг інформації для якісної психологічної роботи та глибоко діагностувати проблему; дозволяє наочно побачити картину будь-

яких міжособистісних відносин; демонструє картину взаємин людини з будь-якими ідеями й образами з її зовнішньої або внутрішньої реальності, створюючи діалог між її зовнішнім і внутрішнім світом; допомагає прояснити і усвідомити актуальні переживання, потреби клієнта, його незавершені внутрішні психологічні процеси; сприяє моделюванню процесів минулого і майбутнього; дозволяє звернутися до психотравмуючої ситуації через метафору, і тим самим уникнути її додаткової ретравматизації; дає можливість проговорити і усвідомити свої почуття та переживання (вербалізація проблеми); створює психологічно безпечний контекст пошуку та моделювання рішення зі сформованих ситуацій та труднощів; допомагає запускати внутрішні процеси самоцілення, пошуку свого унікального шляху виходу з кризи.

**АНАЛІЗ УМОВ ТА ФАКТОРІВ, ЩО ОБУМОВЛЮЮТЬ
НЕОБХІДНІСТЬ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ОСОБОВОМУ
СКЛАДУ ОКРЕМОЇ МЕХАНІЗОВАНОЇ БРИГАДИ У БОЙОВИХ УМОВАХ
З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ
ТА ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ**

*А.А. Щенсний, слухач кафедри морально-психологічного забезпечення
діяльності військ (сил)*

Національний університет оборони України імені Івана Черняховського

Як свідчить досвід антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил (далі АТО та ООС), діяльність військовослужбовців у бойовій обстановці насичена значними емоційними переживаннями та емоційно-вольовими напруженнями, що вважається однією з характерних рис цієї діяльності. У бойових умовах, на психіку особового складу впливає безліч факторів, проте найхарактернішим психологічним чинником у бойовій обстановці є постійна загроза життю, на яку особовий склад змушений об'єктивно реагувати через повторюване почуття страху і яка за певних умов може зламати психічний опір організму, привести до емоційного зриву [1 – 7].

У ході підготовки та застосування військових частин та підрозділів, які беруть участь в ООС на території Донецької та Луганської областей встановлено, що психічні розлади, пов'язані з сприйняттям військовослужбовцями небезпечної ситуації, характеризуються певними психічними порушеннями, емоційними реакціями, у прояві яких можна виділити наступні компоненти: суб'єктивні (переживання); моторні (поза, міміка, характер рухової активності); вегетативні (реакції серцево-судинної, дихальної й інших систем, частота пульсу, тиск тощо); біохімічні (особливості обміну речовин).

Загалом, у військовій психології прийнято виділяти дві основні групи психотравмуючих чинників ситуацій, що створюють труднощі в діяльності військових фахівців:

Група А – фактори, які здійснюють безпосередньо емоційний вплив на військовослужбовця;

Група Б – фактори, що здійснюють опосередкований емоційний вплив на воїна, залежно від його професійних можливостей [2 – 4].

Відповідно до проведеного аналізу до групи «А» можна віднести:

A1 – безпека: власному життю, життю рідних і близьких, підлеглих або взаємодіючих в діяльності людей, втрати бойової техніки та озброєння, без яких неможливе виконання бойового завдання.

Небезпека сприймається як об'єктивно існуючий збіг обставин чи предметів, які загрожують життю та здоров'ю людей. При цьому вона може бути реальною чи уявною.

Сприйняття небезпеки іноді залежить від індивідуальних особливостей військовослужбовців: одні схильні перебільшувати ступінь небезпеки, інші – недооцінювати. І те й інше шкідливо для бойової діяльності, тому що в бою безпека майже завжди реальна. Безпосереднє сприйняття небезпеки має бути адекватним. Для цього вона не повинна застати воїна зненацька або викликати в нього почуття страху. Це можливо при розвиненій стійкості в оцінці реальної небезпеки та обачності при зовні простій ситуації.

Неадекватне сприйняття небезпеки веде до помилок, до перенапруження, до зриву діяльності. При цьому зростає загроза поразки від противника. Воїну необхідна холонокровність перед лицем смертельної небезпеки, хоробрість, витримка, самоконтроль.

A2 – раптовість (неочікуваність). Зазвичай, її вплив на психіку людей досягається за трьома основними параметрами: за часом, за місцем і за рішенням. Наприклад, ініціатива у виборі часу, місця удару, здійснення маневру тощо. Саме тому противник завжди прагне до створення нової, нестандартної (незвичайної) ситуації.

A3 – новизна обстановки. Між гарантією прогнозу і реальним розвитком бойової ситуації, здебільшого, виявляється розрив, який у бою є джерелом дистресу. Причина цього полягає у невідповідності між розумінням ситуації і реальним її розвитком.

Досвід бойових дій на сході України показав, що способи дій противника в ході війни змінюються періодично. У кожному конкретному бою застосовувалися окремі, зовсім нові елементи, прийоми, дії, які ставлять командирів у складне становище, спричинене фактором новизни.

A4 – невизначеність. Це сумнів у достовірності інформації про противника, прийняте рішення. За умови часткової, неповної інформації командир повинен вміти прогнозувати картину майбутніх дій.

A5 – відповідальність за прийняте рішення та його виконання перед країною, перед старшим командиром, перед законом, перед підлеглими і моральними вимогами.

A6 – негативні емоції старших начальників, підлеглих, товаришів по службі, нервозність, прояв страху бою, невпевненість у діях старших начальників, командирів, нечіткість команд, доповідей можуть знизити ефективність бойової діяльності. І навпаки, впевненість у перемозі, дружні взаємини, взаємодопомога, довіра, бойовий азарт мобілізують сили військовослужбовців.

A7 – монотонність від надлишку часу в період тривалого очікування здатна дестабілізувати діяльність окремих воїнів, у тому числі й командирів, що володіють такими особливостями характеру, як демонстративність, збудливість, гіпертимність, афективна екзальтованість.

A8 – групова ізоляція, вимушена самотність при виконанні бойових завдань. Особливо важко переноситься екстравертами.

A9 – клаустрофобія – страх замкнутого простору, наприклад, в укритті при нанесенні ударів противником. Супроводжується неусвідомленим прагненням залишити це укриття, незважаючи на ще більш зростаючу при цьому загрозу безпеці.

A10 – кров, важкі поранення або смерть бойових товаришів (побратимів), руйнування укриттів, будівель або бойової техніки, як правило, паралізує непідготовлену для холоднокровного сприйняття всього цього психіку людини.

A11 – дискомфорт – відсутність нормальних умов для життя і бойової діяльності.

До групи чинників «Б» можна віднести:

B1 – дефіцит часу на оцінку обстановки, вироблення і прийняття рішень. В умовах психічної напруженості в бою цей дискомфорт набуває гнітючого значення.

B2 – збільшення темпу дій. Все це вимагає швидкості як моторних дій, так і прийнятих рішень.

B3 – інтелектуальна складність прийняття рішень.

B4 – надлишок інформації. Противник завжди нав'язує свою тактику і вирішує свої задачі різними силами, які можуть перебільшувати реальний склад військ.

B5 – поєднання (виконання) декількох видів діяльності одночасно, управління діями підрозділу і ведення вогню, підміна членів екіпажу тощо.

B6 – ступінь злагодженості дій фахівців: членів екіпажу, бойового розрахунку, командирів підрозділів тощо.

B7 – високий рівень психофізичної втоми тощо.

Сукупність перерахованих факторів створює психологічне навантаження, що значно впливає на психіку та поведінку особового складу у бою. Її величина в конкретній ситуації діяльності залежить від сумарної дії чинників, але з обов'язковим домінуванням у загальному навантаженні окремих з них [4-7].

Отже, діяльність особового складу в бойових умовах є значним джерелом психічного напруження та емоційних переживань. Їх рівень впливу, за досвідом участі військових частин та підрозділів ЗС України в АТО та ООС, наведено в табл. 1.1.

Додатково на розвиток неврозів у військовослужбовців впливають такі чинники, як:

перенапруження збуджувального або гальмівного нервових процесів, активізація рухливості під впливом зовнішніх подразників;

психічні особливості особистості, соціальний зміст особистості, дефекти виховання, підвищена конфліктність;

підсилення психічної травми хворобою, бойовою (фізичною) травмою, пораненням, інфекціями, що послаблює загальну стійкість організму (у тому числі психічну), внаслідок чого знижується тунус кори головного мозку і підвищується втома нервової системи, порушується психічна рівновага;

хронічне недосипання, систематична перевтома через порушення психогігієнічних вимог, режиму харчування, неповноцінне харчування тощо;

інформаційно-психологічний вплив противника на війська, що дозволяє впливати на установки й поведінку особистості для зміни поведінкових та емоційних установок груп людей і окремих осіб.

Цікавим є результат дослідження військовослужбовців, котрі пережили тяжкий травматичний досвід, зокрема полон. Їм було запропоновано з переліку подій обрати три суб'єктивно найважчі для них події. Так, опитувані найчастіше вказували на полон (92,3%), що зрозуміло з огляду на відверто негуманне поводження противника з полоненими. На другому місці була ситуація свідка загибелі побратимів (79,2%), а на третьому – власне важке поранення (54,5%).

Отже, тривале перебування під впливом вищезазначених чинників призводить до дезадаптації, невротичних і психосоматичних розладів поведінки (табл. 1).

Таблиця 1

Основні чинники, що впливають на психіку особового складу під час перебування в умовах бойових дій

Основні чинники	Вплив у %
Пожежі, зруйновані міста, села, будинки	78,7
Смерть або важке поранення товаришів по службі	52,3
Артилерійські удари, застосування РСЗВ, мінометні обстріли	48,0
Насильство з боку ворога	44,8
Наступ противника	45,4
Свідок випадків аварії, серйозних травм, смерті особового складу	33,5
Перебування в замінованій місцевості	30,5
Обстріли з боку противника зі стрілецького озброєння	30,1
Свідок поранення побратимів, товаришів по службі	27,5
Свідок насильства чи жорстокого поводження з людьми	19,4
Перебування в загрозовій ситуації, коли треба самостійно вирішувати, що робити	19,0
Участь в ідентифікації частин людських тіл	15,9
Інформування товаришів по службі про смерть військовослужбовця	13,5
Керування обстрілюванням позицій противника	13,4
Помилки у здійсненні рятувальних операцій	9,5

Таблиця 2

Реакції на травмуючі події

Фізичні реакції	Когнітивні реакції	Емоційні реакції	Поведінкові реакції
<ul style="list-style-type: none"> – утруднене дихання; – запаморочення; – підвищений кров'яний тиск; – непритомність; – втома; – скреготання зубами; – головний біль; – тремтіння; – нудота; – біль; – сильне потовиділення; – швидке серцебиття; – нервові посмикування; слабкість. 	<ul style="list-style-type: none"> – звинувачення інших; – змінена (надмірна) настороженість; – збентеження; – гіперпильність; – підвищення або зниження рівня усвідомлення реальності; – повторні, нав'язливі думки та інтрузивні образи; – проблеми з пам'яттю; – кошмари; – погане абстрактне мислення; – погана увага; – погана концентрація; – утруднене прийняття рішень; – утруднене вирішення проблем. 	<ul style="list-style-type: none"> – збудження; – тривога; – недобре передчуття; – відмова (заперечення); – депресія; – емоційний шок; – страх; – відчуття переповнення (переобтяження); – горе; – почуття провини; – неадекватні емоційні реакції; – дратівливість; – втрата контролю над емоціями. 	<ul style="list-style-type: none"> – зловживання алкоголем; – асоціальні вчинки; – зміни діяльності; – зміни спілкуванні; – зміни сексуальній активності; – зміни мовленнєвих шаблонів; – емоційні спалахи; – неможливість відпочивати; – зміна апетиту; – безцільне ходіння туди-сюди; – посилення старт-рефлексу (здрігання); – підозрливість; – соціальне відчуження (ізоляція).

Таким чином, все, що виснажує нервову систему, надмірно збуджує або пригнічує її, може спровокувати в людини бойову психогенну травму чи розлад. З огляду на інтенсивність їх можна класифікувати на:

масивні (катастрофічні), раптові, гострі, несподівані, приголомшливі, однопланові, значущі для особистості, природні, суспільні катастрофи; ситуативні, несподівані, багатопланові;

продовжані ситуативні, що приводять до усвідомленої необхідності стійкої психічної перенапруги (виснажливі), викликані перебігом ситуації, надмірним рівнем домагання особистості при відсутності об'єктивних можливостей для досягнення цілей у звичайному ритмі діяльності.

Отже, кожен командир (начальник) повинен враховувати, що в основі більшості психічних травм та розладів лежить хронічне психо-нервово-фізичне перевантаження, характерне для бойової обстановки.

У бойовій обстановці в умовах тривалого перебування під впливом психічної напруги й фізичного стомлення часто виникають психогенні стани, як патологічна реакція на психічні травми й несприятливі ситуації [2; 4; 7].

Загалом, реактивні стани й психози підрозділяються на:

ефективно шоківі (найчастіше викликані страхом загрози для життя, зазвичай виражаються в безглуздому занепокоєнні, коли людина безпідставно кричить, просить про допомогу, іноді біжить без мети);

реактивна депресія (у формі пригніченості). Люди у цьому стані сидять у згорбленій позі або лежать, піджавши ноги, проявляється повна безініціативність;

психогенні маревні психози (прояви розгубленості, марева);

істеричні реакції або психози (що характеризуються емоційно-інстинктивними реакціями, реалізуються в істеричній поведінці).

У бойовій обстановці реактивні шоківі стани як гострі психогенні розлади виникають в умовах загрози життю (в наслідок розривів снарядів, бомб, інших боєприпасів, при застосуванні зброї масового враження, високоточної тощо). Характерним у поведінці особового складу є порушення здатності орієнтуватися в навколишньому середовищі, безглузді дії, втеча з поля бою. Люди при цьому відчувають страх, при спробі їх затримати, зупинити чинять різкий опір. Ці шоківі прояви можуть тривати від декількох хвилин до 2-3 годин [2-5].

Стан психогенної депресії проявляється загальною заторможеністю, часом повною нерухомістю. Людина застигає в одноманітній позі, на навколишні події не реагує, на питання не відповідає. Подібний стан зберігається від декількох годин до декількох діб.

Маревний психоз. Для людей у подібному стані характерно демонстративне грубе порушення інтелекту: вони невірно називають свій вік, поточний день, місяць і рік, не можуть назвати імен рідних, назву частини, прізвища командирів. Короткотерміновий розлад мови й слуху, без втрати орієнтування, порушення свідомості й поведінки, як правило виникає в осіб, що перенесли акустичну травму внаслідок вибуху.

Істеричні реакції проявляються по-різному. Можливі істеричні випадки й істерична поведінка, намагання залякати оточення або викликати співчуття. Характерна театральність вчинків (плач, падіння на землю, виривання волосся, розривання одягу тощо). Такі форми поведінки зазвичай короткотривалі й швидко проходять у спокійній обстановці під впливом психотерапії й заспокійливих засобів.

При невротичних станах, як правило, стають звичайними скарги військовослужбовців на непримний смак або гіркоту у роті, печію, відрижку. Симптомом даних станів, крім того, може бути нудота й блювота, розлади апетиту; відчуття гострого голоду, що змінюється при прийомі їжі повною відмовою від неї; діарея (проноз) й анорексія в наслідок переляку; при певних ситуаціях м'язове посмикування, нервовий тік; судороги (особливо ікроножних м'язів): непримні відчуття в м'язах (наприклад, тягне, ние, прострілює, смикає,

скручує й т. ін.); свербіння шкіри; тремор вік і пальців витягнутих рук; блідість або почервоніння, оніміння, поколювання; підвищена пітливість (особливо долонь); відчуття жару або холоду в різних частинах тіла; періодичний озноб (симптом «гусячої шкіри») тощо.

Травми психіки приводять до дезорганізації діяльності нервової системи й організму в цілому, що викликає загальну дезорганізацію поведінки, гальмування раніше сформованих навичок, неадекватні реакції на різкі несподівані подразники. Можливе зниження працездатності, розсіювання уваги, звуження його обсягу, помилки в сприйнятті, провали пам'яті, імпульсивні дії, а також втома.

У бойових умовах військовослужбовці з таким станом, як свідчить досвід, можуть явно зневажати власною безпекою, проявляти «байдужість» до долі своїх бойових товаришів, а іноді й здаватися в полон, припиняючи опір, коли, здавалося б, є всі засоби для продовження успішної боротьби з противником.

Нерідко, порушення психічної рівноваги у військовослужбовців спричиняє стан надмірної бадьорості, зйфорії, балакучості й непродуктивної діяльності. У силу своєї некритичності й нездатності реально оцінити навколишнє середовище й власні можливості, військовослужбовці часто роблять помилки в досить простих ситуаціях, що несприятливо позначається на діях бойових розрахунків, екіпажів або невеликих підрозділів.

Проведена автором дослідження дозволило встановити, що найбільш істотні відхилення у особового складу відзначалися на емоційно-поведінковому рівні.

Зокрема, мали місце: фіксація підвищеної уваги на стани свого здоров'я: досить виражена нервово-психічна нестійкості, що нерідко служило причиною нестатутних взаємин, особливо у військовослужбовців, що не мали попереднього бойового досвіду. Військовослужбовці, що прибули з районів бойових дій, відрізнялися зайвою орієнтацією на особисті переживання, підвищеною фіксацією на зовнішніх і внутрішніх конфліктах, а також «замиканням» контактів на власній референтній групі. Особливо болісно вони переносили необхідність підкорятися командирам, які не мали бойового досвіду.

Подібні спостереження дозволяють стверджувати, що ступінь чутливості військовослужбовців до впливу психотравмуючих факторів у значній мірі залежить від особистісних особливостей і наявності досвіду діяльності в складних умовах бойової обстановки. Крім того, стає зрозумілим, що емоційно-психологічні розлади, психологічні травми виникають не лише в якій-небудь конкретній стресовій ситуації. Незважаючи на те, що вирішальний вплив на травмування психіки здійснюють бойові фактори, ступінь виразності психічних розладів значною мірою буде визначатися елементами особистісного фактора.

Травмуванню психіки сприяють, крім цього, тривала емоційна напруженість, перевага суб'єктивної уяви над об'єктивністю й логікою при аналізі екстремальних умов у яких перебуває військовослужбовець.

У відповідь на ситуаційні труднощі адаптація психіки особистості до конкретних умов обстановки здійснюється в кілька етапів. Так, у розвитку

бойових психогенних розладів та неврозів під впливом напруженої бойової обстановки виділяються наступні етапи:

заперечення емоційного відношення до середовища: тобто спроба сховати хвилювання, страх, переживання, прагнення пристосуватися до труднощів що виникають;

неадекватне ставлення до ситуації: виражається в перебільшенні або зменшенні існуючої або можливої небезпеки;

надмірність емоційних реакцій: тобто суб'єктивна реакція людини на вплив подразників (невдоволення, страх, роздратованість, сум, пригніченість або збудженість тощо);

ілюзії;

помилкові висновки, твердження тощо.

Залежно від ставлення військовослужбовця до своїх станів у науковій літературі виділяються наступні типи особистісних реакцій:

адекватні (нормальні) психічні реакції. Коли поведінка й переживання відповідає отриманій інформації, ситуації і її можливих наслідків; пунктуально виконуються рекомендації, інструкції, розпорядження й команди.

невротичні реакції. З'являються: страх перед повторною загрозою життю й можливий смерті; знижується настрій: з'являються песимізм, внутрішня напруженість, тривога, передчуття лиха, що насувається; надмірна фіксація уваги на своєму здоров'ї; прояв демонстративності, прагнення звернути до себе увагу навколишніх. У той же час, свідченням невротичної реакції військовослужбовця на вплив подразників може бути й заперечення страху, збудженість, показова рішучість, ігнорування порад, порушення інструкцій, розпорядженні й команд.

У бойовій обстановці відчутно впливають на зниження стійкості військовослужбовців до стресових ситуацій такі типові індивідуально-психологічні особливості як зайва впевненість у собі, підвищений оптимізм, небажання сприймати критику, надмірна впертість, деяка емоційна неадекватність. Це виражається в надмірних реакціях по неіснуючих приводах, замкнутості, підозрливості, схильності до конфліктів з тенденцією загострення на конфліктних ситуаціях і проблемах, у високій тривожності, надмірній вразливості, вираженій авторитарності, агресивності, буртальності.

Подоланню вище перерахованих психологічних труднощів, як правило, сприяють, високий рівень інтелектуального розвитку, рівень соціальної адаптації військовослужбовця; такі рідкісні якості, як почуття обов'язку, здатність до гнучкого реагування, пунктуальність.

Загалом нами було встановлено, що у 60% особового складу, у передбойовій ситуації спостерігалось різке вираження почуття страху, у 61% проявлялася неконтрольована агресія, у 76% – підозрливість.

Отже, роблячи висновок можна зазначити, що бойова обстановка вимагає від людини величезної психоемоційної напруги. Граничний момент, коли психіка людини більше не витримує напруги, залежить від його психічної стійкості й нагнітання обстановки бою. Першими ознаками психологічного зриву, що насувається, є збудливість, підвищена чутливість до звуків і незбалансована поведінка. Звідси стає зрозуміло необхідність для командира мати як найбільше інформації про зміни поведінки підлеглих в умовах бою.

Досвід АТО та ООС свідчить, що одночасність впливу на особистість великої кількості психотравмуючих факторів бою, як правило, виводить із рівноваги нервову систему. У будь-якої здорової людини є межа фізіологічної витривалості, коли ця межа пройдена, може розвинутися психічний розлад.

Тому одним із надзвичайно актуальних завдань в умовах ведення бойових дій бригади є надання психологічної допомоги. Адже від її якості та своєчасності залежить ефективність діяльності особового складу в бойових умовах, а також важкість і тривалість психологічних наслідків, що впливають на її власний психологічний стан.

Список використаних джерел

1. Алгоритм роботи військового психолога щодо психологічного забезпечення професійної діяльності особового складу Збройних Сил України : метод. рек. / Н. А. Агаєв та ін. Київ : НДЦ ГП ЗС України, 2016. 147 с.
2. Блінов О. А. Методика прогнозування психогенних втрат : мет. посіб. Київ : ВГІ НАОУ, 2003. 36 с.
3. Блінов О. А. Психологія бойової психічної травми : монографія. Київ : Талком, 2016. 246 с.
4. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України: підручник : у 2 ч. Ч. 1. вид. 2-е, перероб. зі змін. та допов. / Н. А. Агаєв, В. Г. Дикун, В. С. Чорний та ін. ; за заг. ред. В. В. Стасюка. Бровари : ТОВ — 7БЦ, 2020. 754 с.
5. Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій: метод. посіб. / Кокун О. М., Агаєв Н. А., Пішко О. І., Лозінська Н. С. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2015. 170 с.
6. Психологічне вивчення особового складу Збройних Сил України : метод. посіб. / О. М. Кокун та ін. Київ : ФОП Маслаков, 2019. 288 с.
7. Романишин А. М. Первинна психологічна допомога і реабілітація в бойових умовах : навч. посіб. Львів : Академія Сухопутних військ імені Гетьмана Петра Сагайдачного, 2014. 121 с.

ФРУСТРАЦІЙНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ СИЛ СПЕЦІАЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ

*С. М. Павлушенко, ад'юнкт кафедри морально-психологічного забезпечення
діяльності військ (сил)*

Національний університет оборони України імені Івана Черняховського

Специфіка діяльності військовослужбовців Сил спеціальних операцій Збройних Сил України (далі – ССПО) зумовлює потребу розвитку стійкості до фрустрації. Здатність оператора ССПО (далі – оператора) протистояти несприятливим факторам бойової обстановки та адаптуватись до бойового середовища в умовах стресу та фрустрації визначається рівнем фрустраційної толерантності особистості. Розвиток фрустраційної толерантності, як професійно важливої здатності оператора залежить від індивідуально-психологічних якостей особистості, які створюють стійкість до фрустраторів і дозволяють легше адаптуватись до бойової обстановки, рівня їх професійної підготовки та службового досвіду.

У психологічній науці толерантність розглядається, як відсутність або послаблення реагування на будь-який несприятливий фактор в результаті

зниження чутливості на його вплив. Психологічна енциклопедія під редакцією Степанова О.М. трактує толерантність, як здатність людського організму переборювати труднощі. У толерантних людей спостерігається знижена чутливість до несприятливих факторів внаслідок підвищення порога емоційного реагування на загрозливу ситуацію. У екстремальних ситуаціях особистості виявляють витримку, не розгублюються і протягом тривалого часу можуть витримувати несприятливі впливи. Також вони мають здатність адаптуватись до несприятливих умов без зниження ефективності виконання завдань.

Аналіз наукових джерел дозволяє зробити висновок, що категорія толерантності, як правило використовується в контексті інших соціально-психологічних феноменів (міжособистісна толерантність, політична толерантність, педагогічна толерантність, комунікативна толерантність тощо). В контексті нашого дослідження ми будемо досліджувати фрустраційну толерантність.

Толерантність, як і фрустрація не є постійною величиною. Вона змінюється залежно від сили фруструючої ситуації, мотивації особистості на виконання певних завдань або задоволення потреб, індивідуальних якостей особистості, досвіду, рівня професійної підготовки тощо. Вітчизняна дослідниця Божок Н.О. досліджуючи психологічний зміст толерантності наголошує, що в психологічній науці дослідники розрізняють декілька підходів до розкриття терміну толерантність: «психофізіологічний, інтеракційний, особистісний, гуманістичний, соціально-психологічний та ситуаційний». В нашому дослідженні ми будемо розглядати фрустраційну толерантність у ситуаційному підході.

APA Dictionary of Psychology визначає фрустраційну толерантність, як здатність людини переносити напругу, зберігати відносний спокій при зіткненні з перешкодами. У свою чергу сучасний тлумачний психологічний словник під редакцією Шапара В.Б. трактує фрустраційну толерантність, як стійкість до фрустраторів, в основі яких лежить здатність до адекватної оцінки фрустраційної ситуації і передбачення виходу з неї. На наше переконання заслугоує також на увагу визначення запропоноване Синявським В.В. та Сергєєнко О.П., які розглядають феномен фрустраційної толерантності, як межу допустимого рівня психічної напруги, перевищення якого викликає деструктивні зміни у психіці і поведінці людини.

Поняття фрустраційної толерантності, як стійкості до фрустраційних ситуацій ввів Саул Розенцвейг. Вчений, досліджуючи природу фрустрації, зазначав, що в «кожній людини існує певний граничний рівень напруження, перевищення якого зумовлює зміни психічного стану, поведінки». Цей рівень вчений називав фрустраційною толерантністю та визначав її, як спроможність індивіда перенести фрустрацію без втрати «психобіологічної адаптації». При цьому він розглядав стійкість до дії фрустраторів як постійну, генетично зумовлену характеристику індивіда. Тобто вчений інтерпретує фрустраційну толерантність як здатність людини долати життєві перешкоди без втрати психологічної адаптації.

Стан у якому фрустратори не визивають фрустрацію Левітов М.Д. називає толерантністю, синонімами якого на переконання вченого є терплячість,

витривалість, відсутність важких переживань та різких реакцій. У своєму дослідженні він виокремлює три форми фрустраційної толерантності: психічний стан, який незважаючи на наявність фрустраторів характеризується спокоєм, розсудливістю, готовністю використати те що трапилось як життєвий урок; психічний стан який виражається не зовсім спокійним станом, у певному напруженні, зусиллях, стримуванні небажаних імпульсивних реакцій, а також психічний стан під час якого маскується ретельна прихована озлобленість та пригніченість. На переконання дослідника толерантність можливо виховати. Отже на думку вченого існують різні рівні фрустраційної толерантності які визначають реакцію та поведінку людини на дію різних видів фрустраторів.

Деякі науковці ототожнюють зазначений феномен з емоційною стійкістю (Аболін Л.М., Зільберман П.Б., Мілерян Є.А., Бадаліна Л.П.), стресостійкістю (Мітіна Л.М., Семенов Д.С., Баранов А.А., Реан А.А.), а також «коупінгом» (Лазарус Л.С.). На наше переконання зазначені поняття є синонімічними, але не тотожними.

Досліджуючи питання психологічного відбору льотчиків Мілерян Є.А. наголошує, що під емоційною стійкістю необхідно розуміти неприйнятність до емоційних факторів, разом зі здібністю контролювати та стримувати виникнення астеничних емоцій.

Мітіна Л.М. ототожнює фрустраційну толерантність зі стресостійкістю та розглядає зазначений феномен як професійно важливу якість особистості, як здібність індивіда протистояти сильним негативним емоційним впливам, які визивають підвищене психічне напруження.

В свою чергу Семенов Д.С. ставить знак рівності між поняттями стресостійкість, конфліктостійкість та фрустраційна толерантність та наголошує, що толерантна до фрустрації особистість відрізняється психологічною стійкістю. На переконання дослідника фрустраційна толерантність створює умови для саморозкриття людини, оптимального формування та ефективного управління власною траєкторією його професійного розвитку.

Термін «коупінг» був уведений у використання Лазарусом Р.С. для опису здібності людини долати стрес. Зазначений термін походить від англ. «to cope» – оволодівати, долати, тобто в рамках нашого дослідження спроможність оволодівати фруструючою ситуацією та долати перепони на шляху задоволення потреб, вирішенню задач або досягнення мети. На переконання вченого «коупінг» це індивідуальний спосіб оволодіння суб'єктом ускладненою ситуацією, виходячи з її значимості в житті індивіда та особистісними ресурсами, які в багатьох випадках визначають поведінку людини. Згідно з теорією Лазаруса Р. (R. Lazarus) та Фолкмана С. (S. Folkman) подолання стресової ситуації залежить від специфіки самої ситуації, фази зіткнення зі стресовим фактором та когнітивної оцінки стресора індивідом. Вчені виділяють дві форми коупінг-поведінки: активну, яка спрямована на подолання стресу та пасивну, яка спрямована не на подолання, а на послаблення емоційного напруження.

Розглядаючи особливості взаємозв'язку фрустраційної толерантності та механізмів психологічного захисту Кузьменко М.Д. визначає, що на сьогоднішній вже відкрито близько 20 захисних механізмів, а кількість їх

можливих комбінацій, мабуть, величезна. Правда, не усе ці комбінації зберігаються, перетворюючись в стійкі захисні комплекси. Багато з них є епізодичними та ситуативними. Однією з задач теорії психологічного захисту є відкриття таких комплексів, а також тих захисних стратегій, які на їх основі виникають. Потреба у психологічному самозахисті, на переконання науковця виникає у особистості кожен раз, коли на шляху її цілеспрямованої діяльності виникають труднощі та бар'єри, непереборні або такі, які сприймаються особистістю як такі. Мотив самозахисту посилюється кожен раз, коли припиняється гідність особистості, коли удари неприємних подій і перешкод направляються на самосвідомість особистості, на її відчуття власної гідності та самооцінки.

На наш погляд на особливу увагу заслуговує дослідження Г.У. Солдатової та Л.А. Шайгерової, які розглядають толерантність з чотирьох основних ракурсів: як психологічну стійкість, як систему позитивних установок, як сукупність індивідуальних якостей, а також як систему особистісних та групових цінностей. На думку дослідників, толерантність як інтегральна характеристика включає всі ці компоненти. Вчені переконані, що психологічна стійкість є однією з важливіших характеристик особистості, що забезпечує рівновагу між, з одного боку, виживанням та адаптацією людини, з іншого – ствердженням його індивідуальності.

Таким чином зазначені дослідження розглядають фрустраційну толерантність як професійну важливу якість, яка пов'язана з таким феноменом, як стійкість.

Незважаючи на екстремальні умови виконання завдань за призначенням особовим складом усіх складових Сектору безпеки та оборони в ході яких виникає велика кількість фрустраційних ситуацій вивченню зазначеного феномену у військовій психології, а також розвитку фрустраційної толерантності, як професійно важливої якості приділяється не належна увага. Разом з тим досвід застосування особового складу ССПО у ході збройного протистояння на Сході нашої держави показав, що успішне вирішення завдань за призначенням, навіть не притаманних спецназу, можливо лише якщо оператори здатні своєчасно адекватно оцінити несприятливу ситуацію та самостійно прийняти рішення у відповідності до ситуації, яка виникає. В умовах сучасних викликів і загроз передбачити усі ймовірні фруструючі ситуації неможливо. Отже набуває актуальності питання розроблення та впровадження відповідних програм спеціальної психологічної підготовки, які доцільно впроваджувати в навчальному центрі ССПО ЗС України під час базових та спеціальних курсів. Метою зазначених програм є: розвиток у військовослужбовців ССПО відповідного рівня фрустраційної толерантності до виконання завдань в екстремальних умовах бойових дій та формування відповідної стратегії поведінки військовослужбовців в бойовій обстановці.

ДОСВІД РОБОТИ CALL-ЦЕНТР ОКП ООС ПІД ЧАС КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ, ВИКЛИКАНИХ КАРАНТИННИМИ ОБМЕЖЕННЯМИ

В.І. Мовчан

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

З метою виконання вимог рішення начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України від 05.07.2019 № 1575/с/дск наказом Командувача операції об'єднаних сил від 09.07. 2019 №6060 «Про затвердження Інструкції про організацію роботи позаштатного Call-центру Основного командного пункту об'єднаних сил» було створено позаштатний контактний центр Основного командного пункту операції Об'єднаних сил (Call-центр ОКП ООС) було створено. Його задачею було визначено покращення рівня комунікацій командирів (начальників) з підпорядкованим особовим складом та громадськістю, забезпечення прийому усних звернень військовослужбовців, членів їх сімей та громадян за допомогою засобів зв'язку, електронних звернень, які надходять на визначенні електронні адреси та сторінки в соціальних мережах, їх первинний розгляд та облік, а також для координації роботи щодо розгляду звернень та оперативного вирішення проблем питань.

Для отримання інформації було розгорнуто два міських телефона, два мобільних телефона, сторінка у Facebook, Telegram та електронна поштова скриня. Використання мобільних телефонів дало змогу телефонувати громадянам, які знаходяться на тимчасово окупованій території Донецької та Луганської областей, що дає їм можливість отримувати достовірну інформацію.

Свою ефективність як засіб комунікації та оперативного реагування на звернення громадян Call-центр ОКП ООС показав під час значного зростання кількості звернень, яке відзначається з 28 березня, коли відбулось закриття КПШВ та було введено обмеження щодо перетину лінії проведення операції Об'єднаних сил зі сторони Харківської, Запорізької та Дніпропетровської областей. Разом з публікацією порядку перетину лінії проведення операції Об'єднаних сил, були опубліковані телефони Call-центру операції Об'єднаних сил.

Починаючи з цього дня, щоденна кількість дзвінків коливалась від 250 (у вихідні дні) до 350 (понеділок-вівторок). При цьому можливо навести загальну статистику:

- 51% - про порядок перетину лінії розмежування
- 4% - питання від військовослужбовців стосовно проходження служби, відвідування рідних тощо

- 45% про порядок перетину лінії проведення операції Об'єднаних сил.

Дуже незначна частина звернень (не більше 1% від загальної кількості) надходила на електронну адресу Call-центру.

З часом, коли обмеження стали широко відомими, загальна статистика дещо змінилась:

- 69% - про порядок перетину лінії розмежування
- 4% - питання від військовослужбовців стосовно проходження служби, відвідування рідних тощо
- 27% про порядок перетину лінії проведення операції Об'єднаних сил.

Заходи, що були виконані з початком дії обмеження перетину лінії проведення операції Об'єднаних сил зі сторони Харківської, Запорізької та Дніпропетровської областей та повного закриття КППВ через карантинні заходи:

- збільшення кількості операторів Call-центр за рахунок залучення офіцерів відділення МПЗ ОКП ОС
- узгодження інформації, що надавалась через прес-центр ООС, Національну поліцію та Державну прикордонну службу
- розробка типових сценаріїв спілкування для відповіді на типові звернення (поїздка до близьких, ведення бізнесу, поїздки на лікування тощо). Слід відзначити, що певна кількість дзвінків носила провокативний характер (у тому числі – так звані «пранки»), метою яких було, за рахунок використання маніпулятивних питань, вивести з рівноваги оператора Call-центра, викликати його негативні реакції.

Слід відзначити, що операторам доводилось стикатися з наслідками «вкидів» з боку засобів масової інформації, у тому числі – що базувались на території, що контролюється Україною, наприклад, про початок роботи КППВ або створення робочих груп по складанню списків. Узагальнена інформація для реагування передавалась заступнику командувача ООС з морально-психологічного забезпечення та гуманітарних питань, а також в керівнику прес-центру.

- особливу увагу було приділено спілкуванню з «важкими» співрозмовниками, деякі з них перебували на межі нервового зриву (померли близькі та вони не могли приїхати на похорон, хвороба близьких, розділ родин – батьки та діти залишилися по різні боки лінії розмежування). Наявність кваліфікованих психологів дозволяла надавати співрозмовникам психологічну підтримку.

Аналіз звернень дав можливість отримати інформацію, які питання виявились найбільш болючими, тому прес-центр розробляв додаткові роз'яснювальні матеріали, які поширювались через засоби масової інформації.

Ефективність роботи Call-центра була підтверджена під час введення локдану, коли за місяць було отримано 6983 звернень громадян, з них від цивільного населення – 6978 (99,7%), з них: звернення стосовно роботи КППВ у Луганській та Донецькій областях, можливість перетину КППВ під час тимчасових обмежень у зв'язку з поширенням коронавірусу.

Список використаних джерел

1. Наказ Командувача операції об'єднаних сил від 09.07. 2019 №6060 «Про затвердження Інструкції про організацію роботи позаштатного Call-центру Основного командного пункту об'єднаних сил».
2. Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 09.09.2019 №339 «Про затвердження Інструкції про організацію роботи контактного центру (Call-центру) Генерального штабу Збройних Сил України».

СЕКЦІЯ 7
ПОЛІТОЛОГІЧНІ, ІСТОРИЧНІ, ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ
АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ВІЙНИ

ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

О. Савчук, кандидат психологічних наук,

А. Скиданова, кандидат історичних наук

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Використання історії у політичних цілях, як внутрішніми, так і зовнішніми агентами впливу, дестабілізує українське суспільство. Це, в свою чергу, уповільнює процес консолідації української політичної нації і заважає цілеспрямованому розвитку держави. Відповідно, формування ефективної державної політики в сфері історичної пам'яті є необхідною передумовою для успішного розвитку України. Саме цими чинниками обумовлена актуальність дослідження проблеми формування політики пам'яті.

Сучасна ситуація для України обтяжена як тривалою бездержавністю української нації, так і наслідками імперської політики країн-сусідів. Зусилля останньої були зосереджені на процесі асиміляції українців, зміні національного складу населення на українських етнічних землях, в першу чергу, в містах. В реалізації зазначеної політики північний сусід України досяг найбільших «результатів». Спираючись саме на них, Російська Федерація продовжує реалізовувати імперську ідеологію Московії, Російської імперії та російських більшовиків. Російське керівництво вже довело всьому світу, що розглядає Україну виключно як об'єкт впливу. На жаль, зміна чинного керівництва не гарантує зміну позиції Російської Федерації. Саме тому при формуванні державної політики в сфері історичної пам'яті Україна вимушена враховувати цей фактор імперії-агресора як довготривалий.

Необхідність розуміння особливостей сучасного українського суспільства, які обумовлені його історичним розвитком та сучасними умовами розвитку, є беззаперечною. В цих пошуках ми вважаємо корисним вихід за межі українського соціуму, хоча навряд чи буде знайдено готовий кейс відповідно до українських реалій. Але, зважаючи на те, що зі схожою проблематикою стикаються багато країн, це дозволить глибше усвідомити причинно-наслідкові зв'язки процесів, які відбуваються в українському суспільстві.

Що стосується поняття «політика пам'яті», то С. Пахоменко пропонує ототожнювати його з поняттям «історичної політики» та розуміти його «як систему різних політичних практик, спрямованих на формування колективної/історичної пам'яті – від формалізації історичного нарративу до меморіальних законів» [3].

Більш точним, на нашу думку, є визначення терміну «політика пам'яті», запропоноване А. Киридон, яка розглядає її як «сукупність соціальних практик,

спрямованих на репрезентацію (чи модифікацію) певних образів минулого (образів спільного минулого), актуалізованих сучасним політичним контекстом». Причому інтерпретація минулого здійснюється з оглядом на актуальні для функціонування держави внутрішні та зовнішні чинники, а також залежить від характеру політичної влади. Що стосується предмету політики пам'яті, то А. Киридон підкреслює його подвійність: з одного боку він передбачає «конструювання певної спільної пам'яті», а з іншого – «цілеспрямований вплив на індивідуальну пам'ять кожного громадянина» [2].

Досліджуючи процес формування політики пам'яті в Україні в умовах незалежності станом на 2015 рік, А. Киридон виокремлює в ньому п'ять етапів. Цілком логічно починати цей відлік з другої половини 1980-х років, коли в умовах перебудови в суспільстві вже почалися зрушення свідомісного рівня. В свою чергу, узгодженість нижченаведених етапів з президентськими термінами обумовлена визначним впливом характеру діючої влади на зміст політики пам'яті:

перший етап (кінець 1980-х – 1994 р., до президентства Л. Кучми) містить два підперіоди: 1980 – 1991 рр. (трансформаційні зміни свідомісного рівня), коли історична проблематика була провідною у діяльності опозиційних до комуністичної партії організацій і використовувалась для легітимації незалежної України; грудень 1991 – липень 1994 рр. (Президентство Л. Кравчука), коли амбівалентно були представлені як існуюча «радянська», так і молода «націоналістична» моделі пам'яті, причому радянська історична спадщина витіснялася до російської історії;

другий етап (1994 – 2004 рр., Президентство Л. Кучми), якому притаманна обережна й передбачувана внутрішня політика, коли відбувається врегулювання проблеми кримського сепаратизму, однак політика пам'яті є невизначеною, що виявляється у механічному поєднанні парадигм національної та радянської історії, з відзначенням протилежних за ідеологічним змістом ювілеїв;

третій етап (січень 2005 – 2010 рр., Президентство В. Ющенко), який характеризується дотриманням суто національної версії політики пам'яті, різкою відмовою від радянських шаблонів, безперервним українсько-російським протистоянням національних міфологій, яке отримувало своє продовження у дипломатичній та економічній площині, що підтверджує значимість символічної реальності для сторін конфлікту;

четвертий етап (2010 – 2014 рр., Президентство В. Януковича), протягом якого відбулася зміна парадигми політики пам'яті з національно-орієнтованої на «інтернаціоналістську» та «російськоцентричну»;

п'ятий етап (з 2014 р., Президентство П. Порошенка), який характеризується заходами декомунізації та різкою спрямованістю політики пам'яті у бік національної символізації простору [2].

Цікавим у сфері політики пам'яті, на нашу думку, є звернення до досвіду Латвії. Зокрема, теоретичне дослідження взаємозв'язку ідентичності, пам'яті та безпеки у цій країні здійснили С. Пахоменко, О. Сараєва. Дослідники акцентують увагу на тому, що історична пам'ять та ідентичність все частіше усвідомлюються як елементи національної безпеки. В своєму дослідженні вони спираються на конструктивістське розуміння безпеки, яке було сформоване представниками Копенгагенської школи: останніми безпека розглядається як соціально конструйоване явище, а захист ідентичності – як одна з її основоположних цілей. Безпека розглядається не лише в межах поняття виживання держави, а й в соціальному розрізі, в першу чергу, вона розуміється як виживання групової ідентичності (це безпека націй, меншин, регіонів тощо). С. Пахоменко, О. Сараєва в своєму дослідженні показують кореляцію пам'яті та безпеки в трьох ракурсах: колективна пам'ять, як і безпека, є соціально детермінована; «колективна пам'ять лежить в основі різних форм ідентичності, зокрема національної»; «колективна пам'ять є не тільки об'єктом захисту, але і тим ресурсом, спираючись на який актори безпеки ідентифікують загрозу, формують образ ворога і визначають засоби захисту». Російська пропаганда в Латвії спрямовується на підтримання відчуття загрози соціальній безпеці для російської громади. Цей процес актуалізації ризиків для російської ідентичності, зокрема, ґрунтується на історичному досвіді, що лежить в межах колективної пам'яті. Це, в свою чергу, є підтвердженням відносності суб'єктивізму безпеки. Але така ситуація містить в собі і реальну загрозу, що реалізована в Україні: експлуатація Російською Федерацією однієї групи суспільства проти іншої. Дії Росії, спрямовані на дезавуацію історичного нарративу Латвії, обумовили його антирадянську спрямованість, в свою чергу, його часткове протиставлення російському офіційному нарративу російською громадою у Латвії сприймається як загроза національній колективній пам'яті. Агенти контрпам'яті в даному випадку оголошують витіснення російського нарративу історичної пам'яті загрозою для своєї екзистенційної безпеки. Описані процеси відбуваються в Латвії в умовах посткомуністичного транзиту, етнокультурного розподілу суспільства та просування Російською Федерацією своїх історичних нарративів. Латвійські політичні еліти, формуючи історичний нарратив, спираються на минулий травматичний досвід колективної пам'яті, але його змісту безпеки залишаються чужими для російськомовної громади. Це, в свою чергу, обумовлено результатом процесу самоідентифікації щодо поділу на «своїх» та «чужих», який і є сутністю безпеки [4].

Оцінюючи ситуацію, що склалася в Латвії в сфері історичної пам'яті, С. Пахоменко констатує її тяжіння до подальшого функціонування розділеного режиму пам'яті. Такий режим буде підтримуватись сталим механізмом: «будь-яка дія Латвійської держави з фіксації національного нарративу сприймається на внутрішньому рівні (рівні російськомовної громади), і особливо на зовнішньому

(рівні РФ), як загроза для своєї історичної пам'яті та ідентичності й обумовлює спіраль конфліктованості» [3].

Політика пам'яті є інструментом реалізації різних політичних інтересів: від консолідації суспільства, яка ґрунтується на спільному історичному минулому, до повної його дезінтеграції, внаслідок надання надмірного значення окремим подіям минулого. Тому враховуючи узалеженість політики пам'яті від політико-владного компоненту А. Киридон наголошує, що «будь-яке некоректне, необдумане, надмірне «управління пам'яттю» може призвести до незворотних наслідків» [2].

С. Троян, А. Киридон наголошують, що «конструювання політики пам'яті має ґрунтуватися не на міфотворчості й неприйнятті іншої точки зору, а на максимально можливому міждисциплінарному дослідженні всієї складності й тонкості історичних процесів, особливо тих, які стосуються часто дуже суперечливого спільного минулого» [5]. З цим погоджується С. Пахоменко, акцентуючи увагу на тому, що політика пам'яті, на відміну від професійної історіографії, «працює зі спрощеними наративами, які зводять складні суперечливі історичні процеси до зручних для сприйняття емоційних схем» [3].

В контексті результатів проєкту Олександра Еткінда «Війна пам'яті. Культурна динаміка в Росії, Польщі й Україні / A Memory War: Cultural Dynamics in Russia, Poland, and Ukraine» С. Троян, А. Киридон підкреслюють надзвичайну важливість відходу від протистояння народів, культур або цивілізацій, до їх співпраці на просторі Центральної і Східної Європи, з метою досягнення порозуміння в такій складній і суперечливій області, як історична свідомість народів та колективна пам'ять [5].

Щодо питання про роль системи освіти, зокрема закладів вищої освіти, у провадженні політики пам'яті, пропонуємо розглянути результати дослідження, проведеного у 2017 році Київським національним університетом імені Тараса Шевченка. Метою дослідження була перевірка гіпотез щодо впливу на історичну пам'ять простору, часу і емоцій. В його межах було проведено опитування студентів (74 особи, 1996 – 1997 рр. народження) першого курсу магістратури історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. В ході опросу студенти відповідали на питання про основні чинники і події, що формують їхню історичну пам'ять. Зокрема, на запитання щодо найбільш важливих подій, що вплинули на формування їх історичної пам'яті, були отримані наступні результати: Революція гідності (згадана 54 рази); здобуття Україною незалежності (28 разів); події Другої світової війни (25 разів); Помаранчева революція (18 разів); війна на Донбасі (18 разів); події 1917 – 1921 рр. (16 разів) і Голодомор (15 разів). Підсумовуючи результати дослідження Н. Гордня були зроблені наступні висновки: «історичну пам'ять формують події, що викликають сильні емоції. На її формування впливають передусім місце проживання людини, її соціальне середовище, приналежність до певного покоління, особистий досвід і родинні

історії, а також інформація, отримана з книжок, фільмів, засобів масової інформації. В історичній пам'яті навіть молодого покоління українців переважають негативні травматичні емоції, пов'язані з поразками, втратами, жертвами». На думку дослідниці, важливим є проведення такої державної політики, яка буде спрямована на розвиток у українців позитивної історичної пам'яті. Основу цієї політики будуть становити «гордість за свої досягнення, перемоги, подвиги, за видатних співвітчизників, за кращі риси національного характеру, а також пошана до національної культури, традицій, історії». Результатом такої політики, на думку дослідниці, буде зміцнення віри українців у свої сили та можливості, прагнення їх до нових звершень, формування нації – борця, якій є чим пишатися. Альтернативним варіантом є нація з менталітетом жертви і другорядності, яка, в свою чергу, не може бути успішною [1].

В якості висновку вважаємо за необхідне підкреслити, що умовою взаємного порозуміння є прагнення до нього усіх зацікавлених сторін. Хоча, відсутність такого бажання у однієї із сторін, не дозволяє досягти взаємного порозуміння, однак, одночасно, це не є перепорою до проведення виваженої політики пам'яті керівництвом іншої країни, яка є учасницею нав'язаного конфлікту. В даному контексті під виваженою політикою пам'яті ми розуміємо таку політику, яка сприяє консолідації українського суспільства й одночасно знижує його вразливість до спотворених інтерпретацій подій минулого, які просуває протилежна сторона.

Список використаних джерел

1. Гордня Н. Чинники формування історичної пам'яті сучасної української молоді. Історичні і політологічні дослідження. Спеціальний випуск. Трансформації історичної пам'яті 2018. С. 28-33.
2. Киридон А. Політика пам'яті в Україні (1991 – 2015 рр.). Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2015. № 15. С. 244-250.
3. Пахоменко С. Концептуальне поле дослідження історичної політики Латвії. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Міжнародні відносини. 2019. № 2(50). С. 48-52.
4. Пахоменко С., Сараєва О. Взаємозв'язок ідентичності, пам'яті та безпеки як дослідницька парадигма (на прикладі Латвії). Політикус. 2020. № 2. С. 13-18.
5. Троян С., Киридон А. «Війни пам'ятей» у вимірі інформаційного протистояння. Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2016. Вип. 18. С. 40-45.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ МЕДІАОСВІТИ ТА МЕДІАГРАМОТНОСТІ

Т.І. Чаркіна, кандидат історичних наук

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується підвищенням ролі медіапростору у формуванні інформаційної культури, а також необхідністю посилення інформаційної безпеки в усіх сферах суспільних відносин. Сучасний світ – це світ масових комунікацій, сучасне суспільство – є інформаційним, а сучасне покоління – медійне, екранне. Гнучкість та швидка змінюваність інформаційного середовища, вимагають чіткого розмежування потрібної, корисної та правдивої інформації, та відокремлення її від тих інформаційних потоків, які надходять від недобросовісних ЗМІ. Саме тому, перед сучасною освітою постає завдання навчити здобувачів освіти розуміти медіаінформацію, усвідомлювати механізми і наслідки її впливу, через ефективну взаємодію з інформаційним простором.

Медіаосвіта у XXI столітті є невід'ємною складовою освітнього процесу. Один із найавторитетніших медіапедагогів Л. Мастерман обґрунтував сім причин пріоритетності й актуальності медіаосвіти у сучасному світі:

1. Високий рівень споживання медіа і насиченості сучасного суспільства засобами масової інформації.

2. Ідеологічна важливість медіа, їх вплив, як галузі промисловості, на свідомість аудиторії.

3. Швидкий ріст кількості медійної інформації, посилення механізмів управління нею та її розповсюдження.

4. Інтенсивність проникнення медіа в основні демократичні процеси.

5. Підвищення значимості візуальної комунікації й інформації в усіх галузях.

6. Необхідність навчання школярів/студентів з орієнтацією на відповідність майбутнім вимогам.

7. Наростаючі національні та міжнародні процеси приватизації інформації [5].

Формування та розвиток ключових компетентностей здобувачів освіти можливі лише за умови інтеграції медіаосвіти у освітній процес, адже сучасні медіа можуть служити хорошим засобом розширення знань, накопичення цінностей, розвитку критичного мислення, формування необхідних умінь та навичок комунікування, оцінювання, інтерпретації, передачі інформації, а застосування набутих знань сприятиме навичкам критичного сприйняття інформації, усвідомленню цінності високоякісної інформації.

Вивченню медіаосвіти приділяли увагу вітчизняні дослідники В. Бакіров, О. Беляк, М. Ватковська, Н. Габор, С. Гончаренко, Р. Гришкова, В. Іванов, Т. Іванова, А. Литвин, Г. Онкович, Ю. Ярославцева та інші. Нові інструменти медіаосвіти вивчали Н. Приходькіна, Г. Почепцов, В. Синьов. Серед зарубіжних дослідників дані проблеми вивчали Б. Щорб, У. Вагнер, Дж. Поттер та інші.

Вчені Л.І. Іванова, Л.С. Зазнобіна, Г.В. Онкович, А.В. Федоров та ін., розглядали сучасні медіа як «паралельну школу», вплив якої помітно зростає. Це зумовлено кількома причинами. По-перше, сучасні ЗМІ намагаються перевернути

на себе навчальні, просвітницькі функції, орієнтуючись при цьому на смаки та потреби споживача. Інформація, що поширюється у сучасних медіа, професійно готується фахівцями у цій галузі. Інформація – це продукт, так званої, індустрії свідомості – дуже потужної галузі виробництва, спрямованої на маніпулювання свідомості споживача з певними цілями. По-друге, виклик сучасності – дистанційне навчання, ставить перед освітою нові завдання, виконання яких тісно пов'язане з функціонуванням у медіапросторі, а відповідно і з медіаосвітою та медіаграмотністю. Тому необхідно обирати стратегію, щоб прірва між медіа- і освітнім простором не збільшувалася, а долалася, створити умови для взаємодії та комунікації.

Одним із таких напрямів діяльності у ВНЗ є інтеграція медіаосвіти у освітній процес та вивчення медіаграмотності як окремої навчальної дисципліни. Реалізація мети сприятиме: навчанню сприйняття і переробці інформації, що передається ЗМІ; розвитку критичного мислення здобувачів освіти, уміння розуміти прихований зміст того чи іншого повідомлення, протистояти маніпулюванню свідомістю особистості з боку ЗМІ; уміння працювати з різноманітними медіаджерелами, формуванню умінь знаходити, готувати, передавати і приймати необхідну інформацію.

Другим напрямом вбачається сприяння підвищенню рівня підготовки викладачів через оновлення освітніх ресурсів, розробку та модернізацію навчальних програм і модулів підготовки здобувачів освіти через забезпечення інтеграції навичок медіаграмотності, критичного сприйняття інформації у освітній процес.

Одним із напрямів освітньої політики держави має бути розробка та поширення електронних навчальних ресурсів, що сприятимуть розвитку інфомедійної грамотності громадян, викладачів та студентів.

Поняття медіаграмотності тісно пов'язане з медіаосвітою, оскільки є її результатом. Лише за наявності медіаосвіти стає можливим формування медіаграмотної особистості, яка характеризується здатністю критичного мислення, об'єктивного сприйняття, перетворення, аналізу та оцінки інформації.

Теоретичні основи медіаосвіти та медіаграмотності були закріплені в «Концепції впровадження медіаосвіти в Україні», яка була розроблена ще у 2010 році Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України. Дана концепція була оновлена у 2016 році, з урахуванням певних змін. Зокрема, основними завданнями медіаосвіти мають стати: інформаційна безпека держави, розвиток громадянського суспільства, протидія зовнішній інформаційній агресії, всебічна підготовка дітей і молоді до безпечної та ефективної взаємодії із сучасною системою медіа, формування у громадян медіаінформаційної грамотності і медіакультури відповідно до їхніх вікових, індивідуальних та інших властивостей [3].

Медіаграмотність – складова медіакультури, яка стосується вміння користуватися інформаційно-комунікативною технікою, виражати себе і спілкуватися за допомогою медіазасобів, успішно здобувати необхідну інформацію, свідомо сприймати і критично тлумачити інформацію, отриману з різних медіа, відділяти реальність ідеї віртуальної симуляції, тобто розуміти

реальність, сконструйовану медіаджерелами, осмислювати владні стосунки, міфи і типи контролю, які вони культивують [3].

На думку німецьких дослідників Б. Щорба та У. Вагнера, медіаграмотність включає три складових: знання, оцінку та дії. Це виражається у знанні особливостей структури, функцій та інструментів медіа, здатності аналізувати та оцінювати явища, а також брати активну участь у соціальному, культурному та політичному житті [4]. Тож, вважається необхідним не тільки отримати знання про медіа, а у формуванні медіакомпетентностей через активну медіакомунікацію.

Дослідник Дж. Поттер виділяє ключові рівні медіаграмотності, серед яких [4]:

- осягнення основних положень (розуміння, що це відбувається не з ним/нею);
 - усвідомлювання мови (розпізнавання мовного звучання та ототожнювання значень слів);
 - усвідомлювання викладеної інформації (відрізнення вигадки від того, що може бути в реальності, вирізнення реклами тощо);
 - розвиток скептицизму (оцінювання можливої брехні в рекламі, чітке розуміння, що подобається, а що ні, вміння побачити смішне в некомпетентних героях);
 - інтенсивний розвиток (потужна мотивація до пошуку конкретної інформації, вироблення чітких наборів інформації, якій надається перевага, високий рівень розуміння корисності отриманої інформації);
 - емпіричне вивчення (пошук різних форм подання контенту та переказів, пошук сюрпризів і нових емоційних, моральних реакцій та почуттів);
 - критичне оцінювання (сприймання повідомлень такими, якими вони є, й подальше оцінювання у відповідному середовищі, глибоке й детальне розуміння історичного, економічного та художнього контекстів систем, представлених у повідомленні, здатність уловлювати нюанси в поданні інформації та відмінність від форми подання інших повідомлень на цю тему, здатність зробити висновки про сильні та слабкі сторони повідомлення);
 - соціальна відповідальність (розуміння, що певні повідомлення позитивніше впливають, ніж інші; усвідомлення, що чиясь власна думка впливає на суспільство, й не важливо, як сильно; визнання, що існують певні способи, завдяки яким особистість може конструктивно вплинути на суспільство).

За думкою Нідерландської організації Mediawijzer (Mediawijzer.net), існує 10 компетентностей медіаграмотності, які можна поділити на 4 частини [1] :

- I. Розуміння (пасивне розуміння роботи медіа):
 1. Розуміння зростання впливу ЗМІ на суспільство.
 2. Розуміння того, як побудовані ЗМІ.
 3. Розуміння того, як ЗМІ забарвлюють реальність.
- II. Використання (активне використання медіа):
 4. Використання обладнання, програмного забезпечення, додатків.
 5. Орієнтування в медіасередовищі.
- III. Комунікація (взаємодія з іншими через медіа):
 6. Пошук і обробка інформації.

7. Створення контенту.
8. Участь у соціальних мережах.
- IV. Стратегія (ефективне використання медіа):
9. Рефлексія щодо власного використання ЗМІ.
10. Досягнення цілей за допомогою ЗМІ.

Необхідність медіаграмотності полягає не лише в об'єктивному сприйнятті інформації, що надходить від медіа, а й у ефективному використанні наявних медіа-інструментів з метою розвитку особистості та самореалізації.

Так, важливим інструментом обміну та розповсюдження інформації, найпопулярнішим серед молоді, є соціальні мережі. Саме вони найбільше використовуються молоддю у розважальних цілях, з метою публікації новин, пошуку потрібної інформації, спілкування та проведення практичної он-лайн діяльності. Тому, соціальні мережі, можуть бути потужним інструментом навчання та саморозвитку молоді, а саме, на їх базі можливе створення інформаційних платформ з медіаграмотності, з постійним доступом до навчального контенту у будь-який зручний для користувачів час, можливості міжнародної співпраці та обміну досвідом, участь у проєктах різного рівня, демонстрація проєктних досягнень. Але, незважаючи на позитивні риси навчання за допомогою соціальних мереж, проблемним питанням залишається необхідність раціонального використання часу та наявність психологічної залежності молоді.

Таким чином, вирішення проблемних питань медіаосвіти та медіаграмотності можливе за умов проведення активної медіаосвітньої роботи у закладі освіти. Формування та розвиток медіаграмотності вбачається через інтеграцію медіаосвіти у освітній процес та вивчення медіаграмотності як окремої навчальної дисципліни, сприяння підвищенню рівня підготовки викладачів через оновлення освітніх ресурсів, розробку та модернізацію навчальних програм і модулів підготовки здобувачів освіти, розробку та поширення електронних навчальних ресурсів, що сприятимуть розвитку інфомедійної грамотності, використання навчальних он-лайн платформ, ресурсів, соціальних мереж тощо.

Список використаних джерел

1. Бути медіаграмотним: десять необхідних компетентностей [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://ms.detector.media/mediaprosvita/mediaosvita/buti_ediagramotnim_desyat_neob_khidnikh_kompetentnostey/
2. Иванова Л. А. Медиа-образование как педагогический феномен / Л.А. Иванова // Сибирский педагогический журнал. 2005. № 1. С. 70–79.
3. Коцепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція) [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://ms.detector.media/mediaprosvita/mediaosvita/kontseptsiya_vprovadzhennya_mediaosviti_v_ukraini_nova_redaktsiya/
4. Медіаосвіта і медіаграмотність: підручник. – ред.-упор. В.Ф. Іванов, О.В. Волошенко; за наук.ред. В.В. Різуна. – К.: Центр вільної преси. – 2012. – 352 с.
5. Masterman, L. (1985). Teaching the Media. London: Comedia Publishing Group, 341 p.

МОВНА СКЛАДОВА В УМОВАХ ЗМІН ТА ТРАНСФОРМАЦІЙ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

А.О. Мироненко, Л.М. Трусей

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання військового обов'язку та проходження військової служби» [2], який набув чинності 30.11.2019, Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо військових звань військовослужбовців» [3], який набув чинності 01.10.2020, у нашій країні було реалізовано чергові кроки до розбудови нової української армії в умовах сучасних викликів і загроз.

Актуальність теми пов'язана з вивченням викликів і загроз в умовах гібридної війни, вона детермінує не лише появу спеціальних наукових досліджень, а й проведення наукових конференцій, цілком присвячених різним її аспектам [4]. Звернемо увагу на той факт, що у згаданому виданні, як зазначають його упорядники, йде мова про геополітичні, військові, правові, економічні та інформаційні чинники впливу на процеси трансформації міжнародної безпеки у системі міжнародних відносин. Слід визнати, що для реалій України в одному ряду з уже означеними чинниками необхідно розглядати й таку складову національної безпеки, як мова.

Національну безпеку визначають як «стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз» [6]. Завдання вищої військової школи полягає зокрема й у тому, щоб формувати в курсантів сприйняття державної мови не лише як засобу вербальної комунікації, а головне – як одного із визначальних чинників гарантування національної безпеки, як маркера для розпізнавання в ситуації «свій – чужий». Іншими словами, мова держави Україна має асоціюватися у військовослужбовців Збройних Сил України з функцією захисту, важливою і для виконання завдань служби, і для життя в цілому.

Науковці, які досліджують особливості та розроблення вимог до кандидатів на посади військовослужбовців, у кваліфікаційній карті виокремлюють такі кваліфікаційні вимоги: освітньо-кваліфікаційний рівень, післядипломна освіта, досвід роботи, знання мови, володіння інформаційними технологіями. Карта компетенцій містить дані про знання, навички, спроможності, особистісні та ділові характеристики, установки і цілі, мотиви [5]. Сподіваємося, що знання мови не ототожнюється лише з володінням однією чи кількома іноземними мовами.

У згаданому вище Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання військового обов'язку та

проходження військової служби» (у частині першій статті 115 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України) йдеться про організацію і проведення заходів з морально-психологічного забезпечення та про національно-патріотичну підготовку та інформаційну роботу, організацію дозвілля військовослужбовців роти, їх соціальний захист, які покладаються на заступника командира роти з морально-психологічного забезпечення. В абзаці дванадцятому статті 116 мова йде про заходи щодо психологічної підготовки особового складу до дій в екстремальних умовах мирного і воєнного часу, захист від інформаційно-психологічного впливу противника. Абзац п'ятнадцятий цієї ж статті стосується організації і проведення заходів з культурологічної роботи та дозвілля особового складу роти та членів їх сімей. Звернемо увагу на досить широкий спектр компетенцій в частині внесених змін до Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України стосовно заступника командира роти з морально-психологічного забезпечення.

Отже, за період навчання у вищій військовій школі в курсантів (наприклад, майбутніх офіцерів з морально-психологічного забезпечення) має бути чітко визначена професійна спрямованість за кожною дисципліною, тобто розуміння та внутрішнє прийняття мети й завдань професійної військової діяльності, її принципів, інтересів, ідеалів, настанов, переконань, поглядів. що характеризуються відповідними мотивами та належною перспективою.

Як відображення результатів проведення АТО/ООС можемо охарактеризувати зміни в абзаці чотирнадцятому статті 73 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України – про вивчення суспільно-політичної обстановки в районі розташування бригади, а також в абзаці двадцятому, у якому слова «виховна робота» замінено словом «пропаганда» (стосовно роботи заступника командира бригади (полку, окремого батальйону) з морально-психологічного забезпечення). Звернемо увагу: у змінах іде мова про пропаганду, проте такі кваліфікаційні вимоги, як знання державної мови, володіння інформаційними технологіями, відповідно сформовані компетенції уможливають досить ефективну протидію противнику щодо розвінчання неправдивої інформації.

У контексті окреслених вище питань доречно зазначити думку Л.В.Барановської щодо зміцнення мовно-функціональної основи професійної сфери, розвитку професійної лексики, удосконалення спеціальної термінології, подолання ускладнень, зумовлених двомовністю та копіюванням термінів з російської мови [1]. Можемо констатувати: згадуваний вище Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо військових звань військовослужбовців» став ще одним кроком у приведенні до стандарту НАТО STANAG 2116 (військових звань). Далі мають відбуватися зміни в управлінні кар'єрою військовослужбовців за військовими званнями.

Таким чином, в умовах змін та трансформацій Збройних Сил України мовна складова не виконує лише функцію комунікації, номінації тощо. Мовна складова є однією з вирішальних у підтриманні національної безпеки, консолідації військовослужбовців. Саме такий напрям вважаємо продуктивним в умовах сучасних викликів і загроз.

Список використаних джерел

1. Барановська Л.В. Навчання студентів професійного спілкування: монографія /Л.В.Барановська. – Біла Церква: БДАУ, 2002. – 256 с.
2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання військового обов'язку та проходження військової служби»: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/205-20#Text>.
3. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо військових звань військовослужбовців»: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/680-20#Text>.
4. Трансформація міжнародної безпеки: сучасні виклики та загрози. Матеріали міжнародної наукової конференції. Львів, 22–23 березня 2018 р. / Упорядники: М. Мальський, Р. Вовк, О. Кучик, П. Байор. – Львів: Факультет міжнародних відносин ЛНУ імені Івана Франка, 2018. – 187 с.
5. Турейчук А.М., Рибидайло А.А., Прокопенко О.С., Руденська Г.В. Особливості розроблення вимог до кандидатів на посади військовослужбовців: <http://znp-cvsd.nuou.org.ua/article/view/177938/177778>.
6. Шемшученко Ю.С. Безпека національна / Шемшученко Ю.С. // Юридична енциклопедія: в 6 т. – К.: Укр. енцикл., 1999. – Т 1: А – Г. – С. 36.

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ТЕРМІНІВ У ВІЙСЬКОВО-ПРОФЕСІЙНОМУ ЕТИКЕТИ В УКРАЇНІ

Наталія Лазуріна, кандидат філософських наук, доцент

*Катерина Якімова, курсантка IV курсу, факультет технічних видів розвідки
Житомирський військовий інститут імені С.П. Корольова*

Історія становлення української армії, як складного державного інституту, була і залишається своєрідним індикатором політичної історії України. Тому специфіка формування української військової термінології у сфері військового етикету тісно пов'язана з історичними, політичними та соціально-комунікативними чинниками.

Розвиток української військової термінології відбувався в періоди розквіту часів державної незалежності та визвольної боротьби і потерпав внаслідок штучної полонізації, русифікації та германізації у часи поневолення українських земель. «Так, зазначає науковець Т. Вронська, історично для термінування деяких звань та посад вживалося кілька термінів-синонімів, оскільки це було пов'язано з різномовною спрямованістю військовиків:

західноукраїнських – з яскравою німецько-польською мовною орієнтацією (жовнір, ротмістр), східних – з переважанням козацької традиції (козак, сотник), а також з помітним впливом і використанням російської військової термінології (солдат, капітан тощо)».

Отже, періодизація розвитку військової термінології збігається з етапами становлення української держави та її війська. У розвитку військової лексики більшість дослідників виділяє такі етапи: XI – XIII ст., доба Старокиївської держави; XIV – XVII ст., доба козаччини; XVIII – початок XX ст., період ліквідації козацької державності Австро-Угорською та Російською імперіями; 1939–1990 рр. доба національно-визвольної боротьби; 90-і рр. XX ст. – початок XXI ст., період розвитку державної незалежності України.

Доба Старокиївської держави IX – XIII ст. характеризуються зародженням військової лексики на спільнослов'янському розмовному підґрунті. Особливістю цього історичного періоду було те, що військо за княжих часів збиралося тільки в разі нападу ворога. У необхідності військового походу оголошувався мобілізаційний збір. Дружину князя складали – бояри – вища верства суспільства. «Вої» складали ополчення з селян і знаходились під керівництвом дружинників. Вище управління військом під час війни і миру належало князю.

Необхідність існування регулярного війська, спричинило розподіл військового обов'язку по рангах (званнях), з'явилися перші військові ранги: тисяцькі, соцькі, воеводи, мечники. У писемних пам'ятках («Слово о полку Ігоревім», «Патіївський літопис» «Повість врем'яних літ») представлена тогочасна слов'янська військова термінологія (плащ, сорочка, пояс), а також іншомовні терміни (хоругв, стратиг, броня, бадана тощо), які починають активно вживаються у військовому розмовному етикеті. Політичні та економічні умови призвели до українсько-тюркської мовної інтеграції, і початку активного вживання відповідних титулів та рангів у військовій сфері (отаман, товариш) тощо.

У добу козаччини, кінця XV – XVI ст., формується козацький стан, який має свою військову організацію та має специфічний військовий слововжиток. У дослідженні Н. Яценко зазначено, – «що військові терміни цього періоду фіксують словники «Синоніма Славеноросская» (карацень, наплечник), «Лексикон словеноросський» Памви Беринди (прильбица та ін.), «Літописи Величка» (мосюрка, карваши), «Самовидця» (строй, риштунок, жупань)». Історичні умови формування козацтва призвели до значних змін у системі української військової термінології: узвичаєні слов'янські терміни поєднуються з тюркськими, польськими, німецькими та іншими лексичними елементами.

«З'являється термін «пан», який вживається під час звертання, (пане отамане, пане гетьмане, пане полковнику тощо). Слово пан додається до

прізвища, імені, для визначення родинних зв'язків, наприклад: «Ей, пане куме, пане Хмельницький, пане писарю військовий!», зазначає Т. Вронська. Науковець підкреслює, що – «Кожен козак Війська Запорізького у своєму середовищі послуговувався також номінацією товариш, а все військо разом називалося товариством».

Словосполучення «бунчуковий товариш» і «значковий товариш», набули юридичного статусу, що зміцнювало політичні та правові позиції козацтва як соціального стану. В подальшому, слово товариш розширило свій семантичний зміст. Воно стало означати: «помічник», «слуга», «співучасник справи», «член товариства», «друг», «особа, рівна за станом, співгромадянин», «у назвах звань і посад – помічник, заступник»».

У період ліквідації козацької державності Австро-Угорською та Російською імперіями XVIII – кінець XIX ст., відбулося примусове вилучення української військової лексики (однак її збережено в спілкуванні) і впровадження в Україні російської та німецької військової термінології. У розвитку військової справи в європейському контексті відбувається інтенсивне входження запозичень, переважно з французької (кокарда, лампас, шинель) та німецької мов (мундир, штіблети, шарф та ін.). Так наприклад, давній термін «воїн» у середині XVII ст. усе частіше замінюється терміном солдат, який стає універсальним для більшості країн Європи. В подальшому це поняття вживається не тільки стосовно рядового воїна, а й у значенні військової людини взагалі.

Цей період відмічений численними запозиченням іншомовних військових термінів, що ввійшли до українського військового словника. Серед них запозичення з латинської мови: «шапка, куртка»; французької: «сюртук, кокарда»; німецької: «кітель, аксельбант»; угорської: «шишак, ментик, гусарка»; англійської мови: «френч, бриджі»; російської «еполети» або польської «галун, кант».

Доба національно-визвольної боротьби відновлює національні військові традиції. Із виникненням Української Центральної Ради і творення українізованих частин серед військовиків зберігалося звертання – товариш. Із проголошенням УНР воно почало поступатися терміну – пан. Товариш і далі побутує в період національно-визвольної боротьби у значенні «заступник» – «товариш міністра».

В українських збройних формуваннях вживаються звертання – пане (пане отамане, пане чотар, пане хорунжий тощо). Становлення української військової термінології відбувається на науковій основі в Галичині у військових організаціях «Січ», «Соколи», легіонів УСС, УГА. У її основу була покладена козацька термінологія: «черкеска, жупан», а також запозичення з німецької «кант, кітель та ін.», польської «кашкет» мов.

У військових регулярних формуваннях, які виникли під час Другої світової війни, характерним було використання традиційної термінології Українських січових стрільців і водночас термінів, позначених германізмами, полонізмами та русизмами пізнішого походження. Це зумовило використання різних пластів військової термінології (батальйон – курінь, уніформа – однострій, стрілець – вояк – солдат, отаман – генерал; звернення: пане – друже – товаришу). Багато запозичених слів зазнали асиміляції в українській мові й стали основою для утворення цілих словотвірних гнізд (броня – броньовий, броньований, броньовик, бронешилет; панцир – панцирник, панцирний).

На теренах колишньої УРСР традиційна українська військова термінологія повністю витісняється з ужитку (хоча під час проведення політики українізації, ще вживалися елементи національного військового життя – «школа червоних старшин», «червоне козацтво» та ін.) й замінюється загальноімперською радянською військовою термінологією.

Розвиток сучасних державних стандартів військової термінології позначений процесами її перегляду, відродження та впорядкування з дотриманням чітких концептуальних засад у творенні та вживанні, а саме: відповідність позначуваному поняттю, структурі мови, доцільності запозичень за умови збереження органічних для української мови словотвірних типів. Нова система термінів, що відображають військово-професійну діяльність, складається спираючись на національні традиції та міжнародну практику термінотворення.

Отже, кожен з етапів у формуванні української військової термінології характеризувався своєрідністю розбудови військової лексики, тісно пов'язаної із соціальним і політичним становищем України, її державно-правовим статусом.

БПЛА ЯК ЗАСІБ ПОШИРЕННЯ ДРУКОВАНИХ МАТЕРІАЛІВ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ

М. І. Будур, Д. Р. Михайловський

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Сьогодні вже нікого не дивує та велика увага, яку приділяють у світі безпілотній авіації. Різні країни розробляють БПЛА впродовж кількох останніх десятиліть. Сучасні технології дозволяють керувати безпілотними літаками на великій відстані, розвідувати інформацію, щоб точно уражати військові цілі, уникаючи додаткових жертв як серед своїх військ, так і серед цивільних. Безпілотники вже призвели до значних змін у тактиці ведення бойових дій. І, як говорять фахівці, у найближчому майбутньому їхнє значення зросте ще більше.

У Збройних Силах України приділяти серйозну увагу безпілотникам почали лише з початком бойових дій на Донбасі. До 2014-го в нас були тільки радянські «Рейс» і «Стриж». За понад 5 років ситуація значно покращилася, але

не врегульовано ще чимало проблемних питань. Коли на Донбасі розгорнулись бої, волонтери почали робити апарати, які могли виконувати лише мінімальні, але дуже важливі завдання. Через рік волонтерська ініціатива зміцніла, з'явилися цілі фірми-конструкторські бюро, котрі займаються розробкою нових апаратів. З початку війни і по сьогоднішній день на фронті використовуються легкі розвідувальні БПЛА, сконструйовані майже виключно любителями, або невеликими приватними компаніями – на основі аматорських конструкцій. «Ударний безпілотною» для роботи в зоні ООС готують вінницькі волонтери. В першу чергу безпілотною використовується у розвідці для виявлення нових позицій супротивника, для корегування вогню артилерії. Він може віддалятися від кермувальника на відстань до 5 кілометрів, переносити та скидати на територію ворога вантаж, наприклад, босприпаси, або ж агітаційні матеріали вагою до двох із половиною кілограмів.

Як приклад, протягом серпня 2016 року три тисячі агітаційних листівок за один політ безпілотною на окуповану територію відправили волонтери Фонду «Сестри перемоги» на Луганщині. Листівки закликали місцевих жителів боротися з російськими окупантами і нагадували, що Донбас - це Україна. Зі слів аеророзвідника Фонду «Сестри перемоги» за позивним «Депутат»: - «Ми стараємося доносити людям правду, щоб вони задумувалися, що ця війна нікому не потрібна. Що Донбас наша територія і нікому не потрібні смерті людей. Крім того, ще декілька тисяч листівок з привітаннями на День незалежності відправили до окупованого Донецька використовуючи БПЛА».

Для порівняння, незважаючи на стрімкий розвиток цифрових технологій і електронних засобів комунікації, командування Збройних Сил США, як і раніше, розглядає друковану пропаганду як одну з найважливіших форм психологічних операцій (ПсО).

Так, новий польовий статут Сухопутних військ США FM 3-05.301 «Тактика, прийоми, способи і порядок проведення ПсО» виділяє цілий ряд переваг листівок, в тому числі такі: друковане слово користується високим ступенем довіри у реципієнта, добре сприймається ним і має значну вагу; друкований матеріал поширюється і впливає на широку цільову аудиторію; при передачі інформації виключається можливість спотворення, у надрукований матеріал вже неможливо внести зміни; його можна неодноразово перечитувати для більш повного сприйняття; складний і великий матеріал може бути сприйнятий за невеликими розділами.

Листівки активно використовуються американськими фахівцями ПсО в якості основного виду друкованих матеріалів інформаційно-психологічного впливу (ІПВ) як в окремих військових операціях, так і в ході діяльності ЗС США в рамках глобальної боротьби з тероризмом. Вони залишаються найефективнішим засобом доведення інформації до особового складу противника. Так, згідно з даними, отриманими в результаті опитування військовополонених армії Іраку, в ході операції «Буря в пустелі» близько 98%

іракських військовослужбовців або читали листівки, або «зазнали впливу» з боку своїх товаришів по службі, які їх прочитали. Так що як і раніше командування ЗС США приділяє належну увагу вдосконаленню авіаційних засобів поширення листівок в ході військових операцій.

В даний час основним способом поширення листівок є саме повітряний, хоча багато фахівців вказують на його низьку ефективність. Наприклад, для забезпечення максимальної зони залистування фахівці ПсО використовують спеціалізовані контейнери, закріплені на крилі вантажного літака С-130. Для доставки декількох сотень кілограмів листівок вантажному літаку з максимальною вантажопідйомністю близько 60 тонн необхідно знижуватися на мінімальну висоту, що пов'язано з великим ризиком для екіпажу, який може піддатися обстрілу з ПЗРК і стрілецької зброї з боку противника. Тому БПЛА мають найбільш широке застосування у військовій сфері. Діапазон їх можливостей розвивається досить стрімко. Вони можуть не тільки робити знімки з території противника, перехоплювати сигнали стільникового зв'язку, вражати цілі з великих відстаней з високою точністю, самознищуватися не залишаючи слідів. Саме тому Пентагоном була розроблена спеціальна програма. Проект отримав назву Leaflet Delivery System / Wind Supported Air Delivery System (LDS / WSADS – система з доставки листівок / авіаційна система доставки планерного типу). У серпні 2003 р Міністерство оборони США уклало винятковий промисловий контракт на придбання 74 LDS / WSADS з канадською фірмою Mist Mobility Integrated Systems Technology Inc (MMIST, м Онтаріо). Розроблений цією фірмою військовий варіант нової безпілотної системи літака-параплана має кодове позначення CQ-IOA WSADS. В американських ЗС апарат за свій зовнішній вигляд отримав назву «SnowGoose» («Сніжний гусак»). CQ-IOA спроектований з урахуванням усіх жорстких вимог щодо виконання спеціальних психологічних операцій (десантування вантажу/залистування). Також виконано умову про можливість запуску агітпараплана в повітрі з літаків С-130 і С-17. А спеціально розроблені системи (охолодження і паливна) дозволяють БПЛА транспортувати максимально допустимий вантаж при повній заправці паливних баків. «Сніговий гусак» транспортується і приводиться в бойову готовність за допомогою машини високої прохідності HMMWV («Хаммер») або автопричепа-платформи для запуску, а також з літаків С-17, С-141 і С-130 (причому, останній може одночасно транспортувати і здійснювати запуск чотирьох БПЛА). Безпілотною CQ-IOA, крім виконання основної функції «агітації», може вести спостереження в інтересах розвідки, а також використовуватися для виконання допоміжних завдань (наприклад, з перевезення вантажів). Собівартість таких польотів в порівнянні з пілотованими повітряними засобами в кілька разів нижча.

Скидання вантажу (до 150 кг) може здійснюватися невеликими партіями в трьох різних заданих точках у радіусі 250 км або в шести точках в радіусі 50 км. На висоті близько 1000 метрів БПЛА стає практично безшумним. Вантаж

знаходиться у боксі місткістю до 45 кг. який обладнаний одноразовим парашутом. Висота розкриття боксу мінімальна, що забезпечує високу точність залистування/доставки вантажу. В інтересах виконання розвідувальних завдань апарат CQ-IOA здатний здійснювати безперервний політ до 18 годин.

На сьогоднішній день замовлення Пентагону (74 БПЛА CQ-IOA) повністю виконаний, апарати вже надійшли у війська на дослідну експлуатацію. Але фахівці і надалі здійснюють модернізацію БПЛА з метою збільшення їх швидкості і дальності польоту, спрощення запуску і приземлення, ефективності управління і супроводу. Зокрема, триває модернізація агітаційної бомби M129. Вже виробляються моделі M129E1 / E2, які мають сучасний корпус, відлитий зі скловолокна, і вдосконалену хвостову частину. Максимальна вантажопідйомність становить 50 кг (близько 60 тис. листівок формату 1/32 друкованого аркуша). Скидання M129E1/E2 здійснюється з літаків B-52s, F-16s, F-18s і A-6s. Також тривають випробування парашутів з дистанційним управлінням і пневматичних систем, що використовують стиснений газ для прискорення викиду матеріалів ППВ з літака.

Отже, військове керівництво США, як і Україна активно розвиває і приймає на озброєння абсолютно нові авіаційні засоби поширення друкваних матеріалів ППВ, що відповідають сучасним вимогам до проведення психологічних операцій.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

СУЧАСНА ВІЙНА: ГУМАНІТАРНИЙ АСПЕКТ

V МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ПОВІТРЯНИХ СИЛ імені ІВАНА КОЖЕДУБА

Відповідальний за випуск *В. Кротюк*

Комп'ютерна верстка *В. Кротюк*

Комп'ютерний дизайн обкладинки *Є. Яковичин*

Техн. редактор *М.В. Дудко*

Коректор *Н.К. Гур'єва*

Формат 60 × 84/16

Ум.-друк. арк. – 12,49

Підписано до друку 19.05.2021

Ціна договірна Тираж 300 пр. Зам. 0329-17

Видавництво «Факт» Україна, 61166, Харків, вул. Бакуліна, 11, оф.2-26
+38(057) 768-01-01, publish_fakt@ukr.net

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3172 від 22.04.2008 р.

Віддруковано з готових оригінал-макетів у друкарні ФОП Секішова Т.Є.
Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

Запис № 248000000079758 від 21.05.2007 р.

Харків, вул. Тобольська, 42 а, 067-709-71-16

e-mail: u2print.com.ua